

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE YABANCI SERMAYE VE
YATIRIMLAR

(1950-1960)

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı
Erkan TOY

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE YABANCI SERMAYE VE
YATIRIMLAR**

(1950-1960)

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı
Erkan Toy

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Temuçin F. Ertan

Ankara–2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE YABANCI SERMAYE VE
YATIRIMLAR

(1950-1960)

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı
Erkan TOY

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN

Tez Jürisi Üyeleri

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>İmzası</u>
.....	
.....	
.....	
.....	
.....	
.....	

Tez Sınavı Tarihi

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Dünya devletleri günümüzde sosyal ve ekonomik yönden sıkı ilişki içerisindeyler. Yabancı sermaye bu ilişkiyi sağlayan ve kuvvetlendiren faktörlerden birisidir. Çok uluslu şirketlerle gelen yabancı sermayenin, karını arttırmak, ucuz üretim faktörlerini kullanarak maliyetlerini düşürmek ve pazar payını arttırmak gibi amaçları vardır.

Yurt dışında yatırım yapacak ülkeler yatırımlarını gerçekleştirecekleri ülkelerde daha seçicidirler. Politik istikrarı uzun süreli kılabilcek ülkelere yatırım yapmak eğilimindedirler. Az gelişmiş ülkelerde yatırımların büyük bir kısmı ülkeye gelen yabancı sermaye yoluyla olmakta ise de sanıldığıının aksine gelişmiş ülkelerde yabancı sermaye yatırımları daha yoğundur.

Türkiye'de ise yabancı sermayenin geçmişi eskilere dayanmakla beraber, geçmişte olduğu gibi günümüzde de istenilen yabancı sermaye düzeyine ulaşamamıştır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Demokrat Parti Dönemi'ne kadar yabancı sermaye ve yatırımların gelişimi, ikinci bölümünde Demokrat Parti'nin 1950-1954 Dönemi yabancı sermaye ve yatırımları, üçüncü bölümünde 1954-1957 Dönemi yabancı sermaye ve yatırımları, son bölümde ise 1957-1960 Dönemi'nde yabancı sermaye ve yatırımlarının gelişimi ve etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Sermaye, Türkiye'de Yabancı Sermayenin Tarihi, Demokrat Parti, Adnan Menderes

ABSTRACT

Recently, countries in the world try to do social and economical integration. Foreign Direct Investment (FDI) is one of the tools of accomplishing this task. The goal of these investments is not only to help the countries to stabilize their economies, but also to gain market shares, increase profits and decreased their costs, due to the low wages and other factors.

In Turkey, Foreign capital history goes back to last century, but so far, Turkey has not yet reached the desired level of foreign capital investments. This was because of the lack of political and economical stabilization in Turkey.

In the first chapter, the history of the foreign capital and investments in Turkey until the Democratic Party , In the second chapter foreign capital and investment in the midst of 1950-1954, In the third chapter 1954-1957 , the last chapter the history and the effects of the foreign capital and investments in Turkey's macro economical variables were discussed.

Keywords: Foreign Direct Investment, History of the Foreign Direct Investments in Turkey, Democratic Party, Adnan Menderes

ÖNSÖZ

Türkiye’ de en çok tartışılan konulardan biri de yabancı sermayedir. Yabancı sermayenin gelmesi için çıkarılan yasalar, verilen teşvikler ve ülkeye giren yabancı sermayenin yatırıma dönüşüp dönüşmemesi ülke gündeminden hiç inmeyen konulardır.

“ Demokrat Parti Dönemi’nde Yabancı Sermaye ve Yatırımlar (1950-1960) ” konulu çalışmamın amacı da, Türkiye’de en fazla tartışılan dönemlerden biri olan Demokrat Parti Dönemi’nde yabancı sermayenin gelişimi, çıkarılan yasalar ve yatırımlar konusunu inceleyerek bunların etkilerini ortaya çıkarılmasıdır.

Tezimin hazırlanmasında, TBMM Kütüphanesi’nde Meclis Tutanakları ve süreli yayınlar bölümünden, Milli Kütüphane’de mikro film ve dönemin gazetelerinden, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Kütüphanesi yayınları ve kaynaklarından, YÖK Yayın ve Dokümantasyon Dairesi Tez Merkezi’nde bibliyografya yayınları ve kaynaklarından, dönemin canlı şahitleriyle yapılan söyleşilerden imkanlar ölçüsünde yararlandım.

Yoğun araştırmanın sonunda oluşan tezimin hazırlanması ve yazımı sırasında gösterdiği büyük özveri ve desteğiyle yanımda olan eşim Hacer TOY’ a çok teşekkür ederim.

Tez konumun belirlenmesi ve yazımı aşamasında, tezin bilimsel verilere uygunluğu konusunda çok değerli yönlendirmelerde bulunan ve engin hoşgörüsüyle desteğini esirgemeyen değerli danışmanım Sayın Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN’a, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yüksek lisans eğitimimde emekleri olan Sayın Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK, Sayın Prof.Dr.Bige Sükan YAVUZ ve [Prof.Dr. Oğuz AYTEPE](#)’ ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ SON DÖNEMİNDEN ÇOK PARTİLİ DÖNEME KADAR YABANCI SERMAYE VE YATIRIMLAR

1.1. Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye Yatırımları ve Önemli Şirketler.....	9
1.1.1.Bankacılık Faaliyetleri.....	9
1.1.2.Siemens.....	10
1.1.3.Nestle.....	10
1.1.4. Singer	11
1.1.5.Orient Express	11
1.1.6.Bomonti Bira Fabrikası	11
1.1.7.Ereğli Kömür Madenleri Şirketi.....	12
1.1.8. The Oriental Carpet Manufacturers.....	12
1.1.9.MAN.....	12
1.1.10 . Demiryolları	13
1.1.10.1.İzmir-Aydın Demiryolu.....	13
1.1.10.2.Rumeli Demiryolları.....	14

1.1.10.3.Haydarpaşa-İzmit Demiryolları.....	15
1.1.10.4.Bağdat Demiryolları.....	15
1.2.Osmanlı Devleti’nde Dış Borç Kaynaklı Yabancı Sermaye Yatırımları.....	16
1.3. Cumhuriyet Dönemi İlk Yılları Yabancı Sermaye ve Yatırımlar (1923-1950)..	23
1.3.1. Atatürk Dönemi Yabancı Sermaye ve Yatırımlar.....	23
1.3.1.1 Atatürk Dönemi Yabancı Sermaye Yatırım Örnekleri.....	26
1.3.1.1.1. Wagons Lits Cook.....	26
1.3.1.1.2.Ford Motor Company.....	27
1.3.1.1.3.Bankacılık Alanında Yapılan Yabancı Sermaye Yatırımları.....	29
1.3.1.1.4.Diğer Yatırımlar.....	30
1.3.2. İnönü Dönemi Yabancı Sermaye ve Yatırımlar	37

İKİNCİ BÖLÜM

1950-1954 DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ YABANCI SERMAYE VE YATIRIMLAR

2.1. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası’nın Kurulması.....	52
2.1.1.Türkiye Sınai Kalkınma Bankasını Doğuran Şartlar.....	52
2.1.2.Türkiye Sınai Kalkınma Bankasının Amaçları.....	53
2.1.3.Bankanın Açmış Olduğu Krediler.....	53
2.2. Barker Raporu.....	54
2.3. Yabancı Sermaye Girişi İçin Yapılan Hukuksal Reformlar.....	61

2.3.1. 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu.....	62
2.3.2. Petrol Kanunu.....	63
2.3.3. 7462 sayılı Ereğli Demir Çelik Fabrikaları Kanunu :.....	64
2.3.4. 1567 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ve Kanuna İlişkin 17 Sayılı Karar.....	64
2.4. Türkiye’ye Sağlanan Milletlerarası Mali Yardımlar.....	67
2.4.1. Amerikan Yardımı.....	67
2.4.1.1.Amerikan Yardımının Etkileri	68
2.4.1.1.1.Amerikan Yardımının İç Politikamız Üzerindeki Etkileri:	68
2.4.1.1.2.Amerikan Yardımının Sosyal Etkileri :	69
2.4.1.1.3.Amerikan Yardımının Eğitim Üzerindeki Etkileri:.....	69
2.4.1.1.4.Amerikan Yardımının İktisadi Etkileri:	70
2.4.1.1.5.Amerikan Yardımının Dış Politika Üzerindeki Etkileri :	71
2.4.2.Milletlararası İmar ve Kalkınma Bankasından Elde Edilen Krediler.....	72
2.4.3.İhracat –İthalat Bankasından Temin Edilen Krediler.....	74
2.4.4.Milletlerarası Para Fonu.....	75
2.4.5.Avrupa Tediye Birliği.....	76
2.5. 1950-1954 Dönemi Yabancı Sermaye Kaynaklı Yatırımlar.....	77
2.5.1 Unilever.....	77

2.5.2. Türk Traktör.....	79
2.5.3. 1950-1954 Dönemi Diğer Yabancı Sermaye Yatırımları.....	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1954-1957 DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ YABANCI SERMAYE VE YATIRIMLAR

3.1 1954-1957 Dönemi Yabancı Sermaye Kaynaklı Yatırımlar.....	89
3.1.1. İstanbul Hilton	89
3.1.2. Migros.....	90
3.1.3. İpana.....	91
3.1.4. Ford Motor Company.....	91
3.1.5. Ataş.....	93
3.1.6. BP.....	94
3.1.7. Pfizer	94
3.1.8. 1954-1957 Dönemi Diğer Yabancı Sermaye Yatırımları.....	94

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1957-1960 DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ YABANCI SERMAYE VE YATIRIMLAR

4.1. 1958 İstikrar Programı.....	105
4.2. 1957-1960 Dönemi Yabancı Sermaye Kaynaklı Yatırımlar.....	109
4.2.1. Siemens.....	109
4.2.2. Roche.....	110

4.2.3.Singer.....	110
4.2.4.1957-1960 Dönemi Diğer Yabancı Sermaye Yatırımları... ..	111
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA.....	120
EKLER.....	125
ÖZGEÇMİŞ.....	151

KISALTMALAR

- a.g.e. :Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
A.B.D. : Amerika Birleşik Devletleri
Bkz. : Bakınız
B.M. : Birleşmiş Milletler
c. : Cilt,
CHP :Cumhuriyet Halk Partisi
Çev : Çeviren
DP : Demokrat Parti
IMF : Uluslar arası Para Fonu
IBRD : Uluslar arası İmar ve Kalkınma Bankası
NATO : Kuzey Atlantik Paktı
OEEC : Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
s. : Sayfa
TBMM :Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

Yabancı sermaye, bir ülkenin dış kaynaklardan sağladığı, ekonomik gücü ile ulusal varlıklarına eklediği mali, teknolojik, bilgisel ve hizmetsel kaynaklara denilmektedir.¹

Yabancı sermaye iki çeşittir. Bunlardan birincisi iktisadi kaynakların geri ödenmemesi şeklinde alınmasıdır. Bu çeşit yabancı sermaye "bağış" niteliğindedir. İkincisi; karşılığın geri ödenmesi durumudur. Bu ise "dış borçlanma" yoluyla alınmış yabancı sermayedir. Bu çeşit yatırımlar, gelişmiş ülkelerde kurulu teşebbüslerin, gelişmekte olan ülkelerde kendilerine bağlı bir şube açmaları veya yeni bir tesis kurmaları şeklinde olmaktadır. Kurulan tesis tamamen yabancı sermaye ile kurulabileceği gibi, yerli teşebbüs ile ortaklık şeklinde de gerçekleştirilmektedir.

Yabancı sermaye; konuyu değerlendiren ve adlandıran ülkenin ya da yerin sermayesi değildir. Bu sermaye, merkez olarak çıkılan ülkenin ya da yerin dışındaki dünya ülkelerinden herhangi birinden gelmiş olabilir. Yani o ülkenin, o merkezin ya da o yerin ulusal varlığı durumunda değildir. Başka bir bölgeden, başka bir ülkeden, başka bireyler, kurumlar, devletler ya da yatırımcılar tarafından o yere getirilmiş ve o ülkenin ulusal varlıklarına ödünç olarak, geçici olarak veya sürekli olarak eklenmiş bir dış varlık durumundadır. Bu dış varlık, geldiği yerde sürekli olarak kalabilir, geçici olarak kalabilir. Anılan varlığın çalıştırılması sonucu elde edilen karlar dışarıya transfer edilebilir veya var olan sermayeye eklenerek o ülkedeki yatırımlar artırılabilir. Yabancı kaynak, var olan yatırımı tümüyle satın alma, var olan bir tesisi işletmek üzere kiralama ya da sıfırdan yatırım yeni yatırım yapma biçiminde gelebilir.

Yabancı sermaye yatırımları, önemi gittikçe artan, Dünya'da ve Türkiye'de adından çokça söz ettiren ve tartışılan bir konu olmaktadır. Son yıllarda gelişmekte olan ülkelere giden özel yabancı sermayenin ortalama olarak % 75'ini yabancı sermaye yatırımları teşkil etmiştir².

¹ Güngör Uras, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul, İktisadi Yayınlar, 1979, s. 27

² Baran Tuncer, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu**, Ankara, S.B.F. Yayınları No: 241, 1968, s. 29

Bugün çeşitli ülkeler arasında geliştirilen iktisadi ilişkilerin temel özelliklerinden bir kısmı, İngiltere’de başlayıp Batı Avrupa ülkelerinde gelişen sanayi devrimi sırasında ortaya çıkmıştır³. Birinci Dünya Savaşından önceki dönemde yaklaşık olarak üç asır boyunca sermaye, tabii kaynaklar ve nüfusa oranla yoğun olduğu alanlardan daha az yoğun olduğu alanlara akmıştır. Bu akım 19.y.y.’da en yaygın hale gelmiştir⁴. 1800’lü yılların ilk yarısında İngiltere’nin, ihtiyaç duyduğu hammadde, madenler ve petrolün çıkarılması için sömürgelerde yaptığı yatırımlar, yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcını temsil etmiştir⁵. Çünkü endüstri devriminin bir sonucu olarak 19.y.y.’ın ikinci yarısında, özellikle batının sanayileşen ülkelerindeki hızlı sermaye birikimi, büyük şirketleri bu sermayeden en fazla karı sağlayacak yatırım alanlarını aramaya yöneltmiştir. Bu yatırım alanları ise, Avrupa endüstrisinin ihtiyacı olan hammaddeleri sağlayacak, doğal kaynak ve ucuz işgücüne sahip dönemin sömürgeleri ve bağımsız az gelişmiş ülkeleri olmuştur⁶.

19. yüzyıla kadar yabancı sermaye olarak Batı Avrupa sermayesinden söz edilirken, 1914 yılından sonra A.B.D. devreye girmiştir. Birinci Dünya Savaşı izleyen yıllarda A.B.D. , yabancı sermaye yatırımlarında ön sırayı almıştır. Ancak 1929-30 Dünya Ekonomik Krizi yabancı sermaye yatırımları için yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Daha önce yabancı sermaye yatırımı yapan ülkeler bu yatırımlarını tasfiye etmeye yönelmişlerdir⁷.

İkinci Dünya Savaşının patlak vermesiyle yabancı sermaye yatırımlarında yeni bir döneme girilmiştir. İkinci Dünya Savaşından önceki yıllarda yabancı sermaye yatırımları daha çok portföy yatırımları şeklindedir⁸.(Portföy yatırımları; Yatırımcıların faiz veya kâr payı sağlamak amacıyla bono, tahvil, hisse senedi gibi kıymetli evrakları toplamalarıdır. Devlet tahvillerinin alımı portföy yatırımlarına bir örnektir) Savaştan sonraki dönemde dolaysız yatırım şeklindeki yabancı özel sermaye yatırımları daha çok önem kazanmaya başlamıştır. Şüphesiz bu gelişmede,

³ Necdet Serin, **Kalkınma ve Dış Ticaret; Azgelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden**, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, No: 463, 1981, s.5

⁴ Tuncer, a.g.e., s.16

⁵ Uras,a.g.e., s. 29

⁶ Cem Alpar, **Çokuluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, 3. Baskı, Ankara – Turhan Kitapevi, 1980, s. 3.

⁷ Uras, a.g.e., s. 31.

⁸ Mehmet Şahin, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, Ankara, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, No: 3, 1975, s. 12.

1950’li yıllardan sonra dünya ekonomisinde giderek önemli bir güç teşkil etmeye başlayan ve dolaysız yabancı sermaye yatırımı niteliğinde olan çok uluslu şirketlerin rolü büyük olmaktadır ⁹.

İkinci Dünya Savaşından sonra gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabaları artmıştır. Bu ülkeler sanayileşmiş ülkelere hammadde sağlayıp çeşitli sanayi ürünleri ve sermaye malları ithal eder durumdan kurtulmanın yollarını aramaya başlamışlardır. İşte yabancı sermaye yatırımları, ihtiyaç içindeki gelişmekte olan ülkelerde, teşebbüs yeteneği, teknoloji, yönetim bilgisi ve pazarlama gibi sermaye kaynaklarının potansiyel bir kaynağı olarak kabul edilmiştir. Üçüncü Dünya Ülkeleri, sadece asgari düzenlemeler değil, vergi bağışıklıkları ve sübvansiyonlar gibi özel teşviklerle dış yatırımlar için misafirperver bir iklim sağlamaya gayret etmişlerdir¹⁰. Gelişmekte olan ülkelerin yabancı sermayeye pragmatik bir şekilde yaklaşımlarının bir sonucu ve 1960’lardan sonra değişen dünya şartları, bu ülkelerdeki yabancı sermaye yatırımlarının miktarını arttırmıştır. 1960 yılı itibariyle gelişmekte olan ülkelerdeki yabancı sermaye miktarı 2 milyar dolar iken, 1982 yılında 10 milyar dolara yükselmiştir ¹¹.

Sanayi devrimini gerçekleştiren İngiltere’nin sömürgelerindeki yatırımları ile başlayan, A.B.D.’nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında devreye girmesiyle artan yabancı sermaye, ülke ayrımı yapmaksızın bugün dünyanın her tarafında yatırımlarını gerçekleştirmektedir

Herkes gibi sermayedarlar da sermayelerini daima kazançlı buldukları yerlerde yatırmaya önem vermektedir. Müteşebbisin kar veya en yüksek kar dışında bir amacının olabileceğini düşünmek ekonominin ilkeleriyle bağdaşmaz. Ancak bunun yanında yabancı müteşebbislerin üzerinde durduğu diğer bir husus, yabancı ülkelerde elde edilen karın kendi ülkesine transfer edilebilmesidir. Kendi ülkesine karını transfer edemeyen müteşebbis için yabancı ülkeye yaptığı yatırım önemini kaybeder¹². Esas amaç karlılık ve kar transferi olmakla birlikte yabancı sermayenin

⁹ Rıdvan Karluk, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul, İ.T.Ö., Ekonomik Yayınlar Dizisi, No: 13, 1983, s. 13.

¹⁰ Isaiah Frank, **Foreign Enterprise in Developing Countries**, Baltimore, The Johns Hopkins University, Pres, 1980, s. 2.

¹¹ **Foreign Private Investment in Developing Countries**, I.M.F., Occasioanal Paper 33, January 1985, s. 3.

¹² Daim Demircan, **Türkiye’de Yabancı Sermaye**, İstanbul, Dilek Matbaası 1971, s.94.

yatırımlarını yaparken dikkat ettiği başka hususlar da vardır. Bunları, ekonomik, siyasi, psikolojik, ahlaki ve moral değerler olarak sıralamak mümkündür. Esasen bu faktörler ana amaç olan karı ve kar transferini sağlayan ve yabancı sermayenin varlığının ve geleceğinin güvencesini belirleyen etkenler olarak değerlendirilmektedir.

Günümüzde yabancı sermayenin gideceği ülkede aradığı ekonomik faktörlerin başında pazar çekiciliğinin geldiği söylenebilir. Yabancı sermaye yatırımcısının ürettiği mala karşı diğer ülkedeki talep fazlalığı, yabancı sermayeyi o ülkede yatırım yapmaya teşvik edecektir. Bütün yabancı sermaye yatırımlarını bu saikle açıklamak mümkündür. Pazar büyüklüğü, karını azamileştirmek isteyen müteşebbisin ilgisini çeken bir konu olmaktadır. Çünkü yatırımdan sağlanacak gelir pazarın genişliği ve üretilecek ürüne karşı olan talebin büyüklüğüne bağlı bulunmaktadır.

Diğer bir önemli faktör de tabii kaynakların bolluğu ve ucuzluğudur¹³. Aslında yabancı sermaye yatırımlarının, başlangıçta sadece ucuz ve bol doğal kaynakları işletmek ve ana şirkete hammadde temin etmek için yapıldığı bir gerçektir. Yer altı ve yerüstü kaynakları bakımından zengin, Petrol Üreten Ülkeler, Meksika, Filipinler, Nijerya, Peru gibi ülkelerdeki yabancı sermaye yatırımları bunun en güzel örnekleridir .

Bir başka önemli faktör de üretim faktörlerinin bolluğudur. Bunlar arasında en önemlisi de, ucuz işgücü temini kolaylığıdır. Bu şekildeki bölgeler, maliyetler açısından nispi çekiciliğe sahiptirler. Kore, Hong Kong, Singapur ve Tayvan ucuz işgücü imkanları ile yabancı sermayeyi kendilerine çekmiş ülkelerdir.

Alt yapı tesislerinin yeterli düzeyde olması, para, kambiyo ve gümrük konularındaki serbestlikler de ayrı bir tercih nedeni olarak, bilhassa gelişmiş ülkeler arasındaki sermaye akımlarında etkili olmaktadır.

Ekonomik faktörler yabancı sermaye yatırımları için ana unsur olmakta, ancak diğer faktörler de bu ana aracı desteklemekte veya engellemektedirler.

¹³ Tuncer, a.g.e., s.35.

Yabancı sermaye yatırımcısının en fazla dikkat ettiği konulardan birisi de yatırım yapacağı ülkenin ekonomik ve siyasi istikrara sahip olmasıdır. Yabancı sermaye firmaları, genel olarak bir devletin politik durumunun yatırım kararlarını etkilediğini söylemektedirler. Pek çok durumda şirketler istikrarsız politik ortama sahip olan ülkelerde yatırım veya tekrar yatırım yapmaktan sakınılmaktadırlar¹⁴.

Siyasi istikrar, ekonomik istikrarı da sağlayan bir unsur olduğundan yabancı sermaye yatırımlarını ayrıca etkilemektedir. Çünkü yabancı sermaye ilk önce, emniyet ve güven beklemektedir¹⁵.

Yabancı sermaye yatırımlarında siyasi sayılabilecek bir diğer korku da, yabancı teşebbüsün karşılığı verilmeden millileştirilmesidir. Bu asırda Rusya'daki millileştirme, millileştirme hareketinin abidesi olmuştur. 1951 yılından sonra yabancılara ait mülklerin millileştirilmesi, İran, Mısır, Endonezya, Guatemala, Libya ve Küba'da gerçekleşmiştir¹⁶. Yaptığı yatırımların bir süre sonra millileştirilebileceği tehlikesi, yabancı sermayeye caydırıcı bir etki yapmaktadır.

Eğer bir ülkenin politik durumu bir projenin uzun dönem yaşamasını riskli yaparsa, örneğin, muhtemel bir savaş, saldırı veya devletin yıkılması endişesi varsa, yabancı firmalar yatırım yapmakta son derece isteksiz davranacaklardır¹⁷.

Bunlarla birlikte yabancı firmaların var olan rejimi veya politikaları beğenmemesi durumu, genellikle ticari beklentiler üstün görünürse ülke ile ticaret yapılmasını veya bu ülkeye yatırım yapılmasını engellemez. Angola, Mozambik ve Doğu Avrupa ülkeleri var olan sistemi beğenmemelerine rağmen yabancı sermayenin yatırım yaptıkları ülkelere örnek olarak gösterilebilir¹⁸.

Demek ki, siyasi nedenler önemli olmakta, fakat ticari beklentiler büyük ise bu faktörler ihmal edilebilmektedir.

Psikolojik faktörler, yabancı sermaye yatırımlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu faktörler geçmişten gelen bir takım endişelerle gelecekte

¹⁴ Frank, a.g.e., s. 130.

¹⁵ Proffett, “*Dış Sermaye (Yabancı Sermaye) Konusunda Gelişmeler*” (Açık Oturum), **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Yıl 21, Sayı 11, (Kasım-1984), s. 21.

¹⁶ Daim Demircan, a.g.e., s. 102.

¹⁷ Frank, a.g.e., s. 131.

¹⁸ a.g.e., s. 130.

kötümser sonuçlar beklenmesine neden olmaktadır. Türkiye'ye yabancı sermaye gelmesinde karşılaşılan en büyük engel de budur.¹⁹.

İdeolojik cereyanlarının yabancı sermaye konusundaki olumsuz kampanyaları da yabancı sermayeyi tedirgin etmektedir. Bu şirketler yatırım yapacakları ülkelerde halkın tepkisinden korktukları için bazı projelerini azaltmışlar veya terk etmişlerdir. Kamuoyunun yabancı sermaye konusundaki düşüncesi firmalar için çok önemlidir²⁰. Bütün gelişmekte olan ülkelerde görülen yabancı sermaye karşıtı düşünceler yeni yatırımlardaki risk oranlarını yükseltmekte, korku ve endişe içerisinde çalışan mevcutlarının da ülke ekonomisi ile entegrasyonuna engel olmaktadır.

Yabancı sermayeden en fazla yararlanan Yunanistan, Belçika, Japonya, İrlanda gibi ülkelere baktığımızda bunların yabancı sermaye konusunda ön yargılı düşünceler taşımadığını görürüz. Psikolojik rahatlığa kavuşan yabancı sermayenin bu ülkelerin ekonomilerine yaptığı katkılar da çok büyük olmuştur.

Ülkenin sahip olduğu sosyal yapı, geleneksel özellikler, ahlaki ve moral değerlerin yabancı sermaye yatırımlarını etkilememesi gerekir. Bazı firmalar ahlaki ve moral düşüncelerini yatırım kararlarına girmemesi gerektiğini, ticari düşüncelerin hükmetmediğini belirtmişlerdir²¹. Ancak yabancı yatırımcıların kendilerini yabancı hissetmeyecekleri bir ortamda çalışmak istemeyi tercih edecekleri beklenmelidir. Halkını tanıdıkları, kültürüne yabancı olmadıkları, alışkanlıklarını ve tepkilerini bildikleri bir ülkede yatırım, üretim ve satış herhalde daha kolay ve daha alışverişlidir.

Ticari düşünceler ve karlılık ilk ve öncelikli tercih nedeni olmakla birlikte, sosyal, ahlaki ve moral değerlerdeki farklılıkların yabancı yatırım kararlarını etkilediğini düşünebiliriz.

Sosyal, ahlaki ve moral değerlerin, ticari düşüncelerin önüne geçmekle birlikte, yabancı yatırım kararlarında bir etken olduğunu belirtebiliriz.

¹⁹ Edgar Proffet ve Arnold Hornfeld , a.g.m.,s. 24.

²⁰ Frank, a.g.e., s. 131.

²¹ Frank, a.g.e., s. 130.

Netice olarak, yabancı sermaye yatırımlarının başlangıcından beri değişmeyen bir karakteri vardır. O da yapıldığı ülkenin, siyasal, sosyal, ekonomik politikasında dengeli olmasıdır. Çünkü bu faktörler yatırımcı çok uluslu şirketin sadece satış hasılatı ve karını değil aynı zamanda uluslararası piyasalardaki ve özellikle gidilen ülkelerdeki varlığını ve bu varlığın devamını etkilemektedir²². Bu faktörlere ilave olarak, bürokratik engeller, koordinasyon eksikliği, yetki dağınıklığı, spekülative haberler, çift vergileme sorunu, mevzuattaki aksaklıklar, sermaye piyasasının gelişmemiş olması, bölge ülkelerinin alternatif cazibeleri, kambiyo mevzuatındaki yetersizlikler, kar transferindeki zorluklar²³ sayılabilmekle birlikte bunlar ana nedenler olmamaktadır. Yabancı sermayenin gelmesi için teknik detay önemli değildir²⁴. Ekonomik, siyasi, psikolojik ve moral değerler konusundaki istikrar, güvence ve yakınlaşmalar bir ülkenin yabancı yatırımcılar için çekiciliğini arttırmaktadır.

Günümüzde, bir yandan çok uluslu şirketlerin emperyalizmin yeni bir arası olduğu ileri sürülürken; diğer yandan hemen bütün ülkelerin yabancı sermaye peşinde koşmaları dikkat çekmektedir²⁵. Bu ülkelerin içinde, gelişmekte olan ülkeler ile birlikte, sosyalist ülkeler ve gelişmiş sanayi ülkeleri de vardır. Sanıldığı gibi aksine yabancı sermaye yatırımları gelişmekte olan ülkelere çok gelişmiş ülkeleri seçmektedirler²⁶.

Kalkınma için sermaye sıkıntısı çekmeyen gelişmiş ülkeler dahi birbirleriyle rekabet ederek yabancı sermayeyi ülkelere çekmek için ayrı bir gayret göstermektedirler. Örnek olarak Kanada'nın, Fransız firması Michelin'i ülkesine çekebilmek için bu firmaya yaptığı hibe gösterilebilir²⁷. Ayrıca Japonya'nın bugünkü gelişme sanayileşme seviyesinde yabancı sermaye yatırımlarının büyük bir rolü vardır. Yunanistan, Belçika, Avusturya²⁸ ve İrlanda da gelişme ve kalkınmasında yabancı sermayeden akıllıca faydalanmasını bilmiş ülkelerdir.

22 Kadir Şatıroğlu, **Çok Uluslu Şirketler**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, No: 536, Ankara, 1984, s. 215.

23 Rıdvan Karluk, a.g.e., s. 215-216.

24 Basri Öztekin, **Yabancı Sermaye Hakkında Görüşler**, İstanbul, YASED Yayınları No. 3, 1982, s. 45.

25 Uras, a.g.e., s.41.

26 Demircan, a.g.e., s.103.

27 Türk Basımında Yabancı Sermaye, İstanbul, YASED Yayınları, No:11, 1983, s.2.

28 Karluk, a.g.e., s.70-107.

Doğu Avrupa ülkeleri de batıdan ülkelerine yabancı sermaye çekme yarışındadırlar. Bu arada Sovyet Rusya ve Çin gibi sosyalist ülkeler dahi bu konudaki kararlarını vererek uygulamaya geçmişlerdir. Bir zamanlar batıdan kredi bile almaktan kaçınan Çin, şimdi batı ülkeleri ile ortak yatırımlara ve girişimlere başlamıştır. Savunma sanayinde bile dışa ve dış sermayeye ağırlık vermektedir. Inter Continental Grubu, Exxon, Union, Philips Gulf, Penzoil ve Coca-Cola gibi firmalar artık Çin’de faaliyet göstermektedir²⁹. Rusya ise Pepsi Cola, Fiat, Volvo, Mercedes-Benz gibi yabancı sermayeli firmalara kapılarını açmıştır. Sırbistan, Romanya, Polonya ve Çek Cumhuriyeti’nde de yabancı sermayeyi ülkelere çekme konusunda en fazla gayret gösteren doğu bloğu ülkeleridir³⁰. Bu ülkelerin, hem de savunmalarına kadar uzanan olanlarda yabancı sermayeye açılmaları gerek ekonomik yönden, gerekse ideolojik yönden son derece ilginçtir³¹. Demek tabular yıkılmakta, yabancı sermayenin ülke ekonomisine sağladığı yararlar artık kabul edilmektedir.

Gelişmiş olan ülkeler de yabancı sermaye yatırımlarından en fazla yararlanabilmenin faaliyeti içindedirler. 1970’li yıllarda gelişmekte olan ülkelerin hızla kalkınmalarının nedenlerinden biri de yabancı sermayeden yararlanma olanakları olmuştur. Yabancı sermaye konusunda hem sanayileşmiş ülkelerin, hem de gelişmekte olan ülkelerin tutumlarındaki lehte değişiklikler sonucu, bu ülkelerin yabancı sermaye yatırımları hızla artmıştır³².

29 a.g.e., s.84.

30 Uras, a.g.e., s.42.

31 Yabancı Sermaye ve Uygulaması, 2. Basım, İstanbul Otomotiv Sanayi Derneği Yayını, No:5, 1979, s.7-8.

32 Bozkurt, a.g.e., s.1.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ SON DÖNEMİNDEN ÇOK PARTİLİ DÖNEME KADAR YABANCI SERMAYE VE YATIRIMLAR

1.1. Osmanlı Devleti’nde Yabancı Sermaye Yatırımları ve Önemli Şirketler

Osmanlı Döneminde yabancı sermaye girişi 1838 Osmanlı-İngiliz Serbest Ticaret Anlaşması ile başlamıştır. Bu anlaşma ile Osmanlı ekonomisi dünyaya açılmaya başladı. Fakat bu anlaşma ve daha sonra diğer ülkelerle yapılan benzeri anlaşmalar, Osmanlı iç ve dış ticaretinde yabancılar lehine önemli ayrıcalıklar sağladı ve merkezi otoritenin ülke yararına tutarlı ve etkin ekonomik politikalar oluşturmalarını engelledi. Osmanlı devleti dış ticaret politikalarını diğer ülkelerin onayına bağladı. Örneğin dış ticarete ihracat vergileri ithalat vergilerinden daha yüksek tutularak ithalat ihracat aleyhine özendirildi. Böylece ekonominin, yeni yerli endüstrilerin kurulmasıyla daha hızlı gelişmesi zorlaştı.

1.1.1. Bankacılık Faaliyetleri

Osmanlı’da ilk banka ticari ilişkilerinin yoğun olduğu yerlerden biri olan İzmir’de kuruldu. 1842 yılının ilk aylarında İzmir’deki İsveç Konsolosu Mösyö Dankelman’ın himayesinde bir araya gelen çok sayıda yabancı girişimci ve sermayedar ‘Bank Of Smyrna’yı kurdu. Osmanlı hükümetinden izin almadan kurulan banka, piyasada nakit darlığına sebep olması (yüzde 6-7 oranında faiz karşılığı mevduat topluyordu) şikayetleri üzerine hükümet tarafından kapatıldı. 1847 yılında 600 bin İngiliz sterlini sermaye ile Galata’da Bank-ı Dersaadet resmi izinle kuruldu. Galata iki ünlü banker Manolaki Baltazzi ve Fransız uyruklu Alleon tarafından kuruldu. Bu banka Osmanlı Devleti’nin dış ödemelerini üstlenmişti. Bankanın zarara uğraması sonucu sahipleri tarafından 1852’de kapatıldı.³³

³³ Şafak Altun, *Türkiye’de Yabancı Sermayenin Tarihsel Gelişimi*, YASED, 2007, s.26-27

Osmanlı hükümeti ile Avrupa ülkeleri arasında aracılık görevi üstlenecek bir devlet bankasına ihtiyaç duyulması nedeniyle İngiliz sermaye sahiplerinin isteği ve İngiltere Kraliçesi Viktorya'nın 24 Mayıs 1856 tarihli bir emirnamesi ile 500 bin Sterlin sermayeyle Bank-ı Osmani faaliyete geçti. Merkezi Londra'da bulunan bankanın iş merkezi İstanbul'du. Banka; İzmir, Selanik ve Beyrut'ta şubeler açtı. Banka Abdülmecit'in Fransız sermayedarların da katılmasını şart koşmasıyla 5 Şubat 1863'te Bank-ı Osmani-i Şahane adı altında İmparatorluğun devlet bankası statüsüne yükseltildi. Banknot basma imtiyazı ve tekeli 30 yıl süreyle Osmanlı Bankası'na verildi. Bu banka Düyun-u Umumiye'nin kuruluşunda da aktif rol oynadı. Bundan sonra banka ticaret ve yatırım bankacılığına yöneldi ve birçok yatırıma iştirak etti. Bank-ı Osmani-i Şahane 10 Mart 1924'te para basma imtiyazını Türkiye Cumhuriyeti'ne devretti. Ancak Merkez Bankası'nın kuruluşuna kadar hazine işlemlerini sürdürdü ve Devlet Bankası statüsünü korudu. 1933'te özel bir ticaret bankası olarak yapılandı.³⁴

1.1.2. Siemens

Tanzimat'la birlikte Batılılaşma konusunda ciddi adımlar atan Osmanlı İmparatorluğu 1855 yılında Siemens&Halske şirketinin işbirliği ile İstanbul Telgraf Merkezi'ni kurdu. 1856 yılında Siemens&Halske, Osmanlı İmparatorluğu'na ilk telgraf makinesini gönderdi. Osmanlı Ordusu'nun Alman Ordusu ile işbirliği nedeniyle uçaksavar ve top gibi birtakım askeri teçhizat ve kablo alımı Siemens'ten gerçekleştirilmiştir. 1876 yılında başlayan ve 1909 yılında tamamlanan Yıldız Sarayı'nın elektrifikasyonu Siemens tarafından gerçekleştirilmiştir. İzmir ve Selanik'in elektrik üretim ve dağıtımı da Siemens&Halske tarafından yapıldı.³⁵

1.1.3. Nestle

Nestle 1875 yılında Türkiye pazarıyla tanıştı. "Farine Lactee Nestle" ürününü Türk tüketicisine sunan Nestle, başta temsilciler kanalıyla satış yapmıştır. 1909 yılında İstanbul'da bebek maması, yoğunlaştırılmış süt ve çikolata ithal eden ilk

³⁴ A.g.e.,s.34

³⁵ A.g.e.,s.35

şubelerini açtı. Nestle'nin 1919'da İzmir'de bir satış ofisi, Samsun ve Trabzon'da temsilcileri bulunuyordu.

1.1.4. Singer

Osmanlı döneminde ilk dikiş makinesi 1886 yılında Singer tarafından satıldı. Singer ilk mağazasını 1904'te İstiklal Caddesi'nde açtı. Türk halkının nakış merakını dikkate alarak, 8 milimetreye kadar zikzak yapabilen ve geleneksel Türk motiflerinin kolaylıkla uygulanmasına imkan veren, sadece Türkiye'ye özgü bir model olan "1301 Süper Yoknaz"ı üretti. 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanı üzerine Singer, "Hürriyet" adını verdiği modelini sırf bu olayı kutlamak üzere üretti.³⁶

1.1.5.Orient Express

Osmanlı İmparatorluğu'nda turizme yönelik ilk adımı Orient Express gerçekleştirdi. Orient Express, 1876 yılında Belçika'da kurulan Wagon Lits adlı şirketin Paris ile İstanbul arasında gerçekleştirdiği seferin adıydı. İstanbul'a karadan yapılan ilk toplu turistik seyahat Orient Express'in 1883'teki seferiyle başladı. Prova niteliğindeki ilk seyahatte gerekli demiryolları henüz yapılmadığından yolculuğun bir kısmı vapurla gerçekleştirildi. Şirket ilk acentesini 1894 yılında İstanbul'da açtı. İlk başlarda İstanbul'da yolcularını Grand Hotel de Luxembourg, Bosphorus ve Summer Palace Otel'de ağırlayan şirket, müşterileri için 1892 yılında Pera Palas Oteli'ni inşa etti. Yine bu dönem, Türkiye'nin ilk oteli olma sıfatını taşıyan Otel D'angleterre ve Büyük Londra Oteli turistik anlamda ilk ciddi tesislerdi.³⁷

1.1.6.Bomonti Bira Fabrikası

İsviçreli Bomonti kardeşlerin 1890 yılında Feriköy'de kurdukları, Bomonti Bira Fabrikası modern bira üretim tekniği ile imalata başlayan ilk bira üretim tesisi oldu. Bomonti Bira kuruluşundan kısa bir süre sonra tekel haline geldi. 1912 yılında Nektar Biracılık ile birleşerek "Bomonti-Nektar Birleşik Bira Fabrikaları Şirketi"

³⁶ A.g.e.,s.50

³⁷ A.g.e.,s.52

adını aldı. 1926 yılında içki tekeli kurulunca, işletme imtiyazı da Polonyalı bir firmaya verildi. Ancak bu firma yükümlülüklerini yerine getiremeyince, Tekel İdaresi Bomonti-Nektar Şirketi'ne 1938 yılına kadar bira üretim müsaadesi verdi.³⁸

1.1.7.Ereğli Kömür Madenleri Şirketi

Mayıs 1896'da 10 milyon Frank sermayeli Ereğli Kömür Madenleri Şirketi kuruldu ve yatırıma geçildi. Ereğli Şirketi'nin yönetimi, büyük hissedarlar arasındaki Fransız şirketleri, Osmanlı Bankası, Societe Generale, Le Comptoir National d'Escompte de Paris, Nord Grubu ve Lyon Grubu'ndan oluşuyordu. Osmanlı tebaasından ise Rum kökenli banker Zarifi Bey ve Yanko Bey ile Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı Belim Melheme yönetime alınmıştı. Yanko Yoannidis ve arkadaşlarının 50 yıllık imtiyazını devralarak işe başlayan Ereğli Şirketi liman tesislerini 1902'de tamamladı. Limanda günde 2000-3000 ton yükleme yapılabiliyordu. Böylece Ortadoğu bölgesinin o tarihlerde en zengin doğal kaynağı olarak bilinen Ereğli taş kömürü havzası Fransızların denetimi altına girmiş oluyordu.³⁹

1.1.8. The Oriental Halı Fabrikası

Bir İngiliz girişimci grubu, 1907 yılında Londra'da "The Oriental Carpet Manufacturers: Şark Halı Üreticileri Kumpanyası" adlı bir şirket kurdu. İzmir'de faaliyet gösteren şirket, Gördes, Kula, Simav ve Milas'ta kurduğu acenteler vasıtasıyla halı yaptırıyor, bunları Avrupa ülkelerine pazarlıyordu. Bu dönemde Anadolu'da halı dokuma işiyle uğraşan 60 bin kişinin olduğu tahmin edilmekteydi ve şirketin 1913 yılında 15 bin kişiyi çalıştırdığı bilinmekteydi.⁴⁰

1.1.9.MAN

1910 yılında İstanbul'da ilk MAN temsilciliği açıldı. Aynı yıl, Galata köprüsünü MAN firması yapmaya başladı. İstanbul Galata Köprüsü, MAN tarafından 1910-1912 yıllarında inşa edildi. Aslında MAN'ın geçmişi 1874 yılına

³⁸ A.g.e.,s.53

³⁹ A.g.e.,s.54

⁴⁰ A.g.e.s.59

dayanır. Demiryolu ve yük vagonu ithalatı ile başlayan işbirliği devam eden yıllarda artış gösterdi.⁴¹

1.1.10 . Demiryolları

Tanzimat döneminde, başta Sultan Abdulmecit olmak üzere bütün devlet adamları demiryollarına, özel bir anlam veriyorlardı. Ancak demiryolu inşası için gerekli bilgi ve sermaye yoktu. Bu nedenle, Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nden demiryolu inşası ve işletmesi için imtiyaz talebinde bulunmaya başlayan çeşitli Avrupa sermaye gruplarının taleplerine sıcak bakılıyordu.

1.1.10.1. İzmir-Aydın Demiryolu

1856-1866 yılları arasında Anadolu'da ilk demiryolu hattını bir İngiliz şirketi inşa etmiştir. İzmir-Aydın demiryolunun yapımı, İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerinden Hindistan yolunu kısaltma çabalarının bir ürünüydü. İngilizleri bu hattın döşenmesine teşvik eden bir başka neden, bölgenin hammadde kaynağı mamul madde-sürüm alanı olarak değerlendirilmek istenen potansiyeliydi. İngiliz Büyükelçisi'nin desteğiyle 1856 yılının Eylül ayında, Osmanlı Hükümeti'nden İzmir-Aydın demiryolu imtiyazını elde eden, Robert Wilkin adında İzmirli İngiliz bir tüccar ile dört ortağı oldu.⁴² İzmir-Aydın demiryolu sözleşmesine göre Osmanlı Hükümeti, şirkete yatırdıkları 30,6 milyon frank sermaye için yılda %6 kâr garantisi sağlamak zorundaydı. Ayrıca şirket hükümete ait topraklardan, maden ve ormanlardan ücretsiz olarak yararlanma hakkına sahipti. Buna karşılık demiryolunun ilk 70 kilometrelik bölümü dört yıl içinde tamamlanmış olacaktı.

⁴¹ A.g.e.,s.65

⁴² Murat Ozyüksel, **Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul, Arba Yayınları, 1988, s.8.9-10

1.1.10.2. Rumeli Demiryolları

Rumeli demiryolları, medeniyet yolunda batının büyük devletlerini kendisine örnek alan devlet adamlarının bu medeniyet diyarı ile irtibata geçmek istemelerinden ve gerileme dönemlerinde sürekli bir savaş meydanı haline gelmiş olan Osmanlı Avrupası'ndaki sınırlara en kısa zamanda kuvvet gönderebilmek kaygılarından doğmuştur. Bundan başka memleketin en verimli kısımlarını barındıran İmparatorluk Rumelisi'nin zengin kaynaklarından da istifade suretiyle maliyenin gelirleri arttırılmak isteniyordu. 31 Mayıs 1868'de Rumeli Demiryolu imtiyazı Van Elst Kardeşler Şirketi'ne verildi. Ancak bu şirket, anlaşmada belirlenen süre içinde ilk işlerini yapamamışlardır. Bu kadar büyük ümitlerle inşasına girişilen ve en son anlaşma ile uzunluğu 2000 km'den 1445 km' ye düşen bu demiryolları için devlet 800.000.000 franklık borca girmiş, buna karşılık olarak 250.000.000 frank gelir elde etmişti. Hükümet bu borcu ödemek için her sene bütçesine 28.000.000 franklık bir borç ekliyordu.⁴³

1869 yılında şirketin ayrıcalıkları alınarak, İmparatorluğun Avrupa topraklarında döşenecek ‘‘Şark Demiryolları’’ için Belçikalı bir banker olan Baron Hirsch'e imtiyaz verildi.⁴⁴

Ancak Hirsch'in 1871-1874 yılları arasında inşa ettiği demiryolları Osmanlı Hükümeti'ni tatmin etmemiş, çeşitli aşamalarda çıkan anlaşmazlıklar huzursuzluk kaynağı olmuştu.

Daha sonraki yıllarda demiryolu şirketleri ile Düyun-u Umumiye İdaresi arasında organik bağlar ortaya çıktı. Demiryolu şirketlerinin yönetim kurulu üyeleri aynı zamanda Düyun-u Umumiye Konseyi'nde görev aldılar.⁴⁵ Hem Düyun-u Umumiye Konseyi'nde, hem de demiryolu şirketlerinde görev alan yöneticiler, Osmanlı Hükümeti ile demiryolu şirketleri arasında çıkan anlaşmazlıklarda, doğal olarak şirketlerin çıkarlarını savundular.

⁴³ Ahmet Onur ,**Türkiye Demiryolları Tarihi**,İstanbul,KKK Askeri Basımevi,1953,s.12-13

⁴⁴ Vedat Eldem ,**Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**,Ankara,Türk Tarih Kurumu Basımevi,1994,s.97

⁴⁵A.g.e.,s.21

1.1.10.3. Haydarpaşa- İzmit Demiryolu

İngiliz-Fransız rekabetinin alabildiğine kızıştığı bir ortamda, Georg Von Siemens başkanlığındaki Deutsche Bank, Haydarpaşa-İzmit hattını Ankara'ya kadar uzatma ve işletme imtiyazını elde etti. Taraflar arasında anlaşma 4 Ekim 1888 tarihinde imzalandı. Deutsche Bank Haydarpaşa-İzmit hattını da 6 milyon frank karşılığında satın aldı.⁴⁶

Demiryolu imtiyazının Deutsche Bank'a verilmesi Avrupa'nın mali ve politik çevrelerinde şok etkisi yarattı. Sözleşme öncesi hazırlıklar büyük bir gizlilik içinde yürütülmüştü. Almanların elde ettiği imtiyazla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki nüfuz mücadelesine yepyeni bir güç dahil oldu. Bundan böyle Asya topraklarındaki demiryolu imtiyaz savaşı uluslararası politika sorunu olarak, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte, gittikçe daha fazla önem kazandı. Artık emperyalist devletler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki rekabette Almanya'yı da hesaba katmak zorundaydılar⁴⁷

1.1.10.4. Bağdat Demiryolu

İlk kez İngiltere tarafından dile getirilen Bağdat Demiryolu hattı, Avrupa'yı zengin petrol yataklarının bulunduğu Basra körfezine bağlayacaktı. Sadece Türkiye ayağı, 2700 km uzunluğa ulaşıyordu. Osmanlı İmparatorluğu gerek asker sevkiyatında kullanmak, gerekse bu hattın geçtiği bölgelerdeki vergi gelirlerini arttırmak için bu demiryolunun yapılmasını istiyordu. Çok önemli tartışmalardan ve İngiltere, Rusya ve Fransa'nın engelleme girişimlerinden sonra Bağdat Demiryolu yapım imtiyazı Alman Deutsche Bank şirketine verildi. Alman sermayesinin hakim olduğu şirkette Fransız sermayesi de % 30'luk bir payla temsil edilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde yabancı sermaye, ağırlıklı biçimde dış borçlar yoluyla olmuştur. Bunun bilincinden yola çıkarak Osmanlı'nın hangi koşullarda bu yola başvurduğunun bilinmesi gerekir.

⁴⁶ A.g.e.,s.25

⁴⁷ A.g.e.,s.25-26

1.2.Osmanlı Devletinde Dış Borç Kaynaklı Yabancı Sermaye Yatırımları

Osmanlı Devleti'nde yabancı sermaye, ağırlıklı biçimde dış borçlar yoluyla olmuştur. Bunun bilincinden yola çıkarak Osmanlı'nın hangi koşullarda bu yola başvurduğunun bilinmesi gerekir.

19. yüzyıl Avrupa'da bir uluslararası bir borç verme dönemiydi. Bunun sebebini 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılların başlarında Avrupa'da yaşanan "Sanayi Devrimi"nde ve bu olayın sonuçlarında aramak gerekir. Sanayi devrimiyle birlikte Avrupa'da ekonomi, yeni bir iktisadi düzene, kapitalizme açılmaya başladı.⁴⁸ Sanayi devriminin özelliği düşük maliyetlerle büyük miktarlarda mamul mallar üretebilen ekonomilerin⁴⁹ ortaya çıkmasıdır. Bu yolla yoğun bir kitle ve mamul üretimine geçen Avrupa'nın elinde, bir taraftan muazzam miktarlarda mamul mallar birikmiş; diğer yandan da Avrupa'da yoğun bir sermaye birikimi yaşanmıştır. Avrupa bu aşamada çevre ülkelerinde yeni pazarlar bularak birikmiş mamul mallarını satmaya çalışırken, elinde biriken sermayeyi de çevre ülkelere vererek kendine bağımlı hale getirmiştir.

Avrupa devletlerinin bu şekilde borç verme yoluna gittikleri ülkelerin başında Osmanlı Devleti geliyordu. Aynı şekilde o dönemde yukarıda belirtilen durumlarda hükümetlere borç veren ticaret bankaları ve yatırım büroları gibi uzmanlaşmış kurumlar oluşmuştu. Bunlar, "Osmanlı tahvillerinin Avrupa borsalarında satışından büyük komisyonlar elde edecek olan Avrupalı bankerlerdi."⁵⁰ O dönemde borç veren konumundaki Avrupa'nın da bu konudaki kurumlarının olgunlaştığı ve bu konudaki gerekli altyapının oluştuğu söylenebilir. Osmanlı Devleti işte bu şartlar altında Avrupa piyasalarından borçlanmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin borçlanmaya gitmesinin nedenlerini devletin mali bunalımında aramak doğru olur. "Artan dış borçları, bilgisizliğe, çürümüşlüğe ya da

⁴⁸ Şevket Pamuk, **Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500- 1914** , İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1990, s. 151.

⁴⁹ A.g.e. s.153.

⁵⁰ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820- 1913)**, Ankara, Yurt Yayınevi, 1984, s.54.

yöneticilerin açgözlülüğüne atfetmek açıklayıcı değildir.”⁵¹ Aynı zamanda, bu açıklama, tarihsel süreci gözden kaçırmamıza ve olayı basite indirgeme tuzağına düşmemize yol açabilir.

Osmanlı Devleti’nin mali bunalımlarına çare bulmada en etkili yolun sıkı bir maliye politikası izlenmesi olduğu genelde kabul edilirken Osmanlı Devleti genellikle yukarıda saydığımız tali yollara başvurmuştur. Bu da mali bunalımların daha da derinleşmesine neden olmuştur. Bu yöntemlerden gerekli verimi alamayan Osmanlı Devleti 1854 Kırım Savaşı’na kadarki ilk borçlanmasına kadar çeşitli borçlanma denemelerinde bulunmuştur. Bu aşamada bunlara değinmek yerinde olacaktır.

Osmanlı Devleti ilk dış borçlanmasını 1854 Kırım Savaşı sırasında yapmıştı. Ancak bu tarihten önce de Osmanlı Devleti 16. yüzyılda başlayan ve kronik bir hale gelmeye başlayan mali açıkları kontrol edebilmek amacıyla çeşitli dönemlerde borçlanma girişimlerinde bulunmuştur.

Borçlanma düşüncesi ilk olarak Sultan I. Abdülhamit (1774-1789) zamanında düşünülmüştü. 1789’da Rusya ile savaşta mali zorluğa düşen ve her türlü imkanın kapandığını gören Sultan I. Abdülhamit yabancı bir devletten borç almayı düşünmüştü. “Borçlanmanın geri ödenmesinin de tarım ürünleri vasıtasıyla yapılması öngörülmüştü. Bu iş için de Hollanda’nın uygun olduğu kanaatine varılmıştı. Ancak borca karşı verilecek üretimin büyük bölümünün iltizama verilmiş olmasından dolayı, ayan ve mültezimlerin, iyilerini tüccarlara, kötülerini devlete verecekleri düşünüldüğü için Flemenklerle huzursuzluk çıkacağı düşünülmüştür.”⁵² Dolayısıyla da Hollanda’dan gelen borç teklifi geri çevrilmiştir.

Bir diğer borçlanma girişimi yine III. Selim zamanında yaşanmıştır. III.Selim de savaştaki para darlığını ortadan kaldırmak için İspanya’dan borç para istemiştir ve bu isteğini İspanya büyükelçisine bildirmiştir. Ancak, İspanya elçisi hükümetinin tarafsızlığını ve barış yanlısı olduğunu beyan ederek savaşın devamına yardımcı

⁵¹ Emine Kıray, **Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 43.

⁵² Zafer Oğuz, a.g.e., s. 13.

olacak borç anlaşmasına hükümetinin rıza göstermeyeceğini belirterek geri çevirmiştir.⁵³

Bir başka borçlanma girişimi de II. Mahmut zamanında yaşanmış, ancak sonuç alınamamıştır. 1850'ye gelindiğinde ise Osmanlı maliyesi ciddi bir bunalımın içindeydi. Eş zamanlı olarak Rusya ile ilişkilerin kötüleşmesi ve beliren savaş olasılığı Sadrazam Reşit Paşa'yı maliyede reform yapmak suretiyle kaynak bulma düşüncesinden vazgeçmesine neden olmuştu. Reşit Paşa, acil bir önlem olarak borç para alınmasını uygun gördü. Üstelik İstanbul Bankası'na Hazine'nin yüksek faizli ve vadesi gelmiş borçlarının ödenmesi gerekiyordu. Bu borcun ödenebilmesi için Paris'teki Bechet, Dethomas Bankası ve Londra'daki Deveau işletmeleriyle görüşmeler yapılarak bir sözleşme imzalandı.⁵⁴ Bu sözleşmeye göre: "Borç tutarı 55.000.000 milyon Frank'tı. Borca karşılık 55.000 tahvil çıkarılıp ihraç edilecekti ve bunların 27 senede ödenmesi öngörülmekteydi. Yine sözleşmenin yürürlüğe girmesi için padişah tarafından onaylanması gerekiyordu."⁵⁵ Ancak, bu sözleşmeden padişahın haberi yoktu. Ve bu sözleşme 23 yıl vadeli, %6 faizli ve %4 komisyonlu bir krediyi içeriyordu. Ancak ihraç fiyatı itibari değerinin %10 altında olacaktı. Böylece efektif faiz oranı %6,7'ye yükseliyordu.⁵⁶ Bununla beraber bir süre sonra Sultan Abdülmecit sözleşmeyi ve Sadrazam Ali Paşa'yı azletti. Yerine Mehmet Ali Paşa'yı getirdi. Sultan Abdülhamit'i sözleşmeyi feshe zorlayan neden ise borcun zamanında ödenemeyeceği ve ileriki zamanlarda birtakım siyasi baskılara yol açabileceği korkusudur. Ancak buna rağmen Osmanlı Devleti'nin bu borçlanma girişiminden belirli bir parasal kaybı olmuştu. Zira yapılan anlaşma gereği alınan avans kullanılmıştı. Ve geri ödenmesi gerekiyordu. Bu para da Galata bankerlerinden alınan borçlarla, Mısır Valisinin o yılki vergisini peşin ödemesi ve padişah başta olmak üzere devlet görevlilerinden alınan bağışlarla toplanabilmişti ve ancak böyle geri ödenebilmişti.

Bir kez daha Osmanlı Devleti mali bunalımını dış borç almadan aşmayı başarmıştı. Ancak çok değil birkaç yıl sonra Osmanlı Devleti, yeni gelişmelerin de

⁵³ Yiğit.a.g.e, s. 41.

⁵⁴ A.g.e., s. 41.

⁵⁵ A.g.e, s. 41.

⁵⁶ Gürsel,a.g.e.,s. 391.

etkisiyle dışarıdan borç almaya başlayacak ve tam 100 yıl sürecek olan yeni bir dönemin başlamasına sebebiyet verecekti. Hatta bu dönem bir devrin sona ermesiyle bir devletin yıkılmasına ve yeni bir devletin kurulmasıyla yeni bir döneme tanıklık edecekti.

1854 dış borçlanması Türkiye Tarihinin önemli dönüm noktalarından biridir. Her şeyden önce bu borçlanmanın en önemli özelliği borçlanma sürecini başlatan borç olması ve hayatımıza “dış borç kavramı”nı sokması olmuştur. Zira bu kavram günümüzde dahi güncelliğini korumaktadır.

Osmanlı Devletinde resmi olarak dış borçlanma 1854’te başlamıştır. Bu tarihte dış borçlanmaya gidilmesinin nedeni 1854 Kırım Savaşı’ydı. Osmanlı Devletinin daha önce yaşadığı mali bunalıma ek olarak Kırım Savaşı’nın başlaması Osmanlı maliyesine ek bir yük getirmiştir.

İngiltere ve Fransa’nın da savaşa girmesi ve savaş masrafları bahanesiyle Osmanlı’yı borç alma konusunda ikna etmesi; bunun yanı sıra Osmanlı bürokrasisinin ilerici kesiminin borçlanmadan yana olması ilk borçlanmanın gerçekleşeceği zemini hazırlamıştır. Bu koşullarda 24 Ağustos 1854 tarihinde Londra’da Palmer şirketleriyle Goldschmid ve Osmanlı hükümeti arasında ilk dış borç anlaşması yapıldı.⁵⁷

Bu borçlanma için Osmanlı Devleti’nin bir teminat göstermesi gerekiyordu. Bunun için de Osmanlı bütçe gelirleri içindeki en sağlam kaynak olan Mısır gelirleri teminat olarak gösterildi. Ancak bu durum ileriki yıllarda İngiltere’nin Mısır üzerindeki siyasal nüfuzunun artmasına sebep oldu. Daha sonraki dönemlerde de Mısır’ın Osmanlı Devleti’nin elinden çıkmasına ortam hazırladı.

Bu borç savaş giderlerini kapatmaya tahsis edilmişti. 200 bin İngiliz lirasından fazlası eski borçların ödenmesinde kullanılmış, 20 bin lirasıyla da boğazda

⁵⁷ İsmail Hakkı Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İstanbul, Ekin Basımevi, 1964, s. 19.

bir saray satın alınmıştı. Savaş giderlerine ayrılan miktar 2.061.000 İngiliz lirasıydı ve bunun 175 bin lirası yabancılardan alınan silahlara gitmişti.⁵⁸

1855'te %4 faiz oranıyla Kırım Savaşı'nı finanse etmek için borç alındı. Mısır'dan alınan vergi, ayrıca İzmir ile Suriye'nin gümrük gelirleri güvence olarak gösterilmiştir. Faiz ödemeleri İngiliz ve Fransız hükümetlerinin güvencesi altındaydı. İstikrazın savaş giderlerinde kullanılmasını denetlemek üzere ortak bir Fransız – İngiliz komisyonu İstanbul'a gönderilmiştir.

Bu kararnameler ve tebliğler doğrultusunda 1876 yılında devlet borçlarının faiz ve itfaları ödenemez duruma gelmişti. Hükümet 1876 Nisanında borç ödemelerini durdurdu. Bu tarihten itibaren borç verenler paralarını geri alamadılar. Bu durum 20 Aralık 1881 de yayınlanan Muharrem Kararnamesi'ne kadar devam etti. İşte 6 Ekim 1875'ten 20 Aralık 1881'e kadar olan döneme “iki kararname arası dönem” denir. Bu kararnamelerden birincisiyle ödemeler yarıya indirilmiş, diğeri ile de iç ve dış borçların ödenmesine bir çözüm getirilmiştir.

Savaştan sonra yukarıda da belirtildiği gibi borç verenler paralarını tahsil edebilmek amacıyla Osmanlı'yla anlaşmaya varmaya çalışıyorlardı. Ancak bu anlaşma görüşmelerden 3 yıl sonra mümkün olabildi. Sorunu çözüme kavuşturan “Muharrem Kararnamesi” 1881'de yayınlanarak yürürlüğe girdi.

Bu kararname ile borçların itibari kıymetleri aşağı yukarı satış fiyatlarına tahvil edilerek, genel borç miktarı 239,5 milyon liradan 125,3 milyona, senelik faiz ve itfa tahsisatı 13,2 milyondan 7,6 milyona indirilmişti.”⁵⁹ Ayrıca bu kararnameyle “Düyun-ı Umumiye İdaresi” de kurulmuş oluyordu. Buna göre tamamen özel statüde olan bu kurumun kadrosunda sadece bir Osmanlı memuru danışman olarak bulunuyordu. Bu kurum, kadrosu aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borcunu ödemek için tümüyle kendi emrine verilen devlet vergilerini ve gümrük

⁵⁸ Yerasimos,a.g.e s.692

⁵⁹ Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 184.

resimlerini toplama hakkına sahip oluyordu.⁶⁰ Daha ayrıntılı bir şekilde incelemek gerekirse Osmanlı maliyesinin gelir kaynakları arasından tuz ve tütün tekelleri, damga resmi, balıkçılıktan ve alkollü içkilerden alınan vergiler, ham iplikten toplanan öşür ile Doğu Rumeli vilayetinin ödediği yıllık vergi Düyun-ı Umumiye idaresine teslim ediliyordu.⁶¹

Böylelikle Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasından sonra, Osmanlı Devleti Avrupa piyasalarında tahvil satarak borç almayı sürdürdü. Osmanlı maliyesi üzerinde kurulan ayrıntılı ve etkin denetim, Osmanlı tahvillerinin riskini azaltmıştı. Bu nedenle, Avrupa piyasalarında daha elverişli koşullarla, daha düşük faizlerle borç bulunabiliyordu. Ancak, Düyun-ı Umumiye İdaresi sayesinde Avrupalı alacaklılar borç ödemelerinin eksiksiz olarak ve zamanında yapılmasını sağladılar. Böylece 1881 sonrasında Osmanlı Devleti'nin anapara ve faiz ödemeleri, alınan dış borçların çok üzerinde seyretti. Bu kurum aracılığı ile Avrupa mali sermayesi, Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde, Osmanlı Devleti'ne verdiği borçların yaklaşık iki katını anapara ve faiz ödemeleri olarak Avrupa'ya aktardı.

Başlangıçta, yalnızca, devlet tekellerinden ve gümrük vergilerinden gelen paralar Düyun-ı Umumiye yönetimine verilmişti. Fakat bir süre sonra, bu kaynaklar, dış borçları ödemekte yetersiz kaldı. Bunun üzerine, doğrudan ve dolaylı başka vergiler de yönetimin denetimi altına kondu. Böylece, Düyun-ı Umumiye Yönetimi, imparatorluğun gelirlerinin üçte birine el koymuş oluyordu.⁶² Bu şekilde ekonomik yetkilere sahip olan bu kurumun sadece ekonomik ilişkilerde rol oynadığı söylenemez. Aynı zamanda bu kurum adeta Avrupa'nın Osmanlı Devleti içindeki ileri karakolu konumuna gelmiştir ve Osmanlı'nın yıkılmasına kadar olan süreçte ekonomik ve siyasi olarak önemli roller üstlenmiştir.

Osmanlı Devleti, Muharrem Kararnamesi'nden sonra beş yıl kadar dış piyasadan yeni bir borçlanma yapmadan Osmanlı Bankası'ndan aldığı avanslarla idare etti.1886 yılına gelindiğinde bu avanslar 4,5 milyon lirayı bulmuştu. Daha

⁶⁰ Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, 1919- 1922**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 19-20.

⁶¹ Şevket Pamuk, **Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi**, s.189.

⁶² Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, Remzi Kitabevi,2003, 33.b, s. 342-343.

sonra 1886'da yeniden borçlanma yoluna gidildi. 1886 ile 1914 arasında ise 25 tane dış borçlanma yapılmıştır.

Osmanlı'nın bu dönemde aldığı borçları yatırımlardan ziyade cari harcamalara harcadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı şekilde Osmanlı aldığı borçları maliyeyi düzeltici önlemler olarak kullanma yerine savurganlıkla harcadığı için kendi çöküşüne ortam hazırlamıştır. Bunun yanı sıra özellikle borçlanmanın ilk döneminde borçların faizleri günün piyasa koşullarına göre çok yüksek olmuştur. Borçlanmanın ilk döneminde faizler yüzde 4 ile 6 arasında değişmiş, ortalama yüzde 5,6 olmuştur.⁶³ Borçlanma sürecinin ikinci döneminde ise faizler nispeten daha düşük düzeylerde, yüzde 4 seviyesinde olmuştur. Bunun yanında borçlanmanın ikinci döneminde, özellikle Düyun-ı Umumiye döneminde yapılan borçlanmalar, önceki döneme göre daha mütevası olduğu gibi, israf zihniyetiyle de yapılmamıştır. Bu dönemki borçlanmalar daha çok dalgalı borçların tasfiyesi ile bütçe açığının kapatılmasında kullanılmıştır. Bunların yanında demiryolu yatırımı, askeri ihtiyaçların giderilmesi gibi amaçlarla da borçlanmaya gidilmiştir.⁶⁴ Bu dönemde alınan borçların faizlerinin daha düşük seviyelerde olmasının nedeni ise Düyun-ı Umumiye idaresinin varlığıdır. Zira bu dönemde borçların çoğu Düyun-ı Umumiye'nin garantisi altındaydı. Dolayısıyla borçların ödenmemesi gibi bir problem söz konusu olmuyordu.

Osmanlı dış borçları değerlendirilirken üzerinde durulması gereken önemli bir nokta da Osmanlı'ya borç veren ülkelerin payları ve bu payların zaman içindeki değişimidir. Zira bu oranlar ve bu oranların zaman içindeki seyri Osmanlı'nın hangi ülkelerin etkisinde kaldığını göstermesi açısından oldukça açıklayıcıdır. Örneğin borçlanmanın ilk döneminde, 1881 yılında borçların tutarlarının ülkelere göre dağılımı şöyleydi: "Fransa %40, İngiltere % 29, Hollanda %7.60, Almanya % 4.70, İtalya %2.60, Avusturya-Macaristan %0.97."⁶⁵ 1881 yılından sonra ise Osmanlı giderek Almanya'nın nüfuzu altına girmiştir. Ve bu durum borçların ülkeler arasındaki dağılımını da etkilemiştir. 1914 yılına gelindiğinde ise alınan dış borçların % 53'ü Fransa'dan, % 21' i Almanya'dan, % 14'ü ise İngiltere'den alınmıştır.⁶⁶ Bu

⁶³ Gürsel, a.g.e, s. 686.

⁶⁴ Yılmaz,a.g.e.,s.426.

⁶⁵ Gürsel, a.g.e., s. 687.

⁶⁶ Yavuz,a.g.e., s. 16.

oranlar Osmanlı'nın dünya siyasetinde yer aldığı yerle paralellik göstermektedir. Her ne kadar Fransa ilk sırada yer alsada Almanya giderek payını arttırmıştır. Bu durum Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında yer almasının nedenlerinden birini oluşturmuştur.

Osmanlı dış borçları konusunda üstünde durulması gereken bir diğer noktada sermaye akımları açısından borçların durumudur. Hızlı borçlanma döneminde, yani 1854-1874 arasında borçlardan sağlanan gelir, geri ödenen borç tutarından daha fazladır. Başka bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu'na bu dönemde net sermaye girişi vardır. 1881- 1914 döneminde ise, sermaye akımı tersine dönmüştür. Bunun nedeni borçlanmanın büyük ölçüde geri ödenmesidir. Sonuç olarak bilanço Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine sonuçlanmıştır. Sayısal olarak ifade etmek gerekirse 17.500.000 liradır.⁶⁷

1.3. Cumhuriyet Dönemi İlk Yılları Yabancı Sermaye ve Yatırımlar(1923-1950)

1.3.1. Atatürk Dönemi Yabancı Sermaye ve Yatırımlar

Cumhuriyet'in iktisat politikaları, 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi'nde belirlendi. Misak-ı Milli ile saptanan milli sınırlar savaş meydanında fiilen gerçekleştirilmişti ama ekonomik egemenlik uğrunda mücadele, görüşme masasında hala sürüyordu. Aslında, böyle bir dönemde düzenlenen kongreyle uluslararası çevrelere, çok yönlü mesaj iletiliyordu. Lozan görüşmelerinin kesildiği bir sırada yapılan kongreyle, dış dünyaya verilen ilk mesaj Osmanlı'dan kesin bir şekilde kopuştu. Özellikle İngiltere'ye verilen bir başka mesaj ise yeni kurulacak düzenin liberal ilkelerden fazla uzaklaşmayan çağdaş bir ekonomi anlayışına sahip olduğu yönündeydi. Böylelikle, yeni doğacak Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki farklılık vurgulanıyor ve Hristiyan Batı'nın ana düşmanlık konularından biri olan "barbarlık" suçlamasına karşı tedbir alınmış oluyordu. Ayrıca, Rusya'daki devrimden sonra oluşan Bolşevik iktidarla hiçbir benzeşme

⁶⁷ Gürsel,a.g.e., s. 687.

olmadığı da belirtilebilirdi. Tabii ki son olarak, yeni düzenin temel direği olacak kesimlere bir forum aracılığıyla seslerini duyurma imkanı veriliyordu.⁶⁸

Kongrede milliyetçi bir hava esiyordu, yabancı sermayeye karşı kuşku ve düşmanlık vardı. Ancak gerçek olan bir şey vardı, o da ekonomik gelişmenin yabancı sermayesiz mümkün olamayacağıydı. Mustafa Kemal, kongrede yeni oluşmakta olan devletin siyasi bağımsızlığına aykırı düşecek arayışlar içinde olmamak ve özellikle ekonominin millileştirilmesine haleldarlık getirmemek şartıyla yabancı sermaye ile işbirliği yapılmasından yana anlayışa sahip bir açış konuşması yaptı. Mustafa Kemal'in, yabancı sermaye konusundaki sözleri döneme uzunca bir süre damgasını vurdu.

"Efendiler, İktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki, ecnebi sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz vasidir. Çok say (emek) ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim say'imize inzimam etsin (katılsın) ve bizim ile onlar için faydalı neticeler versin. Mazide, Tanzimat devrinden sonra ecnebi sermayesi müstesna bir mevkie malikti, devlet ve hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka birşey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülkesi yaptırmayız."⁶⁹

Aslında Mustafa Kemal'in bu sözleri, biraz da dönemin dış baskılarına karşı akıllıca yapılmış taktik bir uygulamaydı. Mustafa Kemal'in yabancı sermayeye düşman olunmadığı yolundaki ifadeleri, Lozan Konferansı görüşmelerinin kesildiği bir döneme rastlaması tesadüfi değildi. Bilindiği üzere görüşmelerin kesilmesinin bir sebebi de ticari imtiyazlardı. Dolayısıyla Batı dünyası, Türkiye üzerindeki ticari haklarını kaybetmek istemiyordu. Batı için milli bir devletin ardından milli bir ekonominin kurulması menfaatlerini etkileyebilirdi. Yani Batı'nın yabancı sermaye konusunda gizli bir endişe taşıması, Lozan'da Türk tezlerini kabul etmemesinin bir gerekçesidir denilebilir. Batının bu endişesini gidermek için önce Mustafa Kemal yabancı sermayeye karşı olmadıklarını belirtti, ardından İsmet Paşa da bir Fransız

⁶⁸ Altun,a.g.e.,s.91.

⁶⁹ Afet İnan, **İzmir iktisat Kongresi 17 Şubat - 4 Mart 1923** , XVI. Dizi, 1989 ,

gazetesi olan Le Petit Parisien'e verdiği demeçte yabancı sermayeye karşı olunmadığının altını çizdi.⁷⁰

Kongrede yabancı sermayeyle ilgili bir başka karar daha alındı. İstanbul Milli Türk Ticaret Birliği'nin konuyla ilgili önerileri onaylanarak hükümete sunuldu. Bu kararın birinci maddesinde "ecnebi sermayesinden gereksinmesiz kalamayacağımız aşikârdır," deniliyor ancak yabancı sermayenin ülkeye gelişinin belli bir denetim içinde olması isteniyordu. Yabancıların yerli ortaklarla birlikte şirketler kurması, yabancı sermayeye ait pay oranlarının ise sektörlere ve kurulan şirketlerin mali büyüklüğüne göre ayarlanması önerildi. İster yabancı, ister yerli tüm iş adamları için Batı'daki örneklerine uygun ticaret gibi yasal ortamın en kısa zamanda hazırlanacağı vaat edildi.

İzmir İktisat Kongresi, düzenlenme amacına ulaşmada başarılı oldu. Batı'ya, doğacak devletin "Batılı" olacağı ve kapitalist dünyayla ilişkisinin devam edeceği yönünde yaratılan hava, Lozan Anlaşması'nın Ankara hükümetinin istediği yönde gelişmesine katkıda bulundu. Kongrede benimsenen liberal görüş, klasik anlamıyla bir liberalizm değildi. Cumhuriyet liberalizmi, devletin özel girişimcileri geliştirmekle görevlendirdiği bir ekonomik tedbirler dizisiydi. Cumhuriyet'in ekonomi politikasının ayrıntılı biçimde tartışıldığı İzmir İktisat Kongresi'nin önemle vurguladığı "ulusal ekonomi"den anlaşılan "Türk" olan girişimcilerin, eski yabancı tüccarın; Türk bankalarının da yabancı bankaların yerini aldığı bir ekonomiydi.

1923 yılında Türkiye'de yabancı yatırımcı şirketlerin ülkedeki öz varlıklarının değeri 63,5 milyon sterlin civarındaydı. Bunun yüzde 45'i Alman, yüzde 26'sı Fransız, yüzde 17'si İngiliz, yüzde 4'ü Belçikalı ve yüzde 2'si Amerikalı girişimcilere aitti.⁷¹

Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki yabancı yatırımların sektörel yapısı ve ülkelere göre dağılımı ile Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki durumun birbirine son derece benzediğini ortaya koymaktadır. Cumhuriyet Osmanlı'nın sadece siyasal ve kültürel kurumlarını değil, ekonomik kurumlarını da devraldığını

⁷⁰ Altun a.g.e., s.91

⁷¹ Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Tarihinin İktisadi Tarihi**, Yurt Yayınevi, 1986,s.106

göstermekteydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'ye yapılan sermaye yatırımları bir hayli düşük görünmekle birlikte Türkiye'de iş gören doğrudan doğruya yabancı şirketler ile Türk anonim şirketlerinden yabancı katılımlı olanları, çok daha geniş bir etkinliğe sahipti. 1923'te sermaye toplamı 63,5 milyon sterlin olan 94 yabancı şirket vardı.

1923 Yılında Türkiye'de Yatırımcı Yabancı Sermaye⁷²

Ekonominin Kesimleri	Kuruluşların Sayısı	Yatırılmış (Milyon Sterlin)	Toplam Yabancı Sermayenin % dağılımı
Demiryolları	7	39.2	62
Bankalar	23	10.2	16
Limani İşleriyle İlgili			
Belediye Hizmetleri	11	5.0	8
Ticaret	35	3.6	6
Madencilik	6	3.0	5
İmalat	12	2.4	3
Toplam	94	63.4	100

1.3.1.1. Atatürk Dönemi Yabancı Sermaye Yatırımı Örnekleri:

1.3.1.1.1. Wagons Lits Cook

Wagons Lits Cook ya da halk arasında daha çok kullanılan ismiyle Avrupa Sürat Katarları Beynelmilel Yataklı Vagon Şirketi'nin kökenleri Orient Ekspres'in ilk Türkiye seferine kadar dayanır. Cumhuriyet öncesi dönemde İstanbul'a gelen Wagons Lits firmasına bağlı Orient Express, sektöre bir canlılık getirmişti. Karayolları henüz gelişmediğinden bu dönemde devletin ileri gelenleri, politikacılar da tren yolcuları arasındaydılar. İstanbul'da bulunan bir çok elçilik, Ankara'nın başkent ilan edilmesine rağmen henüz Ankara'ya taşınmadığından, yabancı misyon temsilcileri sık sık başkente gidip gelmekte bu yolculuklarında da treni tercih etmekteydiler. Uluslararası bir şirket olan Wagons Lits, 1924 yılı Ağustos ayında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın izniyle, İstanbul-Ankara arasında yataklı ve

⁷² Tezel, a.g.e., s.96

yemekli vagonlarını servise koydu. Wagons Lits,1924 yılında, yataklı vagon sözleşmesi yaptı. 1926'da da Mustafa Kemal'in isteğiyle şirkete 40 yıl boyunca, yeni kurulan TCDD'nin yemekli ve yataklı vagonlarını işletme ayrıcalığı tanındı.

Şirket, Türkiye'nin ilk yataklı vagon seferini, 23 Temmuz 1924 tarihinde faaliyete geçirdi. 26 Temmuz 1924 günü Haydarpaşa-Ankara yataklı vagon seferleri hizmete girdi. Haftada üç gün olan seferler, 20 Ekim 1924 tarihinden itibaren günü birlik sefer haline dönüştü. Diğer yandan ilk yemekli vagon hizmeti ise 7 Aralık 1925 tarihinde Haydarpaşa-Sincanköy hattında gerçekleştirildi. Bu uygulama 1926 yılında Ankara'ya kadar uzandı. Bu uygulamalardan sonra 1927'de Haydarpaşa-Ankara arasında Lüks Anadolu Ekspresi hizmete girdi. Bu hatlardan sonra 1926'da Ankara-İzmir, 1927'de Haydarpaşa-Trablussam, 1930'da Haydarpaşa-Sivas, 1932' de Toros Ekspresi hizmete girdi. (Bkz. Resim 1)

1.2.1.1.2.Ford Motor Company

Birinci Dünya Savaş'ından sonra ticari kapasitesi yarı yarıya inen İstanbul Limanı'nın tekrar canlandırılması için çeşitli araştırmalar yapılyordu. Hükümet 1927 yılının sonunda TBMM'den bir kanun çıkararak İstanbul' da bir anlamda serbest bir bölgenin kurulmasının önünü açtı. Ancak yasanın hayata geçmesi pek mümkün görünmüyordu. Maddi ve teknolojik imkanlar yetersizdi. Yine de yasanın amacına uygun bir serbest bölgenin işler hale gelebilmesi ile 1928'de hükümetle Ford Motor Company arasında bir imtiyaz sözleşmesi imzalandı.⁷³ Ford Motor Company'nin İngiltere kolu olan girişimciler, hükümetle temasta bulunarak, İstanbul'da bir montaj tesis kurmak istediklerini, monte edilecek otomobil, kamyon ve traktörün bir kısmını, Sovyetler Birliği'ne ihraç etmeyi ve bir kısmını da iç piyasaya vermeyi düşündüklerini belirtmişlerdi. Bu yönde yapılan sözleşme gereği de, monte edilen taşıtların montajı ve parçaların montaja hazırlanması için, İstanbul'un Salıpazarı (Tophane) gümrük alanı içindeki depoların bir kısmı Ford Motor'a tahsis edildi.

⁷³ Mehmet Arif Demirel, Demokrat Parti'nin Yatırımları, Lazer Yayınevi, Ankara, 2006, s.25

Bu tarihlerde ülkede otomotive yönelik, herhangi bir sanayi altyapısı bulunmadığı için yatırım yapmak isteyen firmalara önemli tavizler sağlanıyor, montaj için getirilen parçaların gümrüksüz ithal edilmesine izin veriliyordu. İhraç edilen ürünlerden verginin alınmaması ve bunun karşılığında da yurt içinde satılacak otomobil, kamyon ve traktörler yürürlükte bulunan Gümrük Kanunu'na göre vergilendirilmesine karar verilmişti. İstanbul'da kurulan Ford Motor (Company) Montaj Fabrikası'nda, 1929 yılında, birçok aleyhte görüşe rağmen 450 işçiyle üretim başladı. Dönemin ileri sayılabilecek teknolojisine sahip fabrikada Ford Motor, üretilen araçları Ortadoğu, Balkanlar ve Sovyetler Birliği'ne de ihraç etmek üzere günde 50'ye yakın otomobil ve kamyonun montajını tamamlayabiliyordu.

Ancak 1929'daki Dünya Ekonomik Krizi'nin etkileri tüm ülkelere yayılmaya başlayınca, ülkelerin çoğu kendi aralarında ticaret sözleşmeleri yaptı. Bu durumda da Ford Motor Company' nin "Menşe Şahadetnamesi" ⁷⁴ nedeniyle bölge ülkelerine ihracat imkanı kalmadı.

Öte yandan makineleşmenin ekmeklerini ellerinden alacağı kuşkusuna kapılan gümrük hamallarının parça sandıklarını denize atmaları, geçmişteki kapitülasyonlardan ürkmüş olan halkın yabancı yatırımlara soğuk bakması, Ford'un Türkiye'deki yatırımının sonunu çabuklaştıran diğer önemli gelişmelerdi. Bu şartlar altında günlük üretim, çok geçmeden hızla düşüşe geçti. 1932 yılı ortalarından 1934'e kadar günde ortalama 6 kamyon ve otomobil üreterek düşük kapasitelerde çalışan fabrikanın montajını yaptığı traktörler de iyi sonuç vermedi. 1934 yılında üretimi tamamen duran Ford'un İstanbul Fabrikası, Türkiye'de otomotiv sanayinde montajcılığa dayanan ilk yabancı yatırım olarak dikkat çekti. Tesis, ithal edilen Ford otomobillerinin deposu olarak kullanılmaya başlandı ve uzunca bir süre açık kaldı.

⁷⁴ Menşe Şahadetnamesi: Uluslararası ticarete konu olan ürünlerin menşeyini belirten belgelerdir. İhracatı yapan firmanın üyesi bulunduğu yerel ticaret ya da sanayi odalarının onaylanan bir belgedir.

1.3.1.1.3.Bankacılık Alanında Yapılan Yabancı Sermaye Yatırımları

Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk bankacılığında bir gelişme görüldüyse de, 1923'te banka sistemi yabancıların hakimiyetindeydi. Banka sisteminin merkezi rolünü başka bir deyişle devlet bankası rolünü, Osmanlı Bankası üstlenmişti. Duyun-u Umumiye İdaresi'nin bankeri durumundaki banka, para çıkarma yetkisine sahipti. Yabancı özel sermayenin, Türkiye üzerindeki etkisi bakımından bankacılık ve dış ticaret kesimlerinin önemi 1920'lerde de sürdü. Dönemin başlarında Türkiye'deki para ve kredi piyasası büyük ölçüde yabancı banka ve ithalat-ihracat şirketlerinin elindeydi.

Cumhuriyetten önce Türkiye'de kurulmuş veya şube açmak yoluyla faaliyette bulunan yabancı bankalardan 13'ü Cumhuriyet dönemine geçmişti. Bunların 3'ü geçen yüzyılın ikinci yarısında, 3'ü II. Meşrutiyet'in önce ve sonrasında, 7'si ise Kurtuluş Savaşı yıllarında kurulmuştu. Cumhuriyet'in ilk iki yılında beş yabancı banka daha açıldı. 1929 yılında bu bankalara bir banka daha eklenirken 3 bankanın da faaliyeti tatil edildi. 1925'te Osmanlı Bankası'nın ayrıcalığı bankanın hükümete açtığı kredi karşılığında uzatıldı. 1924'te 17 yabancı banka, o yıl bağımsız bir şirket olan Ziraat Bankası, itibar-i Milli Bankası ve çoğu önemsiz büyüklükte 16 Türk bankası daha vardı. Mevduat ve muamele açısından en büyük banka Osmanlı Bankası'ydı. 1924 yılında bankanın çoğu Türkiye'de ve diğerleri de Filistin ve Mısır'da olmak üzere 39 şubesi vardı. Diğer iki önemli yabancı banka Selanik Bankası ve Türkiye Milli Bankası'ydı. Savaş yıllarında etkin olup, daha sonra şubelerini kapatan Alman bankaları, Cumhuriyet kurulunca şubelerini yeniden açtı. Deutsche Palastina Bank faaliyetlerine ara vermemişti. Deutsche Bank ise İstanbul şubesini 1 Ocak 1924'te yeniden açtı, yabancı bankalar Türkiye'ye, belirli projelere fon sağlamak amacıyla gelmişlerdi ancak giderek bütün bankacılık faaliyetlerinde bulunan özel bankalara dönüşmelerine rağmen, yerli bankalar haline gelememişlerdi. Dönemin Amerikan ataşesinin belirttiği gibi, "ülkeyle genel olarak çok az ilgili, kendi işyerlerine bile nadiren sahip ve üstelik mahalli işlere girişmekte çok çekingendiler". Bu çekingenliğin birçok sebebi vardı ve bunlardan biri de kuşkusuz hukuki ortamın belirsizliği idi.⁷⁵

⁷⁵ Keyder, a.g.e., s 156-157

Bankalar Sisteminde Bankaların Payları (%)

	Toplam Mevduataattaki Paylar		
	<u>Yabancı</u>	<u>Özel</u>	<u>Devlet</u>
1924	78	12	10
1924-1929	57	20	23
1930-1934	30	27	43
1935-1938	22	35	43
1939-1945	19	33	48
1946-1950	17	39	44
1950	14	41	45

1.3.1.1.4.Diğer Yatırımlar

Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan ayrıcalıklı şirketlerin çoğu varlığını 1920'lerde de korurken, 1923-1929 yılları arasında Cumhuriyet Hükümeti ticaret, ormancılık, madencilik, inşaat ve taşımacılık alanlarında yabancı sermayeli şirketlere ayrıcalıklı statüler tanıdı. 1923- 1929 yılları arasında doğrudan yabancı sermaye yatırımları yeni bir ivme kazandı. Yabancı sermaye imalat sektöründeki büyük yatırımları hareketlendirme görevi üstlendi. Ocak 1924'te çıkarılan bir kanunla yabancıların mülk edinme koşulları serbestleştirildi. 1927'deki Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda yabancı sermayeye ait imalat sanayi firmaları, ayrıcalıklar dışında bırakıldı. Eski idareden imtiyazlı şirketlerin, Rıhtım Şirketi hariç; yatırımları toplamı 75,5 milyon TL'ydi. Bunlara, Cumhuriyet'in ilk on yılında kurulan başka imtiyazlı şirketler de katıldı. 1929 yılına gelindiğinde, savaş öncesinde kurulmuş (Konsolide Boraks, İstanbul Tramvay ve Havagazı ve Elektrik gibi) imtiyazlı firmalara yeni kurulmuş birçok firma eklendi.⁷⁶

Bazı yabancı şirketler de Türkiye'de ayrıcalıksız yapım şubeleri açtı. Biri Belçika diğeri de Fransız sermayeli iki çimento fabrikası kuruldu. Bir İngiliz firması

⁷⁶ Çağlar Keyder , **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Yurt Yayınları,1982, s. 89

1925 yılında Adana'da büyük bir çırçır fabrikası açtı. Ayrıca İstanbul'da Nestle'nin çikolata, HMV ve Columbia'nın plak, bazı yabancı kimya şirketlerinin ilaç fabrikaları , bir Japon grubunun Bursa'daki ipekli dokuma fabrikası da sayılabilir.⁷⁷

1928'in başında kayıtlı limitet şirket sayısı 123'tü. Bu listeye karşılık, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi'nce yayımlanan 1927-28 yıllarına ait Devlet Salnamesi'nin iktisat Vekaleti bölümünde bütün tescilli yabancı şirketlerin listesine yer verilmişti. Burada 60 yabancı sigorta şirketi, 121 tane de başka iş kollarında çalışan yabancı şirket görünmekteydi. Salnamede sıralanan "Müseccel ve Faal Ecnebi Sigorta Şirketleri"nden biri 1927'de faaliyetine son vermişti, 18'i, 1915-18 yıllarında kurulmuştu ve yalnız biri 1885 yılından kalmaydı, 41'i ise yeniydi. Biri İzmir'de geri kalanların hepsi İstanbul'daydı. Aynı kaynaktaki "Müseccel ve Faal Ecnebi Şirketleri"nden (bankalar dahil) biri kapanmış, 9'u savaş yıllarında ve 2'si 1911-12'de kurulmuş ve yalnızca biri 1876'dan kalmaydı. 109 tanesi 1923 ve daha sonraki yıllarda oluşmuştu. Bu yabancı ortaklıklardan 11'i İzmir'de, 2'si Mersin'de (ABD'i The Export Steamship Corp. ile İtalyan Sicmat), 1'i Ankara'da (Philipp Holzmann Alman inşaat Şirketi), geri kalan 107 tanesi İstanbul'da çalışmaktaydı. Devlet Salnamesi'nde bunlara karşılık, 11'i sigorta şirketi olmak üzere toplam 244 yerli şirket sayılmaktaydı. Ancak "yerli" olarak gösterilen bu ortaklıklardan da bazıları karma sermayeli ya da doğrudan doğruya yabancı şirketlerdi. Şark Demiryolları, Selanik ve Osmanlı Bankaları, Balya-Karaaydın Madenleri, AEG, Junkers, Siemens kuruluşları gibi...⁷⁸

Ayrıca Nestle 1927 yılında Feriköy'de Türkiye'nin ilk çikolata fabrikasını kurdu.

1923-1929 yılları arasında Cumhuriyet Hükümeti ticaret, ormancılık, madencilik, inşaat ve taşımacılık alanlarında yabancı sermayeli şirketlere ayrıcalıklı statüler tanıdı.

Milli mücadele sonunda İstanbul'daki Türk sermaye çevreleri, Batı sermayesiyle mevcut iktisadi ilişkileri kökten değiştirmeyi değil, bu ilişkileri

⁷⁷ Tezel , a.g.e. s.195-196

⁷⁸ Mete Tunçay, **TC'de Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınevi, 1989,s.201

gayrimüslim burjuvazinin yerine bizzat yürütmek ve azınlıkların yerine geçmeyi planlıyordu. 1930'lara kadar Cumhuriyet hükümetleri, Batı sermayesiyle mevcut olan bağları koparmak değil bizzat ortak olarak yabancı sermayeyle uzlaşmayı ve işbirliğini hedef almışlardı. Bu nedenle, yerli sermayedarların bu çerçevede içinde yabancı sermayeyle ortaklık ilişkilerine girmesi normal karşılanıyordu. Yabancı sermayeye dönük olumlu yaklaşım, uygulamada yerli sermayeyle ortaklık halinde gelen yabancı yatırımların öncelikle desteklenmesi biçimini aldı. Zaten bu yıllarda, Türkiye’de yatırım yapmak isteyen Batı sermayesi için en emin yol Türk vatandaşlarıyla ortak olmak ve bir Türk anonim şirket içinde örgütlenmekti. Yabancı sermaye 1920-30 yılları arası, Türkiye’ye “milli bir kostüm” giyerek ve küçümsenmeyecek ölçülerde girmişti. Bu ortaklıklarda Türk hissedarlar kardan pay alan ve sermayeye katılmayan unsurlardı.⁷⁹

Bu dönem siyasi kadrolarla, sermaye çevreleri çeşitli biçimlerde kaynaşmışlardı ve yabancı sermayeyle çeşitli ortaklıklar kurmuşlardı. Türkiye’ye 1920’lerde gelen yabancı özel sermaye içinde yabancıların Türk ortaklarla kurduğu karma şirketler de önemliydi. Yabancı sermayeli şirketler, TBMM ‘nin bazı önemli üyeleri, Mustafa Kemal’in bazı etkili arkadaşlarını kurucu pay sahibi ya da yönetim kurulu üyesi yaparak, Cumhuriyet’in siyasal karar mekanizmalarıyla organik bağlar kurmuşlardı.⁸⁰ Aralarında Celal Bayar gibi üst kademelerdeki yöneticilerin de bulunduğu 30 kadar milletvekili yabancı sermayeli 32 şirkette 52 yönetim kurulu üyeliğine getirilmişti. Bu dönem yabancı sermaye ile ortaklık yapan Türk Anonim Şirketleri’nde kurucu, hissedar veya yönetim kurulu üyesi olarak çok sayıda isme rastlanmıştı. Mahmut Celal (Bayar), Yunus Nadi, Kılıç Ali, İsmet Paşa (Türkiye Kibrit İhisarı Türk Anonim Şirketi’nde 200 hisse sahibi) dikkati çeken adlar arasındaydı. Celal Bey, yabancı sermayeli anonim şirketlerden Siemens, Zingal, Kibrit İhisarı ve Ankara Palas ve yabancı sermayeli ile ilgili olmayan sekiz anonim şirketle ilgiliydi. Ökçün’ün araştırmasına göre, 1920-1930 yılları arasında kurulan 201 anonim şirketin 66’sında yabancı sermaye yer almıştı. Bütün anonim şirketlerin

⁷⁹ A.Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, AÜSBF Yayınları, 1968, s. s.20

⁸⁰ A.Gündüz Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketleri’nde Yabancı Sermaye**, AÜSBF Yayınları, 1971,

ödenen sermayelerinin toplamı 73 milyon sterlin'di. Bu toplamın 31,3 milyonu yani yüzde 43'u yabancı sermayeli Türk anonim şirketlerine aitti.⁸¹

Osmanlı İmparatorluğu zamanında Türkiye'ye yabancı sermaye sadece devletin Batı Sermaye piyasalarından aldığı ödünçlerle girmemişti, bir kısım yabancı sermaye de özellikle ticaret, bankacılık, sigorta, madenler, ulaştırma hizmetleri ve elektrik, su, havagazı gibi temel hizmetler alanlarında girmişti. Bu faaliyet alanlarının ortak yanı hepsinin de ancak Türkiye'de yapılabilecek türden faaliyetler olmasıdır. Batı sanayi tarafından yapılan ürünlerin Türkiye'de yapılması için yatırım yapılmış değildi.

Türkiye Cumhuriyeti bir yandan bu temel faaliyet kollarını, imtiyaz sözleşmelerini feshederek ve bu faaliyet konularında milli işletmeler için tekeller kurarak millileştirmiştir. Böylece bankacılık imtiyazı yabancı şirketlere artık verilmemiş, mevcutların uzatılmasında dikkatli davranılmış, sigortacılık alanında ikinci sigorta (reassurance) Türkiye'nin tekeline alınmış, keza Türk limanları arasında taşıma işi de Türk bayrağı tekeline verilmiştir.

Bu yeni politika izlenirken bir yandan da geçmişte yerleşmiş şirketlerin devletleştirilmesine, yapılan sözleşmelerle bunların haklarının tazmini yoluna gidilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında çeşitli faaliyet kollarında yerleşmiş yabancı şirketlerin ödenmiş sermayeleri Türk şirketlerinin ödenmiş sermayelerine hemen hemen eşitti. Elde ettikleri karlar içinde durum aynıydı. Türk iş hayatında bu kadar yüksek yer tuttuğuna göre bu şirketlerin sermayelerinin büyük tutarlara ulaştığı düşünülebilir. Oysa durum hiç de böyle değildi. Bu şirketlerin belli başlılarının sermaye tutarı (1929'da) 37 milyon dolardan ibaretti. Bir kısım sermayenin de dağıtılmamış karlar olduğu düşünülebilir. Ama elde ettikleri karlardan da çıkarılacağı üzere (bu karlar da 1929'da 5 milyon dolar kadardı) toplam sermayeleri herhalde yüz milyon doları aşmıyordu. Bu miktar Osmanlı İmparatorluğunun aldığı borçlar yanında pek küçük kalmaktadır.

⁸¹ A.Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi**, AÜSBF Yayınları, 1968, s.22

1929'da Türkiye'de Yerli ve Yabancı Şirketlerin Durumu

	Ödenmiş Sermaye		1929 Karı		Kar/Ödenmiş Sermaye
	<u>TL</u>	<u>Dolar (*)</u>	<u>TL</u>	<u>Dolar</u>	
Türk Şirketleri	78.239	37.555	11.673	5.603	15
İngiliz Şirketleri	50.000	24.000	2.590	1.243	5.2
İsviçre Şirketleri	22.222	10.666	5.087	2.447	23
Fransız Şirketleri	5.691	2.731	3.348	1.607	60
Yabancı Ş. Toplamı	77.913	37.397	11.025	5.297	14
Genel Toplam	156.152	74.952	22.698	10.900	14,6

(*) 1 TL = 0.48 Dolar kabul edilmiştir.⁸²

Cumhuriyet' in ilanından sonra Türkiye'nin Osmanlı borçlarından kendi payına düşeni ödeyip ödemeyeceği konusundaki belirsizlik, Türkiye' ye yeni yabancı sermaye gelmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Buna rağmen 1930 yılına kadar, yabancı sermaye girişleri artan bir tempoyla gerçekleşmiştir.⁸³ Bu artış 1927 Teşvik-i Sanayi Kanundan sonra daha da belirginleşmiştir.⁸⁴ Ancak Türkiye' nin 1923-50 dönemine ilişkin ödemeler dengesi hakkında güvenilir rakamlar olmadığından bu dönemde ki yabancı sermaye girişi ve uluslar arası sermaye hareketleri konusunda bir değerlendirme yapmak güçtür.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında millileştirmeler nedeniyle çok düşük miktarlarda yabancı sermaye hareketi görülmektedir. 1929-30 Dünya Bunalımı yabancı sermaye yatırımlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu yıllardan sonra Türkiye' den sermaye çıkışı olmuş, Osmanlı borçlarının ödenmesi ve yabancı sermaye yatırımlarının millileştirilmesi sonucu ödenen bedeller yurt dışına transfer olmuştur.

⁸² Kenan Bulutoğlu, **100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye**, Ocak 1970,s. 101

⁸³ Nef'i Kovacı, **Türkiye'de Dış Ticaret ve Yabancı Sermaye Politikaları**, İstanbul, İ.T.O. Yayınları,1982, s.62.

⁸⁴ Yahya S.Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950)**, Ankara, Yurt Yayınları

1928 yılından itibaren Türk Hükümeti 24 yabancı sermayeli şirketi millileştirmiştir. Bu millileştirmelerin yirmi biri 1933-1945 döneminde gerçekleştirilmiştir. Bu millileştirmelerle devletçilik politikaları uygulamalarının aynı döneme rast gelmesi dolayısıyla devletçiliğin, genel bir politika olarak yabancı şirketlere karşı tutum oluşturduğu sonucu çıkarılmıştır. Oysa örneğin demiryollarında ki millileştirmenin amacı bu hatların yabancı şirketlerin elinde olmasının neden olduğu stratejik sakıncalardır.

Türkiye Cumhuriyeti ilk olarak 1930 tarihinde iktisadi cihazlanma maksadıyla A.B.D.’deki bir yatırım şirketinden % 6,5 faiz ve 25 yıl vade ile 10 milyon dolar borç almıştır. Bu borca karşılık hükümet firmaya Türkiye’de kibrit üretim ve satış tekelini veriyordu. Tekel imtiyaz süresi dolmadan iki yıl önce 1943 yılında hükümet tarafından feshedilmiştir.

1934 yılında Türkiye Cumhuriyeti ilk 5 yıllık sanayileşme programını uygulamaya koymak için SSCB’nden 8 milyon tutarında borç almıştır.⁸⁵

Çöküş sırasında ki imparatorluğun, aynı zamanda bağımsız bir dış ticaret politikası izleyebilme imkanından yoksun bir açık pazar konumunda kalmış olması Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan sanayileşme politikalarını büyük ölçüde etkilemişti. “Atatürk dönemi olarak adlandırılan 1923-1938 dönemi, kurumları henüz yeterince oluşmamış, hemen hemen tümüyle tarıma dayalı, geniş ölçüde dışa bağımlı ve geri bir ekonomiyi sanayileşmiş, dışa karşı bağımsız, teşkilatlanmasını geliştirmiş, ileri bir ekonomiye dönüştürme çabalarının başlatıldığı yıllar olmuştur.”⁸⁶ Bu politika da ülkenin temel ihtiyaç maddelerinin üretimi ve altyapı yatırımlarında kendine yeterli ilkesi esas alınmıştır. Böyle bir politikanın uygulanabilmesinin ön şartı olarak bağımsız bir dış ticaret politikası öngörülüyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı sermayeye karşı katı, olumsuz, bir tavır söz konusu olmamıştır. Erzurum kongresinde kongre kararlarının yedinci maddesinde “herhangi bir devletin fenni, sınai, iktisadi yardımını memnuniyetle karşılarız” hükmü yer almıştır.

⁸⁵ Kenan Bulutoğlu, a.g.e., s. 111-112

⁸⁶ Gürkan Çebecican; **Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketleri** Ankara, s.1

Atatürk'ün genel ekonomik politikası, 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir' de toplanan Türkiye İktisat Kongresi açış konuşmasında en özlü ifadesini bulmuştur. İzmir iktisat kongresinin açılış konuşmasında Atatürk “ekonomi alanında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki yabancı sermayeye karşıyız. Bizim memleketimiz geniştir. Çok emek ve sermayeye ihtiyacımız var. Yabancı sermaye bizim emeğimize katkıda bulunsun ve bizimle onlar için yararlı sonuçlar versin” diyerek tutumunu sergilemiştir.⁸⁷ Atatürk Bunun dışında nutuk' da mevcut söylevlerinde de yabancı sermayenin öneminin altını çizmektedir.⁸⁸ Atatürk döneminin iktisat bakanı, Mahmut Esat Bozkurt da kanunlara saygılı olan yabancı sermayeye Türkiye' nin diğer ülkelerden daha fazla ayrıcalık tanıyacağını söylemiştir.

Cumhuriyet döneminde yabancı şirketlerin Türkiye' de geniş yatırımlara girişmemelerinin sebebi bu dönemdeki siyasi kadronun yabancı sermayeye karşı isteksiz olmasından değil, fakat büyük şirketlerin artık Türkiye' de kapitülasyonlar döneminde elde ettikleri sınırsız ayrıcalıkları bulamamalarından ileri gelmekteydi. Gerçekte yabancı sermayenin yerli sermaye karşısında bir imtiyaz haline gelmesinden endişe duyulurken, aynı endişenin bizzat yerli sermaye tarafından duyulduğu şüphelidir. Çünkü zamanın büyük sermaye sınıfları ve sanayicisi, yabancı şirketlerin, ithalatçı niteliğinde ki temsilcisi durumundaydı.

Türkiye' de yabancı sermaye ile ilgili ilk mevzuat 1925 yılında yürürlüğe giren 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunudur. Bu kanun döviz kontrolünü düzenlemiştir. Bu yasayla borsalarda serbest işlem gören yabancı hisse senetleri alışverişleri denetim altına alınmıştır. Bunu 1930 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu izlemiştir. Bu kanunun amacı ise döviz ve yabancı sermaye hareketlerini düzenlemek ve denetlemektir. Bu kanun 1947 yılına kadar, Türkiye' de yabancı sermayeyi engelleme politikasının bir aracı olarak kullanılmıştır. Bu dönem, yabancı sermayenin engellenmesi dönemi, bu kanuna ilişkin olarak çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararı ile (22 Mayıs 1947 tarihli ve 13 sayılı

⁸⁷ Fer, Muslih' in Konuşması; Atatürk dönemi ekonomi politikası.

⁸⁸ Söylev.s. 228-229, 227, 231.

karar.) son bulmuştur. Bu kararlar yabancı sermayenin geliş şekli, transferi, amacı hakkında ek düzenlemeler yapılmıştır.

Hükümet 1929 yılına gelene kadar etkili bir korumacı dış ticaret politikası izleyemediği görülmektedir. Bunun da sebebi, genç Türk Devletinin Osmanlı gümrük tarifelerinden ancak Lozan Barış Anlaşmasının imzalanmasından 5 yıl sonra kurtulabilmiş olmasıdır. Genç Türkiye Cumhuriyeti bu Osmanlı mirasından ancak 1929 yılında kurtulabilmiş ve o yıl Türkiye Büyük Millet meclisinin kabul ettiği Gümrük Tarife kanunu ile kendi muhtar tarifesine ve dolayısıyla korumacı bir dış ticaret politikası izleme imkanına kavuşmuştur. Görüldüğü gibi Türkiye 1923-1929 yılları arasında zoraki liberal bir dış ticaret politikası izlemek zorunda kalmıştır.

Daha öncede belirtildiği gibi, genç Türk devleti yabancı sermayeye karşı değildi. Ne var ki, yabancı sermaye, bir yandan Türkiye’deki güven ve istikrar şartlarını yeterli görmediğinden, diğer yandan nüfus yoğunluğunun az olması, ekonomik faaliyetler düzeyinin düşüklüğü ve Pazar darlığı sebepleriyle Türkiye’ye gelmek istememişlerdir.⁸⁹ Özellikle Lozan Barış görüşmelerinin bir sonuca bağlanması, cumhuriyetin ilanı, Saltanatın ve Hilafetin kaldırılması, dış borçlar sorunun uygun bir çözüme bağlanamaması, yurtiçi isyanlar, gibi etkenler ülkemizi yabancı sermayeye, diğer şartlar elverişli olsaydı bile, sevimsiz ve cazibesiz bırakmaya yetmiştir.

1.3.2. İnönü Dönemi Yabancı Sermaye ve Yatırımlar:

İnönü diye adlandırdığımız 1930-1950 döneminde 1936’da Atatürk döneminde hazırlanan ikinci beş yıllık sanayi planı, ikinci dünya savaşının başlamasıyla uygulamaya konamamıştır.⁹⁰

1923-1939 dönemini İkinci Dünya Savaşı’nın izlemesi ekonomik politikada bir değişiklik yaratmamıştır. Ancak savaşa katılmamış olmakla birlikte Türkiye’de

⁸⁹ Reşat Aktan, *Türkiye İktisadı* 3. baskı s. 41.

⁹⁰ *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye’si*, Ankara, 1981, s. 140

bu dönemde savaş ekonomisinin kuralları geçerli olmuştur. Özel sektörün faaliyetlerine devlet müdahalesi fazla olmuş, tarım alanında ormanlar devletleştirilmiştir. Bayar hükümeti döneminde çok az devletleştirilen yabancı şirketlerin sayısı Refik Saydam (dönemi 25 Ocak 1939 – 8 Temmuz 1942) Hükümeti döneminde hızla artmıştır. 1939 yılının ilk yarısında bir dizi devletleştirme tamamlanmıştır.

Savaş sonrası döneme Türkiye, yeni ekonomi politikası arayışları ile girmiştir. Bu arayışta yalnızca ülke içi etmenler değil ülke dışı etmenler de etkili olmuştur. Türkiye ekonomisindeki ekonomik dönüşümün 1950 sonrasında başladığı görüşü hakimdir. Ancak, 1950 dönemindeki gelişmeleri hazırlayan koşullar 1946 yılında başlamıştır. Dolayısıyla 1950-1960 yılları arasındaki gelişmeleri incelerken, ülke içindeki ekonomi politikasındaki önemli değişikliklere neden olan, önceki beş yıldan başlamak gereklidir.

1946-1960 dönemi olarak inceleyeceğimiz dönem, II. Dünya Savaşı'nın sonundan Türkiye'de kalkınma planlarının hazırlanıp uygulamaya konulduğu 1960 yılının başına kadar geçen dönemdir. Bu dönemde, ABD'nin önderliğinde kurulan yenedünya düzeni ve bunun Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere yansıma biçimi ve de Türkiye'nin bu oluşumdan içsel dinamiklerinin de katkısıyla etkilenişi, iktisadi yapıyı belirleyen temel özelliklerdendir.

Türkiye'de 1930-1939 yılları arasında başarıyla uygulanan korumacı ve devletçi iktisadi gelişme sürecinin, II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte kesintiye uğradığı görölmektedir. Bu süreçte devlet yatırımları yoluyla azımsanamayacak bir sanayi temeli oluşturulmuştur. 1940-1945 arasında Türkiye, savaşa doğrudan girmemiş olmakla beraber, savaş ekonomisinin getirdiği bütün olumsuzluklardan etkilenmiştir. Her gün savaşa girme ihtimali ile girilen seferberlik havası ile birlikte aktif nüfusun önemli bir kısmı üretimden çekilip askere gönderilerek, çeşitli sektörlerde özellikle tarımda işgücü kıtlığı oluşmuş ve üretim aksamıştır. Bir önceki dönemde başlayan devletçi sanayileşme hareketinin getirdiği

yatırımlar kesilerek, ülke içinde yaratılan kaynakların savunma harcamalarına yönlendirilmesiyle ithal ikameci sanayileşmenin sürdürülmesi olanaksızlaşmıştır.⁹¹

1946-1960 döneminde, özel sermaye birikimi yeni kaynaklarla beslenerek, hızla genişlemiş ve bu, hem toplumsal hem de ekonomik gelişmeyi belirlemiştir. Savaş yıllarında ileri boyutlara ulaşan sermaye birikimi, özellikle ticaret sermayesi, ekonomik ve toplumsal gelişmede önceki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar etkinlik kazanmıştır. Bu süreç, kırsal kesimin pazara açılması, hızlı kentleşme ve buna bağlı olarak yeni birikim olanakları yaratmış, çok partili siyasal ortama geçilmesi ve ekonominin dış yardım ve yabancı sermayeye açılması, yeni tüketim kalıplarıyla birlikte özel sermaye birikiminin artmasını sağlamıştır.

Savaş yılları Türkiye’de ticaret burjuvazisinin ve piyasaya yönelik büyük toprak unsurlarının aşırı güçlendiği, başıboş bir vurgun ve zenginleşme sürecinin dörtlüğe geliştiği bir dönemdi.

Savaş yıllarında iktisat politikası büyümeyi ve gelişmeyi hızlandırmaktan çok mal darlığını hafifletmek, fiyat artışlarını durdurmak, oluşmuş olan karaborsa ile mücadele etmek, halk sıkıntı çekerken bazı kesimlerin aşırı kazanç elde etmeleri şeklindeki sosyal adaletsizlikleri düzeltmek gibi hedeflere yönelmiş ve devlet bir takım katı savaş ekonomisi tedbirlerine başvurmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla savaş yıllarında hükümetin ekonomi üzerindeki müdahaleleri artmıştır.

Bu müdahalelerin büyük kısmı 1940 yılında çıkan Milli Koruma Kanunu’na dayandırılmıştır. Milli Koruma Kanunu çerçevesinde iç ve dış ticarete artan müdahale ve kısıtlamalar, bazı temel tüketim mallarının karneye bağlanması; 1942 yılında konan ve bir kereliğine uygulanan Varlık Vergisi’nin, servet sahibi oldukları bilinen kişilerden idarece takdir edilen miktarlarda alınması ve ödemeden kaçınanlar için ağır cezalar öngörmesi ve Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamaları kentli ve köylü geniş halk kesimleri üzerinde büyük hoşnutsuzluklara neden olmuştur. Ayrıca 1945 yılında çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile büyük özel arazileri

⁹¹ Erdoğan Karakoyunlu, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul, Çeltüt Matbaacılık, 1981, s.13.

kamulaştırma niyeti ve geniş halk kitlelerinin yaşam standardının düşmesi sonucunda gerek mecliste gerekse kamuoyunda çalkantılara sebep olmuş ve iktidara karşı bir muhalefet hareketinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki ilk devalüasyonu da bu dönemde gerçekleştirmiştir. 7 Eylül 1946 tarihli devalüasyon ile 1 Dolar=129 kuruş olan resmi dolar/TL paritesi, 1 Dolar=280 kuruş olarak değişmiştir. Böylece TL, dolar karşısında %54,3 oranında devalüe edilmiştir. Bu devalüasyon ile ithalat üstündeki kısıtlamalar kaldırılmıştır. Bu ise, ithalatın, ihracattaki genişlemeyi çok aşan bir oranda büyümesine yol açmıştır. Türkiye, 1920'lerdeki gibi büyük ticaret açıklarıyla karşılaşmıştır.

Hükümet çevrelerine göre devalüasyon kararını almalarının başlıca amaçları, yabancı para birimleriyle ihraç fiyatlarını bir ölçü ucuzlatmak, bir ölçüde de ihraç malı üreticilerinin kazançlarını arttırmaktır. Devalüasyonun toplam ihracat gelirlerini artıracığı ve ithalatın liberalize edileceği bir dönemde yüksek maliyetlerle çalışan yerli sanayi kuruluşlarını koruyacağı sanılmaktaydı. Savaş sonrasında kapitalist dünya piyasasının ticaret ve ödemeler düzeninin ana kurallarını saptayan Bretton Woods anlaşmalarına katılabilmek, bunun için de Türkiye'de fiyat ve kambiyo kuru kararlılığını sağlamak başka önemli bir nedendi.

Söz konusu önlemler, hayat pahalılığının artmasına ve ithal mal fiyatlarının hızla yükselmesine neden oldu. Çeşitli toplumsal grupların yaşam standartları arasındaki fark giderek arttı ve hükümete yönelik eleştiriler artmaya başladı.

1946 devalüasyonunun yapıldığı sırada Türkiye'nin geleneksel tarım ürünlerinin fazlalarının, savaştan zor durumda çıkan Avrupa'ya kolaylıkla satılabileceği, bu nedenle devalüasyon kararının hatalı bir karar olduğu öne sürülmüştür. Savaşın bitiminden sonra, yeni Türkiye ve dünya koşullarında yeni plan hazırlıklarına girişilmiştir. 1946 planı bu çalışmaların en önemlilerinden biridir. 1944-1946 yılları arasında parça parça hazırlanıp, yine parça parça uygulanan plan, 1946 Planı veya İvedili Sanayi Planı olarak bilinir

1946 planı, Türkiye'nin 1930'larda başlayan ve devletçilikle birlikte gelişen birinci nesil planlama deneyinin en gelişmiş örneğidir. Cumhuriyet döneminin ideolojisinin incelenmesinde üzerinde durulan hareketlerden biri olan Kadroculuğun anlaşılması bakımından da bu plan çok önemli bir belgedir. Kadro hareketinin öncüsü olan Şevket Süreyya Aydemir, bu planın hazırlanmasında "Ekonomi Bakanlığı Sanayi Tetkik Dairesi" başkanı olarak ana sorumluluğu yüklenmiştir. Bir diğer önemli sorumlu da yine bir Kadrocu olan İsmail Hüsrev Tökin'dir. Bu iki Kadrocu, planın yönetimi ve hatta politikalarının saptanmasında çok etkin olmuşlardır. Bu yüzden 1946 planına "Kadrocu Planlama" anlayışının somutlaşması olarak da bakılabilir.⁹²

Bu plan, hedefleri bakımından, genel olarak 1930'dan beri çeşitli şekillerde hazırlanmış sanayi planlarının en gelişmiş olan son temsilcisidir ve yapısal olarak onların bir uzantısıdır. Plan, ülkenin bağımsızlığını korumayı ve bütünlüğünü sağlamayı temel hedef almıştır. Amaçların gerçekleşmesi için "ziraatteki gelişme biçimini" hedef alan bir sanayileşme planı öngörülmektedir.

1946 Ağustos'unda hükümet değişmiş ve Şükrü Saraçoğlu kabinesinin yerine Recep Peker kabinesi gelmiştir. Hem yeni kabinenin plana soğuk yaklaşımı hem de 6-7 Eylül devalüasyonu başta olmak üzere finansal güçlükler, planın önce daraltılmasına ardından da tamamen gündemden düşmesine yol açmıştır. Planın mimarı olarak adlandırılabilir Şevket Süreyya Aydemir'in direnişi ise görevinin değiştirilmesiyle etkisizleştirilmiştir. "Savaş Sonrası Kalkınma Planı" bu şekilde uygulamadan çekilmekle birlikte projeler "1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı" içinde yer almıştır.

1946 İvedili Plan'da öngörülen harcamalarla ilgili tartışmalar sürerken, hükümet 1947 Şubatında daha çok özel kesim yanlısı bürokratlardan oluşan bir komisyona, komisyon başkanı İktisat Vekaleti Baş müşaviri Kemal Süleyman Vaner'in adıyla Vaner Planı diye anılan 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nı hazırlattı. Bu dönemde Türkiye'ye gelen ABD'li uzmanlar, savaştan çıkmış Avrupa'nın gıda maddeleri ihtiyacının karşılanmasında, tarımda karşılaştırmalı

⁹² Şevket Süreyya Aydemir. **İnkılap ve Kadro**, 3. Baskı, İstanbul, 1986, s.

üstünlüğü olduğu iddia ettikleri Türkiye'ye büyük işler düştüğünü söylüyorlar. Türkiye'nin tarıma, hafif sanayie öncelik veren bir kalkınma politikası uygulayarak daha çabuk ve kolay kalkınacağını telkin ediyorlardı. Bu uzmanlar dış kredi çevrelerinin sözcüsü gibi davranıyorlardı. 1947 Planının hazırlanmasında ve savaş sonrası ekonomi politikasının oluşturulmasında bu uzmanların öğüt ve önerilerinin etkili olduğu söylenebilir.

Vaner Planı, 1930'lardan beri sürdürülen plan çalışmalarından çok farklı iktisadi-siyasi tercihleri yansıtmaktaydı. Bu plan, 1930'lu yılların Beş Yıllık Sanayi Planları ve 1946 İvedili Sanayi Planı'na göre daha dengeli bir kaynak dağılımı ve büyüme öngörmekteydi. 1948-1952 arasındaki beş yıllık devrede zirai kalkınma ön planda tutulacaktı. Planın dayandığı ana fikirlerden birisi, özel teşebbüslerin faaliyet göstermek istedikleri veya isteyecekleri sahalarda tam bir serbesti ve emniyet içinde faaliyet göstermelerini sağlamak ve fertler tarafından başarılabilecek her türlü iktisadi faaliyetlerin özel müteşebbisler ve sermayelere tahsis prensibiydi. Plan, yatırımların tahsisinde tarıma, enerji sektörüne, karayolu ulaştırmasına ve haberleşme sektörlerine öncelik veriyordu. Planın bu tercihlerinde dış finansman ile ilgili beklenti ve değerlendirmelerin ağır bastığı açıktır.

1947 Planının uygulanması öngörülen dış kaynakların temin edilmesine bağlı idi. Dış kaynak temin edilemediği için plan uygulamaya konulamamıştır.

Vaner Planı'nda, önceki planlarda olmayan yenilik; hem global hem de sektörel olarak milli gelir artış hızı hedefleri belirtmesiydi. Çalışma, büyüme hızı kavramını kullanmış olan ilk Türk planıdır.⁹³

Türkiye'de savaş sonrası dönemde iktisat politikasında ortaya çıkan arayışlarda ve değişimlerde, dış dünyadaki gelişmeler en az iç etkenler kadar önemlidir. II. Dünya Savaşı sonrası gelişme sürecinde Türkiye'nin dışa açılımını etkileyen iki olgu vardı. Birincisi, savaş sonrası dünyanın en güçlü devleti olarak ortaya çıkan ABD'nin uluslar arası ekonomik ilişkilere getirdiği dönüşümdür. Artık tek tek devletler arası ilişkiler yerine kurulmasında önderlik ettiği örgütler tekil

⁹³ İlhan Tekeli, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Bilge Yayınevi, 2009

devletlerle ilişkileri yürütüyor, fakat bu örgütlerin temel politikalarını, kendisi ve batının güçlü ülkeleri belirliyordu.

İkinci olarak, savaşın galiplerinden biri olan SSCB'nin yayılmasını, etkinliğini artırmasını sınırlamak üzere ABD'nin kendi kampını güçlendirmeyi hedeflemesi ve bu yolla batının, SSCB karşısında güçlenmesidir.

Savaştan güçlenerek çıkan SSCB, kapitalist dünya ile sosyalist dünya arasındaki bloklaşmayı hızlandırmıştır. SSCB'nin Türkiye üzerindeki amaçlarını açığa vurmasıyla beraber Türkiye, savaş sonrasında Batı Bloku içinde yer almayı tercih etmiş ve bu doğrultuda girişimlerde bulunmuştur. Türkiye, batıda kurulan yeni düzen içinde yerini almak için siyasi, askeri ve iktisadi anlaşmalara katılma çabası içine girmiştir.

Türkiye, savaş sonrası uluslar arası platformda Batı Bloku içinde yer almak için savaş sırasında sürdürdüğü tarafsızlık politikasından uzaklaşmıştır ve Batıda gerçekleştirilen antlaşmalarda ve kurulan tüm siyasal, ekonomik ve savunma örgütlerinde yer ama çabası göstermiştir. Bu amaçla da Birleşmiş Milletlerin kuruluş antlaşmasına katılmak amacıyla son anda 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etmiş ve 26 Haziran 1945'te San Francisco'da Birleşmiş Milletler antlaşmasını imzalayan 51 ülke arasına girmiştir.

Türkiye savaş sonrası dönemin uluslar arası ekonomik düzenini kurmak amacıyla toplanan Bretton Woods Konferansına da katılmış ve bu konferansta kurulmaları kararlaştırılmış uluslararası yeni ekonomik düzenin iki temel kuruluşu, Uluslar arası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF) ve Uluslar arası İmar ve Kalkınma Bankası-Dünya Bankası'na (Bank International for Reconstruction and Development) Şubat 1947'de üye olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batıda kurulan ve Türkiye'nin üye olduğu diğer iki kuruluş Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EECD-OECD) ve Kuzey Atlantik Paketi (NATO)'dır.

Türkiye başlangıçta, 1949 yılında kurulan NATO'ya kabul edilmedi. Türkiye'nin NATO'ya katılmasının amacı, askeri savunmadan ziyade Amerikan

yardımından yararlanmaktı. Küçük Avrupa ülkeleri Türkiye'nin NATO'ya katılmasına karşı çıkarken İngiltere, kendi çıkarları açısından Türkiye'nin Orta Doğu'da oluşturulacak bir başka pakta yer almasını istiyordu. Türkiye'nin NATO'ya 1952 yılındaki kabulü, 1950 yılında Kore Savaşı'na asker göndererek gerçekleşmiştir.

Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin dış ticaret açıkları kronikleşmiştir. Kronikleşen dış ticaret açıklarının finanse edilme biçimi ise döviz bağımlılığı koşullarının yaratılması sürecini hızlandıran bir etken olmuştur. Türkiye, hegemonik güç ABD'den, 1947'den itibaren Truman Doktrini çerçevesinde askeri yardım almaya ve 1948'den sonra Marshall Yardım Programı çerçevesinde ekonomik yardım almaya başlamıştır.

ABD, 1947 ve sonrasında, Truman Doktrinin uygulanması ve Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye birçok inceleme uzmanları gönderdi. Uzman raporlarına göre, Türkiye'nin ABD yardımlarından yararlanabilmesi ve özellikle Marshall Planı kapsamına alınması için, ekonomik politikasında köklü değişiklikler yapması gerekiyordu.

Türkiye'ye gelen ilk yardım heyeti General Lunsford Oliver başkanlığındaydı ve daha çok askeri yardımla ilgiliydi. Heyet Türkiye'nin beş yıl süre ile ABD yardımına gereksinimi olacağını, ondan sonra kendi kendine yeterli duruma geleceğini bildiriyordu. Ekonomik yardım konusunda incelemeler Thornburg ve arkadaşları tarafından yapıldı. Bunu H. E. Hiltz'in ve J. M. Barker'ın hazırladığı raporlar izledi.⁹⁴

Türkiye, jeopolitik ve jeostratejik konumu ve önemi nedeniyle ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında askeri ve ekonomik yardımda bulunacağı ülkeler arasında yer aldı.

ABD Başkanı Harry Truman göreve geldiğinde II. Dünya Savaşı'nın son ayları yaşanmaktaydı. Savaşın bitiminin ardından İngiltere güç kaybetmiş ve SSCB,

⁹⁴ Sami Güven, **1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerine Amerikan Kalkınma Reçeteleri, Barker Raporu**, Ezgi Yayınevi,

Doğu Avrupa'yı ele geçirince de SSCB ile ABD arasında bir kutuplaşma ortamı doğmuştu. Aynı zaman diliminde ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947 günü Kongreye seslenerek, Türkiye ile Yunanistan'a yapılması gerekli olan finansal, teknik ve askeri yardımlar konusunda bilgi verdi. Truman, Kongre'den her iki ülkeye 30 Haziran 1948 tarihine kadar 400 milyon dolar yardım yapılması için kendisine yetki verilmesini talep etti. Ayrıca askeri ve teknik personel yardımı da yapılacaktı. 1947 yılında Yunanistan'la birlikte Türkiye'ye 400 milyon dolarlık bir askeri ve ekonomik yardımı öngören ilk Amerikan yardımı başlattı. Truman, SSCB ve yanlısı olan ülkelere karşı ne pahasına olursa olsun mücadele edilmesi gerektiği ilkesine inanıyordu. Bu ilkeye "Truman Doktrini" adı verildi. Bu yardımı, bir yıl sonra yürürlüğe girecek Marshall Planı çerçevesindeki diğer yardımlar izledi.⁹⁵

Marshall Planı çerçevesinde, Türkiye'ye askeri amaçlar dışında İktisadi kalkınmada kullanılacak krediler ve bağışlar sağlandı. Plan çerçevesinde, 1948–1952 döneminde 352 milyon dolar ABD yardımı aldı. Bu yardımın 73 milyon dolar hibe şeklinde verildi. Kredinin hibe olmayan kısmı Amerikan piyasalarından mal alma şartına bağlanmıştı. Aynı dönemde ABD, Türkiye'ye 687 milyon dolar da askeri yardımda bulundu. Askeri yardım Temmuz 1947'de imzalanan anlaşmaya göre yürütüldü. İktisadi amaçlı kredileri düzenleyen anlaşma ise Temmuz 1948'de imzalandı. Truman ve Marshall Planı çerçevesinde verilen yardımların kabulüyle Türkiye artık Batı ittifakının bir üyesi, ABD'nin müttefikiydi. 1950'de, Kore'ye asker gönderdi. Doktrin ile başlayan süreç, Türkiye'nin bu savaş sonunda NATO'ya kabul edilmesine kadar vardı.

Batılı uzmanların ekonomi politikası alanında Türkiye'ye önerileri şu şekilde özetlenebilir: Ekonomide kamu girişimciliği daraltılmalı ve özel sektör teşvik edilmelidir. Türkiye'de ağır sanayi (demir-çelik, ağır kimya, özellikle kimyasal gübre ve selüloz kağıt) kurulmamalı; hafif sanayiye öncelik verilmelidir. Hafif metal, inşaat malzemesi, deri, orman ürünleri, seramik ve el sanatlarına dayalı sanayileşmeye önem verilmelidir. Türkiye'nin karşılaştırmalı üstünlüğü tarım sektöründedir. Tarımsal altyapı iyileştirilmeli, tarım ürünlerinin işlenmesine dayanan projeler

⁹⁵ A.g.e.,

uygulanmalıdır. Karayolu ulaştırması altyapısı iyileştirilmelidir. ABD'nin Türkiye'yi Marshall Yardım Programına almasının, bu önerilerin izlenmesine bağlı olduğu açıkça belirtilmiştir.

Böylece Türkiye savaş öncesinin dış siyasetinde tarafsız, ekonomik ilişkilerinde de dışa oldukça kapalı otarşık olarak büyümeye çalışan bir ülke olmaktan çıkıp Batı Bloku içinde yer almaya çalışan bunun için de bu Blokun ekonomik ve siyasal koşullarını uygulamaya açık bir ülke haline getiriyordu.

Bu dönemde İsmet İnönü tarafından uygulanan devletçilik rejiminin Atatürk tarafından uygulanan devletçilik rejimine kıyasla daha az esnek olduğu söylenbilir. Bu katı devletçilik rejimi, büyüme hızı ve refahtaki gerilemelerle birleştiğinde, Celal Bayar' ın liderliğindeki liberal ekonomik görüşü savunan muhalefete kuvvet kazandırmıştır. Nitekim 1939-1948 yılları arasında ekonomik performans çok düşük olmuştur. Bu performans düşüklüğü şüphesiz kısmen ikinci dünya savaşının getirdiği menfi konjonktüre bağlı olmakla beraber, kısmen katı bir devletçilik rejimi uygulaması ile izah edilmiştir.

Anılan dönemde yabancı sermaye yatırımlarının en önemlisi General Electric'in yapmış olduğu yatırımlarıdır. 1944 yılında Koç Ticaret'in Beyoğlu şubesi (bugünkü Beko Ticaret) Galata Kozluca Han'da faaliyete geçmiş ve General Electric firmasının acenteliğini almıştı. 21 şubat 1948'de ise Türkiye'de ilk yerli elektrik ampulü üretecek "General Electric Türk Anonim Ortaklığı"nın kuruluşuna Bakanlar Kurulu tarafından izin verildi. Bu aynı zamanda, özel sektördeki ilk Türk-Amerikan ortak yatırımdı. Kuruluş sermayesi 3 milyon lira olan şirketlerin ortakları Türkiye İş Bankası, İnternational General Electric Company, Vehbi Koç, Fazıl ziş ve Türk Tecim Anonim Sosyetesiydi. Fabrikanın temeli 22 Temmuz 1948'de atıldı. Haziran 1951'de ise üretilen ilk Türk ampulü, Koç Ticaret Beyoğlu şubesi tarafından piyasaya sunuldu.⁹⁶

⁹⁶ Mehmet Arif Demire, a.g.e., s.29

İKİNCİ BÖLÜM

1950-1954 DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ YABANCI SERMAYE VE YATIRIMLAR

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlere yedi parti katıldı: CHP bütün illerde, DP Hakkari hariç bütün illerde, Millet Partisi 22 ilde, Milli Kalkınma Partisi 3 ilde, Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi ve İşçi Çiftçi Partisi sadece İstanbul'da seçimlere girdi. Seçim sonuçlarına göre DP % 53.3 oranla 408 milletvekilliğinin sahibi olurken CHP % 39.9 oranla 69 milletvekilliği kazanmıştı.⁹⁷

Yeni TBMM 22 Mayıs 1950'de toplanarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanlığı'na Celal Bayar'ı, TBMM Başkanlığı'na da Refik Koraltan'ı seçti. Celal Bayar, aynı gün yemin ettikten sonra Adnan Menderes'le görüştü. Menderes'e başbakanın kimin olması gerektiğini soran Bayar, Menderes'ten Fuad Köprülü cevabını aldı. Menderes parti başkanlığı ile başbakanlığın ayrılması gerektiğini, parti başkanlığı için parti içinde Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun adının geçtiğini, ancak uygun görülürse partiyle kendisinin ilgilenebileceğini söyledi. Ancak Bayar, Menderes'i hem Başbakan, hem de parti başkanı olarak atamaya çoktan karar vermişti. Çünkü gerek Köprülü'nün gerekse Karaosmanoğlu'nun dokularının milletle uyuşmayacağını farkındaydı. Menderes'in başbakanlığı demek Bayar'ın siyaset iplerini Çankaya'da elinde tutması anlamına geldiği gibi, milletle DP arasında güçlü bir bağ kurulması da demektir. Celal Bayar'ın, Menderes'i başbakanlığa getirmesi, kendisine de 10 yıl sürecek Çankaya Köşkü'nün kapılarını açmıştır.⁹⁸

Adnan Menderes'in başbakan olmasıyla on yıl sürecek Demokrat Parti dönemi başlamış oluyordu. Bu on yıllık sürede Demokrat Parti ile Menderes isimleri özdeşleşmiş, ikisinin de yükselişleri, düşüşleri ve sonları aynı olmuştur.

⁹⁷ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul-1967

⁹⁸ **Ulus gazetesi**, 5-7 Haziran 1950

Menderes hükümeti iktidarının ilk ayı içinde çok önemli kararlar aldı. Öncelikle ordunun yüksek mevkilerinde değişiklikler yapıldı. Hemen sonrasında da valiler arasında geniş bir tasfiye hareketi başladı. 16 Haziran 1950’de de ezanın Arapça okunmasını yasaklayan kanun yürürlükten kaldırıldı.

Bu gelişmelere CHP ciddi bir tepki vermedi. Milli Mücadeleyi başarıyla sonuçlandıran, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin devamı olan, cumhuriyeti kuran, 27 yıl ülkeyi yöneten parti, henüz muhalefete alışmamıştı. Gerçi CHP’nin yayın organı durumunda olan Ulus Gazetesi’nde komutanların değişmesine ilişkin bir-iki eleştiri yazısı vardı. Ancak CHP’liler Arapça ezan yasağının kalkması konusu görüşülürken kanunun aleyhinde olmadılar. CHP’li birçok milletvekili, komutanların değişmesi ve valilerin tasfiyesini de yeni hükümetin tasarrufu olarak değerlendiriyordu.

DP iktidarı 14 Temmuz 1950 tarihinde Genel Af çıkararak CHP döneminde tika basa dolmuş cezaevlerini boşalttı. Genel Af, DP yandaşlarınca, “yeni dönemde sosyal barışın sağlanması için atılan önemli bir adım” olarak değerlendirilirken, karşıtları “DP siyasal amaçları uğruna hırsızları, katilleri affetti” yorumunu yapıyordu.

DP iktidarının ilk aylardaki hızı 25 Temmuz 1950 günü Kore Kararı ile zirveye çıktı: Hükümet, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin talebi üzerine 4500 kişilik Türk Savaş Birliği’nin gönderilmesine karar verdi.

Kore Savaşı’na katılma kararı, Türkiye’nin DP ile yeni bir dış politika belirlediğinin bir göstergesiydi. Türkiye, Cumhuriyet tarihinde ilk kez, hem de kendinden kilometrelerce uzakta, vatandaşlarının adını bile bilmediği bir ülkede savaşa giriyordu. Bu yeni dış politikaya kısa sürede sert tepkiler geldi. Millet Partisi Genel Başkanı Hikmet Bayur “Bugün Birleşik Amerika Kore’de savaşa atılmışsa bunu orada pek büyük Amerikan ideali olduğu için mi, Birleşmiş Milletler ülküsünü kurtarmak için mi yapmıştır” sözleriyle Kore’ye asker gönderilmesine karşı çıkıyordu. Yeni Sabah ve Ulus gibi gazeteler de “ihtiyatsızca” alınan bu kararı

eleştiri bombardımanına tuttular.⁹⁹ Öte yandan CHP'nin Kore Kararı'na ilişkin tavrı net değildi. Böyle bir konuda niçin kendisine danışılmadığını soruyor, ama kararı onaylayıp onaylamadığını açıklamıyordu. Kore Kararı TBMM tatilde iken alınmış olduğu için kararın TBMM'de onaylanması Kasım ayında gerçekleşebildi.

Yaz aylarının son flaş icraatı 4 Ağustos 1950 'de Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın kurulmasıdır. Ağustos ayının ilk günlerinde kurulan bu banka özel girişimi, özel sermayeyi teşvik etmek amacını güdecekti.¹⁰⁰

1950'li yıllarda yerel organlara ayrı tarihlerde seçim yapıldığından, 1950 yılının Ağustos-Ekim dönemi yerel seçimlerle geçildi. Seçimlerde DP, CHP'ye karşı ezici bir üstünlük sağladı. Öyle ki, 600 belediyenin 560'ını DP'li adaylar kazandı. Başbakan Menderes seçim zaferinden sonra "Türk milleti Halk Partisi'ni 14 Mayıs'ta iktidardan tasfiye etmişti, 3 Eylül'de de muhalefetten tasfiye etti" diyecekti.¹⁰¹

1951 yılının başlarında hükümet, Kırşehir'deki Atatürk büstünün tahrip edilmesi olayı üzerine "inkılap ve Atatürk aleyhine işlenmekte olan suçların artma eğilimi gösterdiği" kanaatine vardı ve "Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" tasarısını hazırlayarak TBMM'den geçmesini sağladı. Demokrat Partililer 1946-1950 döneminde iktidar partisi CHP'yi Atatürk'le ilgili birçok konuda eleştirmişlerdi. Öncelikle, Anıtkabir'in yapımının geciktirilerek Atatürk'ün Etnografya Müzesi'nde bekletilmesi, ayrıca para ve pullardan Atatürk'ün resminin kaldırılarak İnönü'nün resminin basılması DP'lilerin başlıca eleştiri konularındandı. DP, Atatürk Devrimlerine karşı olmakla suçlanmışsa da, uygulamada bu suçlama gerçeklerle örtüşmez. Özellikle Celal Bayar meşhur "Atatürk'ü sevmek milli bir ibadettir" sözüyle Atatürk hayranlığını dile getirmiştir.¹⁰²

¹⁰⁰ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İkinci Baskı; Ankara-1990; s.59

¹⁰¹ A.g.e.,s.59

¹⁰² **Cumhuriyet gazetesi**, 5 Eylül 1950

1951 yılının Mart ayında, DP iktidarı henüz bir yılını doldurmadan, Başbakan Menderes’le Tarım Bakanı Nihat Eğriboz arasında yaşanan bir tartışma yüzünden hükümet istifa etti, yeni hükümet yine Menderes tarafından kuruldu.

İkinci Menderes Hükümeti de, tıpkı ilk hükümet gibi özel sektörün gelişmesi, Anadolu’da ticaret ve sanayi burjuvazisinin doğması için çaba gösterdi. Öte yandan dış politikada benimsediği yeni yolda da emin adımlarla ilerledi. NATO’ya girmek için İnönü döneminden beri nabız yoklayan Türkiye, Kore Savaşı’nın sağladığı avantajla ABD’nin desteğini aldı. Ancak, İngiltere ve Fransa’nın muhalefetini kıramıyordu. 1951 yılının Mayıs ayında İngiltere Dışişleri Bakanı Morrison tarihe “Morrison Mektubu” olarak geçen belgeyi Türk hükümetine iletti. Morrison mektupla Türkiye’nin Atlantik Paketi’ne alınmasına taraftar olduğunu belirtiyor ve diğer devletler nezninde de gerekli girişimleri yapacağını taahhüt ediyordu. Ancak İngiltere bir şart öne sürüyordu: ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında Orta Doğu’nun savunmasını sağlamak üzere başka bir savunma sisteminin kurulması.¹⁰³

Hükümet Morrison mektubuna verdiği cevapta, Türkiye için NATO’nun önemine değinirken, Orta Doğu için önerilen yeni savunma sistemi için de görüşmelere hazır olduğunu bildirdi.

Türkiye’nin bu tutumu, Ottawa’da yapılan Atlantik Konseyi’nde ele alındı ve 1951 yılının Eylül ayında Türkiye’nin NATO’ya alınması kabul edildi. NATO’ya giriş kararı DP ve CHP’nin oylarıyla 18 Şubat 1952 günü TBMM’de onaylandı.

Türkiye’nin NATO’ya girmesiyle birlikte dış politikasının yanı sıra iç politikasında da önemli değişikliklerin olacağı aşıkardı. DP iktidarı, 1952 yılının ortalarından itibaren “aşırı sağ ve sol akımlar” olarak değerlendirdiği kurumların üstüne gitmeye başladı. Türk Milliyetçiler Derneği 9 Temmuz 1953 günü, Millet Partisi de 1953 yılının Ocak ayında kapatıldı. Köy Enstitüleri, Öğretmen Okullarına dönüştürüldü. CHP’nin tek parti döneminde haksız yere edindiği mallar hazineye

¹⁰³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem 9, Cilt 6, s.28

devredildi. Türkiye'nin NATO'ya girmesine çok sıcak bakmadığı bilinen Hava Kuvvetleri Komutanı Muzaffer Göksenin emekli edildi.

Türkiye'de iç ve dış politikada hararetli günler yaşanırken aynı zamanda ülkenin çehresi de değişiyor, karayollarına verilen önem sayesinde mübadele aracı maldan paraya dönüşüyordu! Köylerin kasabalara ya da kentlere olan bağlantısı köylünün ürününü pazarda sergilemesini sağlıyor, bu da köylünün parayla tanışması sonucunu doğuruyordu. Para, Sümerbank'tan pazen alınması, pabuç alınması, basma alınması demektir. Para, kaliteli tohum, gübre hatta traktör demektir. Para, bazı köylüler için de pavyon demektir, eğlence demektir.¹⁰⁴

Demokrat Parti'nin kuruluşundan iktidara gelmesine kadar geçen dört yıllık dönemde yaptığı iki kongrenin, parti ve Türk demokrasisi açısından önemi yukarıda vurgulanmıştı. Demokrat Parti, iktidarda bulunduğu 1950-1960 arası on yıllık dönemde ise sadece iki kongre gerçekleşti. Partinin en önemli şahsiyeti Celal Bayar artık Cumhurbaşkanı idi. Partiye, en azından açıktan müdahale etmiyor, dolayısıyla teşkilatla ilgilenmiyordu. Toplantılarda, mitinglerde, kongrelerde yaptığı konuşmalarla siyaset dersleri veren, birçok defa kaybetmek üzereyken son anda yaptığı manevralarla kazanan Bayar'ın yükü artık Menderes'in omuzlarındaydı. Menderes ise Bayar'dan farklıydı. O, mücadeleyi sevmiyordu. Hitap ettiği milyonlarla özdeşleşebilen, onların duygu ve düşüncelerini okuyan, ruh hallerini çözen Menderes'in büyük bir eksiği vardı: Yüz binlere hitap ederken o insanların tek tek aralarında ne konuşabileceklerini biliyordu, ama hemen yanı başında duran 5-10 kişinin ayak oyunlarının, dalkavukluklarının neler ifade edeceğini bir türlü çözemiyordu. Belki de çözmek istemiyordu. Çocukluk yıllarında başlayan, özellikle iktidarının ilk yıllarında sıkça karşılaştığı ihanetler Menderes'te güvensizlik duygusunu arttırmıştı. Bu sebeple Menderes, kongre gibi hesaplaşma ortamlarını hiç bir zaman sevmemişti. Hatta kongrelerden korktu. İktidarda bulunduğu on yıl içinde, biri 1951 diğeri 1955 yılında yapılan iki Büyük Kongre'de de gereksiz polemiklere,

¹⁰⁴ Nadir Nadi, **Cumhuriyet gazetesi**; 11 Mart 1951. Nadi bu olayı "pire için yorgan yakmak" olarak değerlendirmiştir.

m¼cadelelere girdi. Menderes'in Genel Başkanı olduğu Demokrat Parti'de kongre demek bundan sonra çatışma demektir, b¼l¼nme demektir.

Demokrat Parti'nin 1950-1960 yılları arasında topladığı iki kongreden ilki olan Üç¼nc¼ Büyük Kongre, 15 Ekim 1951'de, Ankara'da, Büyük Sinema'da çalışmalarına başladı. İlk iki kongre gibi uzun süren ve 20 Ekim 1951 akşamı sona eren kongreye 1160 delege katıldı. Kongrede, Cumhurbaşkanı Celal Bayar da bulundu. Ancak o, artık sahnede değil, Cumhurbaşkanlığı locasındaydı. Kürs¼de konuşan, hesap veren, savaşan artık Adnan Menderes'ti.

Demokrat Parti Üç¼nc¼ Büyük Kongresi'nde yaşanan en ilginç gelişme, hiç ş¼phesiz İçişleri Bakanı Halil Özyör¼k'¼ istifaya kadar götüren gazete haberi idi: Ulus gazetesi, bakanın eşine resmi bir araba tahsis edildiğini yazdı ve yayınladığı resimlerle de bu iddiasını ispat etti.¹⁰⁵ Bu haberler üzerine Halil Özyör¼k, 17 Ekim 1951 günü bakanlık görevinden istifa etti.

2.1.Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın Kurulması

2.1.1.Türkiye Sınai Kalkınma Bankasını Doğuran Şartlar:

Türkiye, İkinci Dünya Savaşının sonlarında ve sonunda meydana getirilen her türlü milletlerarası teşekk¼llere iştirak etmiştir. Dünya Bankasının da bir üyesi olduğundan, 1948 yılında bu bankadan kredi temin etmek istemiştir. Bankanın ortaklarıyla 1948'de yapılan ilk temaslar sonunda, 1949'da Dünya Bankası Türkiye'ye bir heyet göndererek, ülkenin genel iktisadi durumunu ve bu arada finanse ettirmek istediğimiz projelerin ana hatlarını araştırmıştır. Bankanın araştırma heyetinin ulaştığı neticelerden biri, Türkiye'de özel teşebb¼s¼n de dış kredilere muhtaç olduğu ve memleketin sanayi kalkınma faaliyetine özel sermayenin iştirakinden olumlu neticeler elde edileceğidir.¹⁰⁶ O zaman, memleketimizde özel

¹⁰⁵ Mehmet Arif Demirer, **Demokrat Parti**, DP Yayınları No: 1; İstanbul-1994, s.51

¹⁰⁶ İsmail Türk, **İktisadi Gayeli Mali Yardımlar**, Yeni Matbaa, 1957 , s.271

sanayinin inkişaf edebilmesi için gerekli müesseselerin mevcut olmadığı anlaşılmıştır; özel sanayiye, orta ve uzun vadeli kredi ikraz eden ve teknik bilgi veren müesseseler yoktur. Bu müesseseler kurulmadan Dünya Bankası'ndan temin edilecek kredilerin süratli hareket imkanlarına sahip bir iki teşebbüsün elinde kalması mukadder olduğundan, bir yandan bu mahzuru bertaraf etmek, diğer yandan özel ekonomiye orta ve uzun vadeli kredi sağlamak ve Dünya Bankasının yapacağı dolar ikrazını en faydalı bir şekilde dağıtmak için bir sanayi finansman müessesesinin kurulması kendiliğinden ortaya bir ihtiyaç halinde çıkmış, Milletlerarası Kalkınma Ve İmar Bankasından gereken uzmanlar da Türkiye'ye gönderilerek ülkede araştırmalarda bulunmuşlardır.

2.1.2.Türkiye Sınai Kalkınma Bankasının Amaçları:

Türkiye Sınai Kalkınma Bankasının amaçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür; özel sanayiye orta ve uzun vadeli kredi temin etmek, sanayi teşebbüslerine katılmak, yerli sanayi teşebbüsleri kurmak, bunların hisse senetlerini mümkün mertebe süratle sermaye piyasalarına intikal ettirmek ve nihayet özel teşebbüse teknik yardımlarda bulunmaktır.

2.1.3.Bankanın Açmış Olduğu Krediler:

Bankanın 1954 yılına ait faaliyet raporu okunduğu zaman, 1954 yılı Aralık ayına kadar toplam 257 gıda ve beslenme maddeleri, dokuma, pamuk, yün, tahta ve kereste, kontrplak, deri ve deri mamulleri, kauçuk mahsulleri, kimyevi maddeler, taş, cam, seramik, madeni eşya, makine ve makina parçaları, nakliye vasıtaları ve malzemeleri, tamir ve bakım dükkanları, enerji fabrikaları, maden işletmeleri ve diğer sanayi teşebbüsleri 116.430.334,55 T.L. tutarında kredi açtığı görülmektedir. Bu meblağdan 26.851.204,56 lirası bankanın kendi kaynaklarından, 31.187.871,14 lirası Dünya Bankası Fon'undan, 58.391.258,85 lirası Marshall Planı Fonundan verilmiştir ¹⁰⁷. Keza aynı tarihte bankaca kabul edilip de henüz borç anlaşmaları imzalanmamış olan projelerin sayısı 36' dır. Bunlara o zaman 16.710.964,44 liralık kredi açılacaktı. Bu meblağdan 6.139.250,50 lirası bankanın öz kaynaklarından,

¹⁰⁷ Türk,a.g.e.,s. 272

8.106.233,54 lirası Dünya Bankası Fonu'ndan, 2.465.480,40 lirası Marshall Planı Fonundan verilecekti. Arada geçen zaman zarfında bu kredilerin açılmış olduğunu farz edersek Türkiye Sınai Kalkınma Bankası toplam 133.141.298,99 liralık kredi açmış olacaktır. Bunun 32 milyon 990.455,06 lirası bankanın öz kaynaklarından, 39.294.104,68 lirası Dünya Bankası Fonundan, 60.856.739,25 lirası Marshall Planı Fonundandır.

2.2. Barker Raporu

İkinci Dünya Savaşı'na girmeyen fakat buna rağmen savaşın sonuçlarından oldukça fazla etkilenen Türkiye; İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ile yeniden yapılanan dünyada Batı Bloğu içinde yer almak isteyerek, Birleşmiş Milletler ve NATO üyeliğinin yanı sıra Dünya Bankası ve IMF üyeliklerini gerçekleştirmiştir. Böylece, Türk ekonomisinin, başta Amerika olmak üzere Dünya Kapitalist Sistemi ile bütünleşmesi süreci hız kazanmıştır. Bu ortam içinde hazırlanan "1946 İvedili Beş Yıllık Sanayi Planı", 1930'larda devletçilikle birlikte ortaya çıkan planlama deneyiminin bir devamıdır ancak uygulama ortamı bulamamıştır. Dış yardım arayışlarını kolaylaştırmak amacıyla hazırlatılan ancak 1946 Planı gibi uygulamaya konamayan "1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı", tarım ve altyapı yatırımlarına tanıdığı önceliğin yanı sıra, finansmanının yüzde 50'sinin iç, yüzde 50'sinin dış kaynaklardan sağlama amacına da yer veriyordu.

1950-1960 döneminde uygulanan iktisat politikası, önceki dönemlerde uygulanan devletçi, müdahaleci iktisat politikasından farklıdır. 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte liberal bir iktisat politikası uygulanmaya başlanmıştır. Demokrat Parti Hükümeti programında, devletçiliği ve devletin iktisadi hayata müdahalesini sert biçimde eleştirerek, devletin ekonomideki yerini daraltacağını, iktisadi kalkınmayı, özel kesimi geliştirerek sağlayacağını ilan etmiştir.

Bu çerçevede, 1950 sonrasındaki gelişmelerin yönünü ve niteliğini belirlemede etkili olan belgelerden birisi Barker Raporu'dur. Rapor, Türkiye'nin 1 Şubat 1947'de üye olduğu IBRD (International Bank for Reconstruction and Development/

Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası) veya kısa adı ile Dünya Bankası tarafından hazırlanmıştır.

Raporu hazırlayan heyetin başkanı J. M. Barker'ın raporun sunuşunda belirttiği üzere, rapor, heyetin 1950 yılında Türkiye'de yapmış oldukları mahalli etütlere dayanmaktadır.¹⁰⁸ Dünya Bankası heyeti, 1950 seçimlerinden önce CHP hükümeti tarafından davet edilmiştir. Seçimlerden sonra iktidara gelen Menderes Hükümeti (DP), daveti yenilemiştir. Heyet, heyet başkanı Barker'ın adıyla anılan Barker Raporu veya Dünya Bankası Raporu olarak bilinen raporu hazırlamak üzere Türkiye'ye gelmiştir.

Raporda heyetin amacının daha çok Türkiye'nin ekonomik gelişmesi için genel bir ana plan çizerek buna hizmet edecek işlere dair tekliflerde bulunmak olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁹

Rapor, araştırmanın anlatıldığı giriş, Türkiye'nin ekonomik meselelerinin ortaya konulduğu birinci kısım ve heyetin teklif ettiği programı açıklayan ikinci kısım olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, raporun tek amacının, Türkiye halkının arzu ettiği ekonomik kalkınmayı ilerletmekten ibaret olduğu ifade edilmektedir. Raporun Türkiye ekonomisi üzerine yerinde yapılmış, kısa fakat derinliğine bir inceleme olduğu, daha önce hazırlanan birçok raporun aksine, icraata dayanak oluşturabilecek sağlam ve koordine edilmiş bir program olduğu ileri sürülmektedir.¹¹⁰

Raporun teklif ettiği kalkınma anlayışının dayandığı 2 esas bulunmaktadır; tarım ve teknik, idare ve işletme sahalarındaki personelin yetiştirilmesidir. “Raporda, bu alanlardaki imkanların, müteakip birkaç sene zarfında mümkün olan azami süratle

¹⁰⁸ **Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı İçin Tahlil Ve Tavsiyeler.**, Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının Türkiye Hükümeti ile Biliştirak Finanse Ettiği Heyetin Raporu, Akın Matbaası, Ankara, 1951, s.13

¹⁰⁹ A.g.e., s.13-14

¹¹⁰ A.g.e.,s.17

arttırılması ve ıslahı ve bu amaç için gereken paraların temini tavsiye edilmektedir”.¹¹¹

Programın başarılı bir şekilde uygulanması halinde, Türkiye’nin elde edebileceği faydalardan şu şekilde bahsedilmiştir: Öncelikle asırlar boyunca “atalet” içinde kalan Türkiye tarımının uyandırılmasıdır. Nüfusun büyük bölümünün tarımla uğraştığı bir ülkede, ilerleme fikrinin kabul edilmesi halinde ortaya çıkacak imkanların sınırsız olduğu ifade edilmektedir. Program sayesinde Türkiye’nin elde edeceği ikinci önemli fayda, yüksek ve giderek artan bir milli gelirdir.

Raporun “Türkiye’nin Ekonomik Meseleleri” ismini taşıyan birinci bölümü üç altbölüme ayrılmaktadır. Birinci altbölümde, Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndan devraldığı iktisadi yapı, Atatürk döneminde gerçekleştirilen reformlar ve 1930’lardaki devletçilikten bahsedilerek tarihi gelişimin ana hatları çizilmektedir. İkinci altbölümde “Mevcut Kaynakların Etüdü” yapılmaktadır. Türkiye’nin fiziki coğrafyası tanımlanarak, jeopolitik yapısı ve stratejik önemi tarihsel açıdan vurgulanmakta, iklim ve yağış durumu, toprak ve arazinin kullanım şekli, kıyılar, maden servetleri, nüfusun artış hızı, yerleşim alanları, iktisaden faal nüfusun çalışma alanları, zirai donanım ve çiftlik hayvanlarının sayısı, sanayi tesisleri, elektrik enerjisinin kaynakları, deniz, kara, hava ve demiryolu ulaştırma ağının ne durumda olduğu ortaya konmaktadır.

Sanayi tesislerinden bahsedilirken, dokuma endüstrisinin çok önemli olduğu buna ilaveten Türkiye sanayiinin, kağıt, deri ve kundura, şeker, tütün, gıda maddeleri ve tahta mamulleri imalatı dahil olmak üzere hafif sanayii dallarından oluştuğu ifade edilmektedir. Devletin ısrarlı çabalarına rağmen, tam bir başarıya ulaşamadığı başlıca ağır sanayii dallarının demir-çelik, madeni eşya, çimento, inşaat malzemesi ve kimya sanayiinden oluştuğuna dikkat çekilmektedir. Bu teşebbüslerin büyük bir kısmı devlete aittir ve 1930 sonra uygulanan beş yıllık sanayi planlarına dayanılarak kurulmuştur. Ayrıca raporda belirtilen, sanayi tesislerinin çok dağınık olduğu ve donanımlarının yetersiz olduğu da dikkati çeken bir diğer noktadır.¹¹²

¹¹¹ A.g.e.,s.38-39

¹¹² A.g.e.,s.38-39

İkinci Dünya Savaşı sırasında yabancı ülkelerdeki mal kıtlığı neticesinde Türkiye'nin ihraç mallarındaki fiyat artışları, Türkiye lehine olan ticaret fazlasını birdenbire artırmıştır. Raporda, bunun ve savaşın hemen ardından görülen büyük ölçüdeki ihracat artışının bir sonucu olarak Türkiye'nin altın ve döviz mevcutlarının 1946 yılı sonunda 307 milyon dolara yükseldiğinden bahsedilmektedir.¹¹³

Raporda, milli gelir istatistiklerinden de “tam olmamasına rağmen” söz edilmiştir. Rapora göre, Türkiye milli gelirinin 7 milyar TL olduğu, milli gelirin %47,5'inin ziraat, tarım ve ormancılıktan geldiği ve kişi başına gelirin 1948 senesi itibarıyla 360 TL, yani 128 dolar olduğu saptanmakta ve Türkiye'nin komşu ülkelere nazaran iyi bir durumda olduğu yorumu yapılmaktadır.¹¹⁴

Üçüncü altbölüm, “Kaynakların İşletilmesi ve Ekonomik Kalkınmanın Genel Gidişatı” ismini taşımaktadır. Bu bölümde, Türkiye'nin, dünyanın önemli bir konjonktür yaşadığı dönemde, ulusal bağımsızlık ve bütünlüğünü koruyabilmiş olması övülmekte, fakat bunun pek çok fedakarlıklar pahasına elde edilmiş bir sonuç olduğu ifade edilmektedir. Raporda, ülkenin, işgücünün büyük bir kısmını ve ekonomik kaynakların büyük bir bölümünü savunma amaçlarına ayırması nedeniyle, yatırım ve tüketime ayrılan üretim miktarının o oranda azaldığı, ülkede açık bir ekonomik dengesizlik olduğu, bazı kesimlerde modern sanayi topluluklarının özellikleri mevcut iken, diğer bazı kesimlerde yüzyıllar öncesi bir manzaranın görüldüğü, devlet yönetiminin ve iktisadi devlet teşekküllerinin yönetim ve büro personeli kademelerinde israf ve verimsizliğin yaygın olduğu ileri sürülmektedir. Bütün bunlarla birlikte genel olarak Türkiye'nin iktisadi ilerlemesini yavaşlatan nedenler şöyle sıralanmıştır:¹¹⁵

1. Reel gelirin düşük olması yatırımlarda kullanılabilecek sermaye miktarını sınırlamaktadır.
2. Sınai kalkınmaya, tarımın zararına olarak gereğinden fazla önem verilmiştir.

¹¹³ Mehmet Arif Demirel, **Demokrat Parti'nin Yatırımları**, Lazer Yayınevi, Ankara, 2006, s.26

¹¹⁴ İsmail Türk, a.g.e.,s.41

¹¹⁵ A.g.e.,s.50

3. Yatırımların en uygun alanlara yöneltilmesine yol gösterecek yeterli bir mekanizmadan mahrum kalmıştır.
4. Devletin izlediği mali politika, satın alma gücünün serbest bir şekilde mübadelesine ve gelişmesine engel olmuştur.
5. İşgücünün üretim verimliliğindeki ve genel verimliliğindeki artış, sanayi ekonomisinin ve devlet yönetiminin artan ihtiyaçlarına ayak uyduramamıştır.

Raporun “Heyetimizin Teklif Ettiği Program” başlığını taşıyan ikinci bölümü, on altı bölüme ayrılmaktadır. Bu bölümler sırasıyla: Ekonomi politikasının ve ekonomik faaliyetlerin koordinasyonu, ziraat; ormancılık ve balıkçılık; sanayi ve madencilik; ulaşım, haberleşme ve enerji; devlet teşebbüslerinin organizasyonu ve özel teşebbüsün teşviki; eğitim ve genel sağlık; kamu yönetimi; mali organizasyon ve mali politika; milletlerarası ekonomik durum; iktisadi kalkınma programı ve finansman şeklidir.

Bunlardan altıncı altı bölüm “Sanayi ve Madencilik” alanındaki araştırma ve önermeleri içermektedir. Rapor sanayi yatırımlarında öncelik tanınması gereken sahaları şu şekilde sıralamaktadır.¹¹⁶

1. Aralarında bilhassa gıda maddelerini bulduğu zirai mahsulleri işleyen endüstri zümreleri ve pamuk çırçırılama,
2. Küçük dökümhaneler, kalıp ve kaplama fabrikaları, soba imalatı, basit tulumbalar, saban, çekiç, testere gibi hafif makine ve alet imalatı,
3. Çimento, tuğla, kiremit ve cam gibi inşaat malzemesi üretimi,
4. Deri ileri ve kundura imali,
5. Mobilya, kaplama ve kontrplak imal eden tahta ileme sanayisi,

¹¹⁶ A.g.e.,s.120

6. Basit eczalar, aşı ve serumlar, sabun, haşarat öldürücü maddeler ve benzerlerini imal etmek üzere hafif kimya endüstrisi,
7. Seramik eşya ve çömlekçilik,
8. Köy el sanatları.

Rapora göre, yukarıdaki sıralama aynı zamanda Türkiye’de hangi sanayi dallarının geliştirilmemesi gerektiğini de göstermektedir. Bu sanayi dalları ise şöyle sıralanmıştır:¹¹⁷

1. Her türlü lüks eşya,
2. Ağır makine ve madeni eşya endüstrileri,
3. Ağır kimya endüstrisi,
4. Selüloz ve kağıt.

Heyetin bu sanayii dallarının geliştirilmemesi için gerekçesi ise şöyledir: Bütün bu hallerde ya ülkede ham maddeler mevcut değildir, gerekli teknik uzmanlık yetersizdir, endüstrinin sermayeye arzettiği ihtiyaç fazladır, yapılacak üretime karşı yeterli talep yoktur.¹¹⁸

“Ulaşım, Haberleşme ve Enerji” konulu yedinci altbölümde demiryolları yapım programının yavaşlatılarak bunun yerine karayollarına önem verilmesi, demiryolları ağını birbirine bağlayacak bir telekomünikasyon sisteminin kurulması önerilmektedir.¹¹⁹

Sekizinci altbölümün başlığı “Devlet Teşebbüslerinin Organizasyonu ve Özel Teşebbüsün Teşviki”dir. Raporda, devletin ekonomik faaliyetlerdeki yerine dair verilecek karar ne olursa olsun, önemli kaynakların verimli kullanılabilmesi için

¹¹⁷ A.g.e.,s.122

¹¹⁸ Mehmet Arif Demirer, **Demokrat Parti’nin Yatırımları**, Lazer Yayınevi, Ankara, 2006, s.27

¹¹⁹ İsmail Türk, a.g.e.,s.144-145

mevcut devlet teşebbüslerinin yeniden organize edilmesi gereği ortaya konulmaktadır.¹²⁰

Rapora göre, Türkiye’de özel teşebbüste, “bariz bir ticaret kompleksi” mevcuttur. Önemli fabrikaların birçoğunun servetini ticaretle kazanmış olan ve bir sanayiciden ziyade bir tüccar tavrı gösteren ailelere ait olduğunu ileri sürmektedir. Bu itibarla, yatırımlardan yüksek bir gelir elde etmesi ve sermayenin süratle amorti edilmesi beklentisi hakim olduğu için sanayi yatırımları cazibesini kaybederek sanayi dallarına yapılan yatırımlar spekülâtif karakter taşımaktadır.¹²¹

Özel teşebbüsün teşvik edilmesi için raporda, bazı devlet teşebbüslerinin hemen satılmasını veya özel mülkiyete devrinin gerektiği ifade edilmiştir.

Barker Raporu, “İktisadi Kalkınma Programı ve Finansman Şekli”nin açıklandığı on üçüncü altbölüm ile sona ermektedir. Raporda, tavsiye edilen kalkınma programının ülke ekonomisinin kamu sektörüne yönelik olduğu, ancak özel yatırımların kamu yatırımlarından ayrı ve ilgisiz olarak düşünülemeyeceği, Türkiye’nin ekonomik kalkınması bakımından özel yatırımların kamu programının formüle edilmesinde hesaba katılması gereken unsur olduğu ifade edilmiştir.

Türkiye’nin kapitalist dünya ile iktisadi ilişkilerinin gelişiminde kapitalist dünyayı temsil eden Dünya Bankası ile halen süren yakın temasının ilk en önemli adımlarından biri olarak ortaya çıkan Barker Raporu’nun içerdiği öneriler, Türkiye’nin kalkınma çizgisinde ve bunun bir parçası olan sanayileşme anlayışında uluslararası ve giderek uluslar üstü olması gereken bir kuruluşun eğilimlerini yansıtması açısından önemlidir. Sanayi yoluyla kalkınmak isteyen bir ülkenin tarım ve tarıma dayalı alanlarda uzmanlaşması önerilmekte, özellikle yatırım yapılmaması önerilen alanlara bakıldığında gelişmiş kapitalist ülkelerin Türkiye’yi hangi gelişmişlik düzeyinde görmek istedikleri açıkça görülmektedir.¹²²

¹²⁰ A.g.e.,s.170

¹²² A.g.e.s.171

1950 sonrası gelişmelerin yönünü belirlemede etkili bir belge olan rapor, devlet yatırımlarının, özel girişimin özendirilmesi için gerekli olan ve özel girişimcilerin girmeyecekleri ulaşım, haberleşme, enerji gibi alanlarda yoğunlaşmasını önermektedir. Raporda, sanayi, özel yatırımların ana genişleme alanı olarak görülmekte ve bu alandaki kamu yatırımlarının hızla azaltılmasını öngörmektedir. Yabancı sermaye konusunda da, Türkiye'nin yabancı sermayeyi ülkeye çekmek yoluyla gelişmesinin hızlanabileceği, yabancı sermayenin ülkeye yalnız döviz değil, aynı zamanda, Türkiye'nin gereksindiği teknoloji ve yönetim bilgisini de getireceği ayrıca Türkiye'nin aşırı devletçi uygulamalar döneminin zararlı sonuçlarını gidermesi gerektiği ifade ediliyor.

2.3.Yabancı Sermaye Girişi İçin Yapılan Hukuksal Reformlar

1950'li yıllar dünya çapında da büyük olayların meydana geldiği yıllardır. Bu tarihlerde, başta ABD olmak üzere, batı devletleri özel teşebbüsün ve özel yabancı sermayenin teşvikini, aynı zamanda dış ticaretin serbestleştirilmesini tavsiye etmekteydiler. Demokrat Parti de bu doğrultuda programında iktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermaye faaliyetlerinin esas olduğu ilkesi belirlendikten sonra, faaliyet sahaları iyice sınırlandırılmak şartıyla, özel teşebbüsle devlet teşebbüslerinin birbirine engel olmadan, birbirlerini tamamlayıcı bir ahenk içinde çalışmalarının mümkün ve faydalı olacağı açıklanmaktaydı.

DP döneminde dış yardımlar ve özel yabancı sermaye ile ilgili tutum değişiktir. Gerek Atatürk, gerek İnönü devrinde dış kredi imkanları kısıtlı idi. Fakat Duyun-u Umumiye kötü tecrübesine rağmen o devirlerde mevcut kısıtlı imkanlardan yararlanılmıştır. DP döneminde dış kredi imkanları büyük ölçüde genişlemiştir. Yine Atatürk döneminde özel yabancı sermayenin ülke kanunları çerçevesinde, yani kapitülasyonlar söz konusu olmamak şartıyla, teşviki ilkesi kabul edilmiş, ancak bu dönemde her hangi bir özel yabancı sermaye girişi olmamıştır.

1950' den sonra, bu imkan ortaya çıkmakla beraber, yine de gelişen ülkelere, bu arada Türkiye' ye giren özel yabancı sermaye, köklü teşviklere rağmen, sınırlı seviyede kalmıştır. Bu dönemde, ekonomi politikası alanında yapılan bazı hatalara

rağmen, Türkiye, Atatürk dönemi izleyerek ikinci kalkınma hamlesini gerçekleştirmiştir, diyebiliriz. 27 Mayıs 1960 tarihinde, demokrasinin aksamadan yürümesi ve ekonomik hataların düzeltilmesi gayesiyle yapılan askeri müdahale ile ekonomi politikası alanında planlama getirilmiş, yatırımların verimli alanlara yönelmesi ve enflasyonun önlenmesi düşünülmüş, ayrıca Toprak Reformu, İktisadi Devlet Teşekküllerinin reformu ve mali reform gibi çeşitli reformlar öngörülmüştür.

Bu dönemde yabancı sermaye ile ilgili ilk düzenleme 1950 yılında çıkarılan 5583 sayılı ‘‘Hazinece özel teşebbüslere kefalet edilmesine ve döviz taahhüdünde bulunulmasına dair Kanun’’ dur. Bu kanun özel teşebbüslere dövizle borçlanma imkanı getirmektedir. 5583 sayılı kanun bir yıl sonra kaldırılmış, 8 Eylül 1951 tarihinde kabul edilen 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu yürürlüğe konmuştur. Bu kanuna göre yabancı sermaye, Türk özel sermayesine açık olan işlerde kullanılacak, tekel ve ayrıcalık öngörmeyecek, sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanlarında çalışabilecektir. Yine bu kanuna göre yabancı sermayenin yıllık kar transferi %10’ u geçmemelidir. 5821 sayılı kanunun 3 yıllık uygulaması beklenen sonucu vermeyince 18 Ocak 1954 tarih ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. ‘‘Dünyanın en liberal yabancı sermaye kanunu’’ olarak tanımlanan bu kanunun yanında, 7 Nisan 1954 tarih ve 6326 sayılı Petrol yasası, 28 Şubat 1960 tarihli ve 7462 sayılı Ereğli Demir-Çelik fabrikaları kanunu ile 11 Ağustos 1962 tarih ve 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında kanun ve kanuna ilişkin 17 sayılı kararı görmekteyiz.

2.3.1. 6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu :

18 Ocak 1954 tarihinde kabul edilen 6224 sayılı Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu, yabancı sermayeyi düzenleyen mevzuat içinde önemli bir yere sahiptir. Bu kanun, belirgin bir şekilde yabancı sermayeyi teşvik amacıyla hazırlanmış ve o zamandan beri petrol arama çıkarma, işletme ve dağıtımıyla ilgili yatırımların dışındaki tüm yabancı yatırımların dayandığı yasal düzenlemeyi oluşturmuştur. Bu yasanın en önemli özelliklerinden bir kaçını saymak gerekirse:

- Bu kanuna göre, ülkenin ekonomik gelişmesine yararlı olmak, tekel veya imtiyazlar ifade etmemek koşulu ile Türk özel teşebbüsüne açık bulunan her alanda yabancı sermayeye çalışma olanağı tanımıştır.

- Kanun yerli girişimcilere tanınan tüm haklar muafiyetler ve kolaylıklardan aynı alanda çalışan yabancı sermayeli firmaların da yararlanabilmelerine olanak tanımaktadır.¹²³

17/06/2003 tarihinde ve 25141 sayılı R.G.' de yayımlanan, 05/06/2003 kabul tarihli 4875 sayılı "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu"nun 5. maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır.

2.3.2.Petrol Kanunu:

Türkiye'de petrole ilgili faaliyetler Cumhuriyetle başlar. İlk defa 1933 yılında "Petrol Arama ve İşletme İdaresi" adında bir teşekkül meydana getirilmiş ve ilk sondaja 1934'te Midyat İlçesinde başlanmıştır. Sonraları 2804 sayılı kanunla M.T.A. Enstitüsü kurulmuş ve Petrol Arama ve İşletme İdaresi bu enstitünün Petrol Grubu Müdürlüğü'ne dönüşmüştür. 1934'ten 1954'e kadar geçen 20 sene zarfında petrol arama faaliyetlerine elli milyon lira kadar para sarf edilmiş ve bu arada Raman'da ve Garzan'da işletmeye elverişli petrole rastlanmıştır. Yalnız gerek petrol araması, gerek petrol işletmesi çok büyük sermayelere ihtiyaç gösterdiğinden bu faaliyetlerle ilgili olan araştırmalar devlet organları vasıtası ve bütçe imkanlarıyla yapıldığından, hızlı bir biçimde gelişmemiştir; buna, personel kıtlığı ve araştırma için gereken malzemenin yetersiz olması gibi sebepleri de ilave etmek gereklidir.¹²⁴

ABD petrol şirketleri avukatı Marks Ball' e hazırlatılan 6326 sayılı Petrol Kanunu 7 Mart 1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanun petrolde devletçilikten vazgeçmekte, petrol kaynaklarının özel teşebbüs eliyle değerlendirilmesini kabul etmektedir. Bu karardan sonra Shell ve Mobil gibi yabancı şirketlerle eşit olarak çalışmak durumunda bırakılan Türkiye Petrolleri bir anonim şirket olarak

¹²³ Memduh Yaşa, **İktisadi meselelerimiz**, İstanbul, 1966, sh.47-48

¹²⁴ A.g.e., s.282

kurulmuştur. Bu kanun 16 Mart 1954 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

1957 yılında, Petrol Kanununda değişiklik yapılmış ve Petrol şirketlerine rafineri kurma hakkı sağlanmıştır. 17 Nisan 1973 tarihinde çıkarılan 1702 sayılı Petrol Reformu Yasası ile devlet adına izin, arama ve işletme ruhsatnamesi ile diğer belge alma hakkı Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’na aittir. Faaliyetlerini kontrol etmek ve yönlendirmek amacıyla yeni düzenlemelerin yapılmasından sonra yabancı sermayeli petrol şirketlerinin büyük bir kısmı yatırımlarını geri çekmiştir. Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı ise gereken üretiminin çok gerisinde kalmıştır.

2.3.3.7462 sayılı Ereğli Demir Çelik Fabrikaları Kanunu :

28 Şubat 1960 tarihinde 7462 sayılı bu kanun 6224 sayılı kanundan daha liberal hükümler taşımaktadır. Bu istisnai bir kanun olup bir tek kuruluş için çıkarılmıştır.

2.3.4. 1567 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ve Kanuna ilişkin 17 sayılı karar :

Bu karara göre Türkiye’ ye gelecek yabancı sermayeli kuruluş, Merkez Bankası ve Maliye Bakanlığına başvuracaktır. Ülkeye gelen sermaye, belli koşulları yerine getirdiğinde, ülkeden geri çıkabilir.

17 sayılı karara göre, 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu kapsam dışında kalan gerçek veya tüzel kişiler, dış ülkelere kredi sağlayabilir. Ancak kredinin alınabilmesi için Maliye Bakanlığı aracılığıyla Bakanlar Kurulunun izin vermesi gereklidir.

17 sayılı karar esas olarak üretimle uğraşacak yabancı sermayeyi hedef almadığı halde, Türkiye pazarında büyük payı olan bazı sanayi faaliyetler 17 sayılı karar çerçevesinde sürdürülmüştür. 29 Aralık 1983 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki 28 sayılı karar” 17 sayılı kararı yürürlükten kaldırmıştır. Yürürlükten kaldırılan karar hükümlerine göre

başlamış olan işlemler, eski hükümlere bağlı olacak ve yeni kararın ilgililer olan hükümlerinden de yararlanacaklardır. 28 sayılı karar ile :

- Türkiye' ye her türlü yoldan ve cinsten döviz ithali, hiçbir kayda tutulmaksızın, serbest bırakılmıştır.

- Türkiye' de yerleşik kişilerin, beraberlerinde döviz bulundurmaları kayda tabi tutulmaksızın serbest kılınmıştır.

-Türkiye' ye yerleşik kişilerin yurt dışına çıkışlarında, beraberlerinde 3000 doları veya eşitine kadar döviz çıkarabilmeleri esası getirilmiştir. ¹²⁵

1950 yılından sonra liberal ekonomi politikasının benimsenmesi sonucu yabancı sermayenin ülkemize girişi ile ilgili hukuki tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde 5583 sayılı kanunla yabancı sermayeye transfer garantisi ve ülkemiz özel sektörünün dış borçlarının faizini transfer etme imkanı getirilmiştir. Ancak yeni yatırımları gerekli finansman ve teknoloji ihtiyacı için yabancı sermayeden yararlanmasını amaçlayan bu kanun istenilen hedefe ulaşamamış küçük birkaç firmadan başka başvuru olmamıştır. 9 Ağustos 1951 tarihinde 5821 sayılı “yabancı sermayeyi teşvik kanunu” adı altında 12 maddelik yeni bir kanun yayımlanmıştır. 5821 sayılı kanunla sanayi, enerji, madencilik, bayındırlık, ulaştırma ve turizm sektörleri yabancı sermayeye açılmıştır. Yasa ile yabancı sermayeli şirketlere toplam karlarının %10 unu transfer hakkı tanınmıştır. Ancak bu yasa beklenen sonuçları vermemiş, yaklaşık iki senelik dönemde sadece 42 müracaat olmuş bunlarında ancak onu kabul edilmiştir. 1954 yılında 6224 sayılı ‘yabancı sermayeyi teşvik kanunu ile yabancı sermayeye yerli özel teşebbüslere açık bırakılan alanlarda çalışma imkanı verilmiş ve kanundan yararlanacak faaliyet kolları daha da genişletilmiştir

5821 sayılı yasanın beklenen sonuçları vermemesi üzerine yeni bir yasa tasarısı hazırlanmış ve bu tasarı 1954 yılları başında kabul edilmiştir. 24 Ocak 1954

¹²⁵ Sahir Erman, "Türk Parasının Kıymetini Koruma Mevzuatı Nasıl İşliyor" Para Mecmuası, İstanbul, 1981, s.18-19

tarihinde yürürlüğe giren 6224 yılı yeni yabancı sermayeyi teşvik kanunu tasarımı ve ticaret sektörlerini de yabancı sermayeye açmış ve yabancı sermayeye ‘ memleketin iktisadi kalkınması yararlı olması, Türk özel teşebbüslerine açık bulunan bir faaliyet sahasında çalışması inhisar ve özel bir imtiyaz ifade etmemesi’ koşullarıyla her alanda çalışmakta özgür bırakmıştır. 6326 sayılı petrol kanunu kapsamı dışındaki bütün yabancı sermaye yatırımlarını içine alan bu kanun bugünde bu tür yatırımların yasal temelini oluşturmaktadır.¹²⁶

Kanuna göre yatırım izni alan yatırımcının yararlanabileceği haklar şöyle sıralanabilir:

- i) Kar transferi ve kuruluşun tasfiyesi halinde satış hâsılatının transferi
- ii) Yurt dışından alınan onaylanmış borçların anapara ödemelerinin ve faiz ödemelerinin transferi.
- iii) Karların sermayeye dönüştürülmesi
- iv) Yabancı personelin istihdamı ve onaylanmış yabancı işçilerin kazançlarının transferi
- v) Yerli yatırımcılarla eşit muamele görme

Görünüşte 6224 sayılı kanun yabancı yatırımcılara karşı çok olumlu bir tavır sergilemekteydi. Ancak özellikle yabancı yatırımların onaylanması ile ilgili ön şartlar konusunda kanun koyucusunun çok genel bir ifade kullanmış olması pratikte başvuruları yoruma açık hale getirmekteydi. Bunun sonucu olarak yabancı yatırımcıların bir çok başvurusu ya çok uzun süren ve karmaşık bir onaylama sürecinde terk edilmiş ya da reddedilmişti.

6224 sayılı yabancı sermayeyi teşvik kanunu gereğince Türkiye de 1954 den 1980 e kadar geçen 27 yılda 325 milyon dolar tutarında yabancı sermaye girmiştir. Bu değerin 1981 Temmuz sonu itibariyle toplam 523 milyon dolara 1983 Mayıs sonunda ise 830 milyon dolara çıktığı görülmektedir.

¹²⁶ Sahir Erman, a.g.m.,s.20

2.4. Türkiye'ye Sağlanan Milletlerarası Mali Yardımlar

2.4.1. Amerikan Yardımı:

12 Mart 1947'de Başkan Truman kendi adını taşıyan doktrini savunurken Amerika Birleşik Devletlerinin, dış tazyikler ve azınlıklarının silahlı mücadelelerine karşı direnç gösteren bağımsız milletlerin desteklenmesi lazım geldiğini ileri sürmüştü. 22 Mayıs 1947 tarihinde Türkiye ve Yunanistan Yardım Programı adını taşıyan kanunu Truman imzaladı. Bu memleketlere yardım yapılırken Batı Bloğunun kuvvetleneceği tahmin edildi. Bu program gereğince Türkiye'ye verilen yardımların tamamına yakını askeri mahiyette idi; zaten, karayollarının geliştirilmesi programı istisna edilecek olursa, Amerikan Yardımının askeri ve iktisadi kısımlarını başlangıçtan beri birbirlerinden ayrı tutulduğunu görürüz.

Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı George Marshall 'ın Moskova Konferansını müteakip Harvard Üniversitesinde yaptığı konuşmada Avrupa'nın Kalkınması Programı müşterek bir programın hazırlanması suretiyle cevaplandırılır ve bunun için 16 Devletin temsilcileri Paris'te toplanırken Türkiye de bu toplantıya katılan arasında idi. Onun için 22 Eylül 1947'de Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nin raporunu kabul etti ve Avrupa'nın iktisaden kalkınması için bir teşkilatın meydana getirilmesi hususunda çok gayret sarf etti. 16 Nisan 1948'de Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesinin tavsiyelerini içeren Avrupa İktisadi İşbirliği Mukavelesi Paris'te imzalandı.

Paris'te çalışmalar devam ederken, 2 Şubat 1948'de Büyük Millet Meclisinde devrin Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak Marshall Planı müzakerelerinin inkişafı hakkında beyanatta bulundu: Türkiye Paris'teki müzakerelere iştirak etmiş, ekonomisi hakkında gereken malumatı gereken yerlere vermiş, 615 milyon dolar tutarında Dış Yardım istemiş, fakat bu talebi reddolunmuştu.

1949 yılından sonra 396 milyon 603.000 dolarlık direkt Amerikan Yardımı temin edilmiştir. Bunun 200 milyon 476.000 doları hibe, 104.040.000 doları Borç,

17.287.000 doları Şarta Bağlı Yardım ve 74.800.000 doları M.D.A.P. Yardımıdır. Velhasıl iktisadi amaçlı yardımların miktarı 1948/49'dan 1954/55 sonuna kadar 526.625.000 dolar tutarındadır. Bunun 340.898.000 doları hibe, 159.040.000 doları kredi, 17,287.000 doları Şarta Bağlı Yardım, 9.400.000 doları Teknik Yardım şeklindedir.¹²⁷

2.4.1.1.Amerikan Yardımının Etkileri:

Amerikan Yardımının iç politikamızda sosyal hayatımızda, eğitim sistemimiz üzerinde, iktisadi hayatımızda ve nihayet dış münasebetlerimiz üzerinde tesirleri olmuştur. Bunların her biri özel bir dikkati çekecek mahiyettedir.

2.4.1.1.1.Amerikan Yardımının İç Politikamız Üzerindeki Etkileri:

Türkiye'deki politik şuurlu Türklerden bazıları Amerikan Yardım akımının Demokrat İktidarı kuvvetlendirdiğine ve iktidardaki devresini uzattığı fikrine sahiptirler. Her ne kadar Amerikan Yardımıyla ilgili faaliyetler Halk Partisi zamanında yapılmışsa da Demokrat İktidar, faaliyetleri için geniş ölçüde Amerikan Yardımından istifade etmiş, Dış Yardımın asıl etkisi Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle hissedilmeye başlamıştır; Amerikan Yardımı iktisadi hayatın çok sahalarında üretimin artmasına gelirin yükselmesine, halkın refah seviyesinin düzelmesine ve Türkiye'nin büyük yatırım faaliyetlerine girişmesine sebep olmuştur.¹²⁸

2.4.1.1.2.Amerikan Yardımının Sosyal Etkileri:

Amerikan Yardımı halk arasında kısmi olarak iktisadi gelişmeyi kamçılayan bir unsur rolü oynamıştır. Amerikan Yardımının büyük bir kısmı tarıma yapıldığından traktörler meraları ortadan kaldırmış olduğu için çobanla çiftçi arasında memleketin her tarafında ihtilaf vardır. Amerika'daki Amerikan İktisadi Heyeti 1954'e kadar işçi

¹²⁷ İsmail Türk, a.g.e.,s.106

¹²⁸ Türk, a.g.e.,s.292

meselerimizle ilgilenmemekle beraber, Amerikan işçi temsilcilerinin memleketimize ziyaretlerini sağlamak ve Çalışma Bakanlığı memurlarına seminerler tertip etmek suretiyle Türk işçisine yeni bir kuvvet ve emniyet vermiştir. Ziraî makineleşmede Amerikan Yardımının rolü büyüktür. 1947’de 1700 civarında olan traktör adedi 1955’de 40.000 civarındadır. Bunun üçte biri Amerikan Yardımından temin edilmiştir.¹²⁹

Ziraatın makineleşmesi memleketimizdeki ekilip biçilen arazinin miktarını artırmış, küçük çiftçiler ya arazilerini büyük çiftçilere satmak veya senenin muayyen zamanlarında şehirlere göç etmek zorunda kalmışlardır. 1955 nüfus sayımı köyden şehirlere doğru olan göçün arttığını göstermektedir Köylerden şehirlere doğru erkek akımının başlaması birçok sosyal problemler çıkarmıştır; köylerde boşanmalar artmış, şehirlerde mesken darlığı baş göstermiştir. Köylerden şehirlere daimi olarak yerleşmek niyetiyle giden nüfus ise şehirlerde iskan ve çeşitli belediye hizmetlerinin artırılmasına sebep olmuş, eski hizmetler yeterli gelmemeye başlamıştır. Askerlik eğitiminin modernleştirilmesi neticesinde genç köylü çocuklarının kabiliyetleri gelişmiş köylerine dönüşlerinde gene köylüler eski tarzda çalışmaktan vazgeçmişlerdir; bu yüzden içlerinde babalarıyla ihtilafa düşenler olmuştur. Bunlar şehirlere gitmişler orada gelirlerini artırmışlardır. Bu suretle köylü ailesi içinde babanın otoritesi sarsılmıştır. Türk köylülerinin hareketli olmalarında ve ziraatı yaymalarında karayollarının büyük tesirleri olmuş, Türk köyleri münzevi olmaktan kurtarılmıştır.

2.4.1.1.3.Amerikan Yardımının Eğitim Üzerindeki Etkileri:

Amerikan Yardımı eğitim üzerinde de etkilerini göstermiş, pratik eğitim metodunun memleketimizde yayılmasına sebep olmuştur; Teknik Yardım Programları, Mübadele Anlaşmaları, Amerikan Askeri Yardımı ve Amerikan Haber Alma Servisi (CIA) bu neticenin elde edilmesinde büyük rol oynamış, Amerikan Yardım Programının İngilizce konuşanlara sağladığı avantaj İngilizceyi yaygın bir

¹²⁹ A.g.e.,s.292

dil haline getirmiştir. Amerikan Yardımıyla ilgili olarak üç Amerikan Üniversitesiyle anlaşma imzalanmıştır. Bunlardan birisi Nebraska Üniversitesiyle olup Doğu Anadolu'da Erzurum Üniversitesi'nin kuruluşuyla ilgilidir .¹³⁰

2.4.1.1.4.Amerikan Yardımının İktisadi Etkileri:

Amerikan Yardımının sosyal etkilerinde olduğu gibi iktisadi etkileri üzerinde de sebep-sonuç münasebeti kurmak güçtür. Şurası muhakkaktır ki Türkiye'ye temin edilen 1.800.000.000 \$ değerindeki askeri ve iktisadi yardım Türkiye'nin iktisaden kalkınması için yatırımda bulunabilme imkanlarını artırmıştır. Keza, yardım sayesinde eskisine nazaran daha yüksek bir hayat seviyesi sağlanmıştır. Buna rağmen bu tesirin ne miktarda olduğu tespit edilmiş değildir. Türkiye'deki Amerikan iktisatçılarının liberal bir ekonomi siyasetinin nimetleri üzerinde konuşmalarının Türk hükümetinin iktisat politikasının temel prensiplerini yeniden tetkik etmeye sevk ettiği söylenebilir. 1954'lerde Türkiye'de kamu ekonomisi sektörü 1950'dekinden daha geniştir, fakat özel ekonomiye de hayli önem verilmiştir. Özel ekonomiye verilen kredilerin bir kısmı Amerikan Yardım Fonundan sağlanmıştır"¹³¹

Özel yabancı sermaye yatırımları için Amerikan Yardım Heyetinin büyük gayretler sarf etmiş olduğu muhakkaktır. 1951 ve 1954'te çıkarılan yabancı sermayeyi teşvik kanunlarını, yabancılara petrol arama ve işletme hakkını tanıyan kanunun yürürlüğe girmesi takip etmiştir; bu kanunların tasarıları Amerikalı müşavirlerle istişare sonunda hazırlanmıştır.

Demokrat Parti liderleri iktisadi politikalarında liberalizmi plansızlık ve Devlet murakabesizliği manasında anlamışlardır. Liderlerin böyle bir görüşü kabul etmelerinde Amerikalı müşavirlerin bir hayli rolü olmuş ve liberalizm, Amerikan İktisat Müşavirleri ve OECC nin ısrarı üzerine 1950 yılı sonunda Türkiye'nin OEEC memleketlerinden olan ithalatını 1948 ithalat hacminin % 60'sı nispetinde serbest

¹³⁰ Türk, a.g.e.,s.293

¹³¹ Türk, a.g.e.,s.294

bırakması suretiyle dış ticarete de girmiştir. Necmeddin Sadak böyle bir karar alınırken bunun Türk ekonomisi için mahzurlu olacağına işaret etmiş, Dış Ticaret'te Liberasyona gidildiği takdirde Türkiye'ye uzun vadeli kredi temin edilmesi lüzumu üzerinde durulmuştur. Liberasyonun iki senelik uygulaması sonunda artan dış ticaret borçlarımızın zoruyla 22 Eylül 1952 de Liberasyon Kararı'ndan uzaklaşmış, ithalata sınır koyulmuştur. 1953 yılında idrak edilen fevkalade bol mahsul Türkiye'ye borçların ödenmesi bakımından hayli rahatlık temin etmiş, Türkiye 1953 yılından sonra sermaye yatırımlarına girişmiş ürünler artmış, modern ordusunu silah altında tutmuştur.

2.4.1.1.5.Amerikan Yardımının Dış Politika Üzerindeki Etkileri:

Türkiye'ye Amerikan Yardımının akışı Türkiye'de Sovyet tazyikine karşı bir emniyet duygusu uyandırmış, milletlerarası anlaşmalarda; Türkiye daima Batılılar safında yer almıştır. Eğer dış yardım olmasaydı Türkiye'nin Kore Harbine iştiraki, NATO Paktına girmesi, milletlerarası politikada Batılıların nüfuzunu artırmağa çalışması beklenemezdi. Türkiye Batı'nın nüfuzunu artırma babında ilkin Yugoslavya ve Yunanistan'la Balkan Paktını imzaladı. Bu suretle Yugoslavya Savunma Sistemine ithal edildi. Bağdat Paktının kurulmasında da Türkiye pek önemli bir rol oynadı.¹³²

1955 yılı başlangıcında Türk- Amerikan Devlet adamları arasında Amerikan Yardımı mevzuunda ciddi anlaşmazlıklar belirdi. Amerikalılar Amerikan Yardımını Türkiye'nin muvakkaten askeri gücünü artırma meselesi olarak görüyorlardı; Türkler bu hususta daha geniş bir görüşe sahiptiler. Amerikalılar gelişmenin temposu Türkiye'nin kabili istimal kaynaklarıyla tahdit edilmelidir tezini ortaya atıyorlardı, Türkler ise gelişme temposunun uzun vadeli hedeflere bağlı olduğu kanaatinde idiler. Onun için halihazırda eldeki mevcut kaynaklarla iktifa etmek doğru değildi. Bunun üzerine Türkler kalkınma tempolarını devam ettirebilmek için Washington'a 300 milyon dolarlık kredi talep etmeğe gittiler ve muvaffak olamadılar. Bu vaziyet

¹³² Türk, a.g.e.,s.296

karşısında Türk liderleri Türkiye'deki kötümser ve tenkitçi Amerikan İktisadi Yardım İdarecilerini kısmen muvaffakiyetsizliklerinden mesul tuttular.¹³³

2.4.2.Milletlararası İmar ve Kalkınma Bankasından Elde Edilen Krediler

1944 senesi yaz aylarında Bretton Woods'ta 44 Devlete mensup bankacılar, iktisatçılar ve diplomatlar milletlerarası bir toplantı yaptılar, O zamanlar harbin sonu yaklaşmış olduğundan siyasi toplantılar birbirini takip ediyor, Bretton Woods toplantısı layık olduğu ehemmiyeti pek göremiyordu; halbuki bu toplantılarda akdedilen anlaşmalardan milletlerarası iki büyük müessese doğdu: Milletlerarası Kalkınma ve İmar Bankası ve Milletlerarası Para Fonu. Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası harpte tahrip edilmiş olan memleketlerin imarını ve iktisaden geri kalmış memleketlerin kalkınmalarının finansmanını üzerine almıştır. 1956 yılında bu bankanın 58 üyesi vardır, 1946'dan beri 151 borç anlaşması mukavelesi imzalamış olup on sene zarfında 2.800.000.000 dolar tutarında orta ve uzun vadeli kredi açmıştır.

Banka milletlerarası ekonomik kalkınma ve İmar sahasında araştırmalar yapar, tavsiyelerde bulunur, başka bir ifadeyle, Dördüncü Nokta ve Teknik Yardım Programını tamamlar.¹³⁴

Dünya Bankası 1946 yılında faaliyete başlamıştır. Bankanın ilk amacı savaştan tahrip edilmiş olarak çıkan ülkelerin imarına yardım etmek olduğundan, bankayla Türkiye arasındaki münasebetler, Bankanın muamelelerini iktisaden geri kalmış memleketlerin kalkınmalarına teksif etmesine kadar pek gelişmemiştir. Nitekim bankayla ilk borç anlaşmasının imzalanması için 1950 yılını beklemek icap etmiştir.

Dünya Bankasından 1950-1954 seneleri arasında toplam 63,4 milyon dolarlık kredi elde edildi. Bunun 18 milyon dolarını Türkiye Sınai Kalkınma Bankası

¹³³ A.g.e.,s.297

¹³⁴Türk,a.g.e.,s.284

almıştır; esasen Türkiye Sınai Kalkınma Bankasının kuruluşunda Dünya Bankasının büyük rolü olmuştur. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası 18 milyon dolar tutarındaki Dünya Bankası borcuna ilaveten 1955 senesine kadar 26 milyon değerinde ECA Karşılık Fonuyla birlikte sanayi erbabının döviz ihtiyacını karşılamakta olup dışarıdan özel ekonomi için ithali lüzumlu makineler Türkiye Sınai Kalkınma Bankasınca bu fondan finanse edilmektedir. Şimdiye kadar dokuma sanayi, kimya sanayii, sabun sanayii için lüzumlu makina ve malzemeye döviz bu fondan tahsis edilmiştir. Türkiye Sınai Kalkınma Bankasının ilk hisse senetleri 13 banka tarafından satın alınmıştı, ikinci defa ihraç edilen hisse senetleri 300'dan fazla müessese tarafından satın alındı. Her ne kadar Türkiye Sınai Kalkınma Bankasının kuruluşu Dünya Bankasının eseri ise de Türkiye'de sermaye piyasasının meydana gelmesi Türkiye Sınai Kalkınma Bankasının eseridir.¹³⁵

Dünya Bankasından Türkiye'ye sağlanan borçlarda Seyhan Barajı inşasından sonra önemli kalem olarak liman inşası gelmektedir. Dünya Bankasıyla bu husustaki ilk anlaşma 7 Temmuz 1950'de imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Salı Pazarı, Haydarpaşa, Alsancak, Samsun, İskenderun, Ereğli ve Trabzon limanları ıslah edilecektir; o zaman mevcut limanlardan Tophane ve Sirkeci Rıhtımları daha rasyonel hale getirilecek, Haydarpaşa rıhtımındaki hamule ve kömür tahliye ve tahmil tesisleri onarılacak, İzmir şehir limanındaki mevcut tahmil ve tahliye tesisleri esaslı surette tamir ve yeni vinçlerle teçhiz edilecek, halen elde mevcut sabit vinçlerle kullanılmakta olan Mersin Limanındaki mavnalar tamir edilecek ve bu arada yeni bir mavna satın alınacak, İskenderun Limanına 500 Kilowatt gücünde yeni bir dizel motoru yerleştirilecek ve liman esaslı surette tamir edilecektir.

Dünya Bankası ile Türkiye arasındaki münasebetler yatırım projelerimizden bazılarının kabul olunmaması 'neticesi bozulmuştur.'¹³⁶

¹³⁵ Türk, a.g.e.,s.299

¹³⁶ A.g.e.,s.300

2.4.3 İhracat –İthalat Bankasından Temin Edilen Krediler

İhracat-İthalat Bankası bir kurum olarak 1934'de meydana getirilmişti. 1945 yılında özel bir kanunla bağımsız bir devlet müessesesi haline getirildi. Banka borç anlaşmaları imzalamakta, yabancı ülkelere ihracatta bulunan Amerikan ihracatçılarına teminat vermektedir. İhracat-İthalat Bankası'nın bir dış ticaret finansman müessesesi olarak vazifelerini biraz daha yakından incelemek gerekirse; her Amerikan ihracatçısı bankayla temas halinde değildir, banka bir dış ticaret finansman müessesesi olarak özel teşebbüsün imkanları yetersiz olduğu zaman ortaya çıkmaktadır. Bu finansman doğrudan doğruya dışarıdaki ithalatçılara ikraz şeklinde temin edildiği gibi; Amerikan ihracatçılarına ihracatın bedelini kendi üzerlerine almaları için verilen bir teminat, garanti şeklinde veya ihracatçı tarafından finansmanı tamamen sağlanamayan ihracatın kalan kısmına bankanın iştiraki şeklinde tecelli etmekteydi. Görülüyor ki banka özel sermayeyle işbirliği yapmaktaydı. Amerikalı ihracatçıların ikraz taleplerine ilaveten İhracat-İthalat Bankası deniz aşırı ülkelerdeki kamu ve özel teşebbüslere kalkınma kredileri de açmaktaydı.

Dünya Bankasıyla İhracat-İthalat Bankası karşılaştırıldıkları vakit her iki müessesenin gördüğü işler arasında bir benzerlik görmemek imkansızdır. İhracat-İthalat Bankası da milletlerarası ticaretin gelişmesi, iktisaden geri kalmış memleketlerin kalkınmaları için kendi öz parasını, şahsi itibarını, Amerikan ihracatçılarına veya yabancı ihracatçılara kredi olarak vermektedir. Her iki müessese arasındaki fark bunlardan birincisi milletlerarası bir teşekkül olduğu halde ikincisinin bir Amerikan müessesesi olmasındadır.

İhracat-İthalat Bankası'ndan Türkiye'ye toplam 24.005.872,89 dolarlık kredi sağlanmış, bunun 37.975,32 dolarlık kısmı iptal edilmiş, 6.802.308,45 dolarlık kısmı ise kullanılmamıştır. Bu bankadan kredi almış olan müesseseler arasında, Toprak Mahsulleri Ofisi, Eti Bank, Sümer Bank gibi İktisadi Devlet Teşekkülleri ile, Devlet Demiryolları İdaresi, Devlet Liman ve Denizyolları İdaresi İktisadi Devlet Teşekkülleridir.

Bütün bunlardan şu neticeyi çıkarılabilir. İktisadi Devlet Teşekkülleri kolayca borçlanabiliyorlar; çünkü borçlarını ilerde itfa edebilecek imkanları, ellerinde yıllık muamelelerini gösteren ikna edici planlar vardı. İhracat- İthalat Bankası'ndan, bankanın kuruluş tarihi olan 1934 yılından beri 53.206.000 dolarlık kredi müsaadesi alınmış, bilahare bunun 15.278.000 doları iptal edilmiştir.

2.4.4. Milletlerarası Para Fonu

Milletlerarası Para Fonu kısa vadeli dış borç alma güçlüklerini bertaraf etmek üzere meydana getirilmiş bir teşekküldür. Fon'a üye her ülkenin bir kotası vardır. Kota iştirak payına denktir. Türkiye'nin kotası 1954'de 43 milyon dolardır. Her üye ülke kendi parası mukabilinde Fon'dan yabancı ülke parası ihtiyacı olduğu takdirde satın alabilmektedir, Kotanın yüzde yirmi beşini aşmayan miktarlar için üç aya kadar Fon kendi parası mukabilinde yabancı ülke parası satın alan ülkeden hiçbir faiz almamakta, fakat müteakip dokuz ay zarfında bu ülkeye yüzde 0.5 oranında bir faiz tahmil edilmektedir. Bu oranı müteakip her sene için yüzde 0.5 oranında artmaktadır; eğer talep edilen miktar kotanın yüzde yirmi beşinden fazla, buna mukabil, yüzde ellisinden az ise faiz oranları birinci haldekine nazaran yüzde 0.5 daha fazladır. Kotayı aşan, kotanın her yüzde yirmi beşlik dilimi için faiz oranları birinci ve müteakip her yıl için yüzde yirmi beş daha fazladır.¹³⁷

Türkiye bu madde hükümlerinden istifade ederek 7 Ağustos 1953'te Fon'dan 10 milyon dolar, 2 milyon sterlin ve 18,4 milyon Alman markı satın almıştır. Bu suretle Para Fonunun elinde 52,21 milyon dolarlık Türk parası birikmiştir.¹³⁸

Para Fonuna üye bir ülkenin diğer bir ülkesinin parasını satın alabilmesi ve bunun tabi olduğu şartlar Para Fonu sözleşmesinin beşinci maddesinin üçüncü fıkrasında yer almıştır. Bu şartlara göre:

a) Kendi parası mukabilinde yabancı ülke parası satın almak isteyen üye ülke Fona bu paralarla ödemedede bulunacağını ispat etmelidir;

¹³⁷ Türk, a.g.e.,s.303

¹³⁸ A.g.e.,s.303

b) Fon üye ülkenin satın almak istediği paralara karşı darlık duyulmadığını beyan etmelidir;

c) Üye ülke kendi parası mukabilinde satın aldığı yabancı paralarıyla kotasını on iki ay nihayetinde yüzde yirmi beş ve satın alma gününde yüzde iki yüzden daha fazla aşmamalıdır.

2.4.5. Avrupa Tediye Birliği

Avrupa Tediye Birliği çok taraflı bir tediye ve kliring anlaşmasına (ülkeler arasındaki iki yanlı ticaret anlaşmalarının temelde malla ödemeyi öngören bir türüdür. Kliringde anlaşmalı ülkeler arasında ithalat ve ihracat işlemleri döviz kullanılmadan mahsup ve takas yoluyla ve kliring kurumları aracılığıyla gerçekleştirilir. Kliring kurumları merkez bankası ya da kliring ofisidir) verilen bir addır. Birlik 1 Temmuz 1950' de kurulmuştur. Birliğe üye ülkeler Avusturya, Belçika, Lüksemburg, Danimarka, Fransa, Almanya, Yunanistan, İzlanda, İtalya, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Türkiye, Birleşik-Krallık ve İrlanda'dan ibarettir. Avrupa Tediye Anlaşmasına göre birliğe üye her devlet, birliğe üye olan diğer devletlerle münasebetlerinde o devletlere karşı borçlu duruma gelmemekte ve fakat birliğe karşı borçlanmaktadır. Birlik birliğe karşı üye devletlerin safi durumları hakkında şu şekilde bilgi edinmektedir; her ayın sonunda her devlet kendi para sahasıyla diğer devletlerin para sahası arasındaki aylık bilançolarını iki taraflı olarak BIS'e (Bank For International Settlements) göndermektedir. BIS her üye Devletin hesabındaki net açığı veya net fazlalığı tesbit etmektedir. Safi fazlalıklar veya açıklıklar Birliğe veya Birlik tarafından dörtte üçü altın dörtte biri krediyle ödenir. Borçlu Devletler diledikleri takdirde borçlarını tamamen altınla öderler. Her Devletin Birlikten talep edebileceği -alacaklı veya borçlu olarak - kredi sınırı tayin edilmiştir. Türkiye için bu sınır 1954'de 30 milyon Amerikan doları idi. Birliğe karşı alacaklı olan her üye ülkenin birliğe açabileceği azami kredi sınırı, o Devlete tanınmış olan kredi haddinden halen açmış olduğu krediler düşülünce elde edilir. Birliğe karşı borçlu bir ülkenin borçlanabileceği miktarı elde etmek için, birliğe karşı olan azami borçlanabilme sınırından, mevcut borçlarını düşmek gerekir. Birliğe karşı olan ve borçlanabilme sınırını aşan borçlar tamamen altınla tesviye edilir. Birliğe karşı kredi açma sınırını aşan alacaklar birliğe ilgili ülkeler arasında ek anlaşmalarla tesviye

edilir. Birlik defterlerini Amerika doları üzerinden tutar, hesaplarını Amerikan doları üzerinden hesaplar. Birliğe veya birlikçe altınla yapılacak tediyeeler Amerikan dolarıyla da yapılabilir.¹³⁹

1956 yılında Türkiye'nin Birliğe karşı 356,7 milyon dolarlık birikmiş borcu bulunmaktaydı. Bunun 30 milyon dolarlığı azami borçlanabilme sınırı, 92 milyon dolarlığı da özel tesviyelerle ödenmiştir. Geri kalan 243,8 milyon dolarlık kısım altınla tesviye edilmiştir.

Avrupa Tedieler Birliği Türkiye'ye bir hayli Amerikan Yardımı sağlamıştır. 1950 -1951'de 25 milyon dolarlık Başlangıç, 30 milyon dolarlık Kota Kredisi, 1951 - 1952'de 47.500.000 dolarlık ve 1952-1953'te 21.400.000 dolarlık Özel Kaynak Kredileri hep bu birlik kanalıyla temin edilmiştir.

Avrupa Tedieler Birliği nezdindeki dış tediye durumu gözden geçirildiği vakit Türkiye'nin bünyevi bir meseleyle karşılaştığı görülür. Bu Türkiye ve Batı Avrupa'nın birbirini tamamlamamaları keyfiyetidir. İkinci Dünya Savaşından önce ihracat ve ithalat hacimleri bakımından Almanya Türkiye'nin esas pazarını teşkil ediyordu. İkinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye Almanya'yı büyük ölçüde dış pazarı olarak kaybetti. Orta Avrupa memleketleri de bir ara tamamen kaybedilmişti.

Avrupa Tedieler Birliğine altınla yapılan tedieler Türk Parasının dış kıymeti üzerinde müessir olmakta, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden yapılan pahalı ithalat, ihracat mallarının maliyetini yükseltmek suretiyle zaten dış ticaret bakımından zor durumda olan Türkiye'nin sınırlı pazarlarının daha da daralmasına sebep olmuştur.

2.5. 1950-1954 Dönemi Yabancı Sermaye Kaynaklı Yatırımlar

2.5.1. Unilever

Unilever, II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın hemen yanı başında yeni bir NATO ülkesi olan Türkiye'de yaptığı pazar araştırmasında, ciddi bir beslenme

¹³⁹ Türk, a.g.e.,s.305

sorunuyla karşılaştı. Yağ, temel bir beslenme maddesi olmasına rağmen son derece sağlıksız ve yetersizdi. 15 Mart 1951 günü Cumhuriyet Hükümeti, Unilever firmasıyla Türkiye İş Bankası'nın ortaklığında kurulacak Unilever-İş şirketine onay verdiğinde, Türk gıda sanayinde yeni bir sayfa açılmış oldu. Bu kararlar, Türkiye'nin geleceğini yakından etkileyecek, özel sektörün oluşumunda büyük bir rol üstlenecek bir gıda sanayinin kurulması sağlandı. Yılda 8 bin ton yağ üretme kapasitesine sahip fabrika 5 Ocak 1953'te Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından açıldı.

Bayar, fabrikanın açılışında şu cümleleri yazdı:

“Bu fabrika bence iki başlı fayda sağlamaktadır. Bunlardan biri Türk müstahsiline (üretici), diğeri müstehlikine (tüketici) hizmet etmektir. Bununla beraber asıl beni memnun eden cihet, yerli ve yabancı işbirliğinin şuurulu ve değerli olmasıdır. Alakadarları tebrik ederim”

Unilever firması bütün deneyimlerine rağmen Türkiye’de üretilecek yağ konusunda farklı bir strateji izlemeye karar verdi. Başka ülkelerde üretip pazara sunduğu markaları değil, Türkiye’nin ihtiyacına cevap verecek iki yeni ürün için Latince kökenli iki marka bulundu. Yaşam anlamına gelen Vita ve sağlık anlamına gelen Sana.

Süt içermediğinden bozulma tehlikesi olmayan Vita, yemeklik yağ olarak 1 kilogramlık teneke kutularda satışa sunuldu. Bakırköy’deki fabrika artık Vita Fabrikası olarak anılmaya başlandı.

Ancak Sana' nın gelişimi o kadar çabuk olmadı. Çünkü Sana, Türkiye'ye yeni bir kavramı yerleştirmeye çalışıyordu: Kahvaltılık sofra margarini. Çok geçmeden başarılı reklam ve tanıtım çalışmaları olumlu sonuç verince Sana, artık bir margarin markası olmaktan çıktı ve margarinin Türkçe karşılığı oldu.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Altun, **Türkiye’de Yabancı Sermayenin Tarihsel Gelişimi**, İstanbul, YASED Yayınları, 2008,s.71

¹³⁹ A.g.e.,s.72

2.5.2. Türk Traktör

1927'ye kadar ne Osmanlı'da ne de Türkiye'de tarım politikası oluşturulmadığı için Türk köylüsü, mekanize tarımın içine girememişti. Türk köylüsü, elindeki traktörün bakım ve onarımını yapacak bakım ve servis teşkilatları kuramadığından, traktöre bir türlü ısınamıyordu. 1951-54 yılları arası yurda giren traktörlerin durumu ise içler acısıydı. Bazı kaynaklara göre, Türkiye'nin zirai mekanizasyona geçmesiyle, 173 değişik marka ve tip traktör yurda girmişti. (Bkz. Resim 3) Türk tarımın makineleşmeye başladığı bu dönemde, traktör sektörü ithalatla oluşuyordu. 1952'den sonra Marshall Planı ve Yardımı duraksamaya, 1954 başlarında da Türkiye'de döviz sıkıntısı başlayınca, yabancı üreticiler prensiplerini değiştirdi. Artık onlar da montaj üretim için ortaklığa razı oldular.

Türkiye'de traktör üretimi düşüncesi, devrin hükümet yetkilileri tarafından da destek gördü. Amerika'da Minneapolis Üniversite'sinde okuyan, ABD ile temasları çok iyi olan Vecdi Diker'in gayretleriyle Minneapolis Moline'le doğrudan temas sağlandı. Görüşmelerin olumlu geçmesi üzerine, Minneapolis Türk Traktör ve Ziraat Makineleri adıyla merkezi Ankara'da olan bir şirket kuruldu. II. Dünya Savaşı sona erene kadar Amerika'da uçak imal etmiş olan Minneapolis Moline Türkiye'deki traktör üretimin faaliyetine de eski bir uçak fabrikasında başladı. 1954 yılında kurulan Türk Traktör, Türk Hava Kurumu'ndan devraldığı Uçak Motoru Fabrikası'nda, 1955 yılında Türkiye'de ilk defa traktör üretti. (Resim 4) Yıl boyunca 815 traktör üreten şirket, ilk üretilen traktörleri 6 Nisan 1955'te Zirai Donatım Kurumu (TZDK)'na teslim edildi. Şirketlerin ortakları Ziraat Bankası, MKE, Minneapolis-Moline Co, TZDK, Tarış, Çukobirlik, Antalya Pamuk Narenciye Kooperatif Birliği Mithat Dülge, W. Huff ve Vecdi Diker'den oluşuyordu.

Türk Traktör, lisansörü ABD'den Minneapolis-Moline traktör yapmasını ve traktör yapmasını ve traktör fabrikası işletmesini öğrenmişti.¹⁴¹

2.5.3. 1950-1954 Dönemi Diğer Yabancı Sermaye Yatırımları:

2 Şubat 1952'de Dünya Bankası ile Seyhan Barajı kredisi hakkında 25.2 milyon \$ lık görüşmeler yapılmıştır.

28 Mart 1954’de Demirköprü (Gediz) ve Kemer Barajları ihalesi yapıldı. Söz konusu ihale sonucu bir Fransız grubundan 11 yıllık kredi alınmıştır.

24 Nisan 1954’de İskenderun gübre fabrikası (süperfosfat) açılışı yapıldı. Anılan şirketin % 51’i kamu kuruluşlarının, % 49’u ise ABD sermayesinindi.

24 Mayıs 1954’de İngiliz Simon Handling Engineering şirketi ile 6 milyon Sterling kredi kapsamında 200 bin tonluk 4 betonarme hububat silosu, 1 un değirmeni ve 40 adet pelemir temizleme cihazı için anlaşma imzalanmıştır.¹⁴²

¹⁴² Mehmet Arif Demirel, **Demokrat Parti’nin Yatırımları**, DP Yayınları No: 1, Ankara,2006 s.25

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1954-1957 DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ YABANCI SERMAYE VE YATIRIMLAR:

DP 1950-1954 arasındaki icraatları ile millet faktörünü siyaset oyununa dahil etmiş, özellikle köylü kesimin büyük desteğini almıştı. O yıllarda köy nüfusunun çok fazla olması, köy oylarını alan partinin seçimleri kazanması sonucunu doğuruyordu. DP'nin 1954 yılında yapılacak seçimlerde köy oylarını alma noktasında sıkıntı çekmeyeceği kesindi. Traktör sayısındaki büyük artış, tarımsal krediler ve hepsinden önemlisi köylünün ürününü satacağı pazarlara ulaşması gibi tarım politikaları köylüyü çiftçi yapmıştı. Öte yandan limanlar, barajlar, köprüler, köy içme suları gibi hizmetler sayesinde Türkiye adeta şantiyeye dönmüştü.

1954 Seçimlerinden önce DP, temel olarak kalkınmayı ve köylüye sağlanan desteği vurgulayarak seçmenlerden oy istedi. CHP'liler ise Petrol Kanunu'nun yeni bir kapitülasyon olduğunu belirterek, yabancı sermayenin Türkiye'ye gelişinden duydukları rahatsızlığı dile getirdiler. CHP'nin sönük geçen seçim kampanyasının aksine DP, 1954 seçimlerinden önce son derece renkli ve hareketli bir kampanya yürüttü. CHP Genel Merkezinin seçim sonrası hazırladığı rapora göre CHP seçimler için 158 bin lira harcarken DP'nin kasasından 1,5 milyon lira çıkmıştı¹⁴³

2 Mayıs 1954 günü yapılan genel seçimlerden Demokrat Parti, Cumhuriyet tarihinin rekor oranıyla galip çıktı: % 56,6 oy alan Demokrat Parti, 503 milletvekilliği kazandı. CHP ise % 34,8 oranla parlamentoya ancak 31 milletvekili sokabildi. Yürürlükte olan çoğunluk sistemi DP'ye milletvekilliklerinin neredeyse tamamını kazandırmıştı: % 56,6 oy karşılığında milletvekillerinin % 93'ü.

DP iktidarının ikinci dönemi olan 1954-1957 yılları arasındaki 3 yıllık süre, Demokrat Parti'nin en fırtınalı ve en tartışmalı dönemi olmuştur. 6-7 Eylül Olayları, İspat Hakkı, Hürriyet Partisi ve 29 Kasım 1955 DP Grubu toplantısı gibi, DP

¹⁴³ Rıfıkı Salim Burçak, *On Yılın Anıları (1950-1960)*, Nuru Matbaacılık; Ankara-1998, s.216

iktidarının bir çok önemli olayı bu sürede yaşanmıştır. DP ve Menderes bu dönemde iktidara ısınmış, 1950'den itibaren siyaset sahnesini yönlendiren millet, siyasetteki belirleyici rolünü giderek sermaye'ye bırakmıştır. 1950'de CHP'den milletin eline geçen siyaset oyununun ipleri, bu dönemde DP oligarklarına ve güçlenmeye başlayan sermayeye geçmiş, millet siyasi aktörlükten figüranlığa inmiştir. Bu dönem, DP'nin 1950-1954 yılları arasındaki 4 yılın muhteşem mirasını yemeye başladığı dönemdir.

14 Aralık 1942 günü kabul edilen cumhuriyet tarihinin ilk seçim kanunu, 5 Haziran 1946 tarihinde bazı değişikliklere uğramıştır. İllerde en çok oyu alan partinin, o ilin tüm milletvekillerini kazanması anlamına gelen “çoğunluk sistemi” antidemokratik olmakla birlikte 27 Mayıs 1960 Darbesine kadar geçerliğini korumuştur.

Nitekim Demokrat Parti seçimlerden sonra yeni bir havaya büründü.¹⁴⁴ Cumhurbaşkanı Celal Bayar başta olmak üzere birçok DP'li, seçimlerde CHP'ye çalışmış memurların cezalandırılması hususunda görüş birliği içindeydi. Etem Menderes, bakanlıkların merkez teşkilatından olup da seçimlere muhalefet partilerinden girenlerin, bağlı bulundukları bakanlıkların kapısından içeri alınmaması gerektiğini yüksek sesle telaffuz ederken, Cumhurbaşkanı Bayar memurlar arasında tasfiyenin kaçınılmaz olduğunu belirtiyor ve “Ben buradan işe başladım bile. Üç dört kişiye yol verdim. Sıra büyüklere de gelecek” diyordu.

DP'deki değişim yalnızca memur kıyımıyla sınırlı kalmıyordu. Kırşehir, seçimlerde Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne oy verdiği için 30 Haziran 1954'de çıkarılan bir kanunla ilçe yapıldı. Emekli Sandığı Kanunu'nda değişiklik yapıldı, ayrıca devlet memurlarıyla ilgili köklü değişikliklere gidildi. Bu değişiklikler yapılmadan, bu kanunlarla ilgili Menderes'le görüşmek isteyen CHP Grup Başkanvekilleri randevu bile alamadılar. DP bir anda 1946'ların CHP'si gibi olmuştu.¹⁴⁵ Tek çözüm, parti içi mekanizmalardan gelecek olan tepki, belki de

¹⁴⁴ Burçak ,a.g.e.,s.223

¹⁴⁵ M. Serhan Yücel , **Demokrat Parti Kongreleri**, Emek Matbaası, Ankara-1997,s.108

başkaldırı idi. Parti içinde olup da farklı ses verenler, 'siyaseten prim kazanmak' amacıyla hareket ettiğinden böyle bir tepki veya başkaldırı Demokrat Parti'ye hiçbir zaman gelmedi.

Demokrat Parti iktidarı bir yandan baskıcı rejim hazırlıkları yaparken, diğer yandan Türkiye'nin şantiye hali devam ediyordu. Ancak iktisadi hayat ilk dört yıl gibi yolunda gitmeyecek, 1954-1958 yılları arasında, Anadolu'da 30-35 yılda bir görülen kuraklık yaşanacaktı. Ayrıca, 1952'de Kore Harbi'nin sona ermesi sebebiyle ihraç mallarının fiyatı yarı yarıya düşecek, ticaret hadleri 1960 yıllarının ortalarına kadar Türkiye'nin aleyhine olacaktı. Son olarak da 1954 yılından sonra soğuk savaş şartları her yıl bütçenin % 30'unun Milli Savunma giderlerine ayrılması zorunluluğunu doğuracaktı.¹⁴⁶

Ekonomideki bu olumsuzlukların tersine dış politikada altın bir dönem başlamıştı. 1950-54 dönemi nasıl liberal demokrasi ve iktisadi alanda başarılarla doluysa, 1954-1957 dönemi de Türkiye'nin dış politikasının en başarılı dönemlerinden biri olmuştur. Bu dönemde dış politika, Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü tarafından değil, Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu tarafından yönlendirilmiş, Türkiye yıllarca meyvelerini yiyeceği atılımları bu yıllarda yapmıştır.

1955 yılı Nisan ayında Endonezya'nın Bandung kentinde Asya-Afrika zirvesi toplandı. Bu konferansa NATO üyesi olarak yalnız Türkiye katılıyordu.

Çin dışında konferansa katılan diğer Asya-Afrika ülkeleri ileride Tarafsızlar Blokunun üyeleri olacaklardı. Zorlu, Devlet Bakanı ünvanı ile katıldığı bu Konferansa yine kuvvetli bir ekiple gitti, konferansta etkin rol oynadı.

Bandung'ta Türkiye iyi bir şöhret kazandı. İş kolay değildi. Konferansa katılanların çoğunluğu, eski sömürge devletleriydi, bağımsızlıklarına yeni

¹⁴⁶ Ali Esen Minkari ,**1950-1960 Yılları Arasında İktisadi Kalkınma ve Gelişme**, Demokratlar Kulübü Yayınları: 6, Ankara,1992,s.16

kavuşmuşlardı. Eski sömürgelerin sahiplerinin çoğu da NATO üyesi idi. Türkiye de NATO üyesi idi. Buna rağmen, Bandung'ta Türkiye dinlenildi ve sayıldı.¹⁴⁷

Ağustos 1954'te Kıbrıs sorunu gündeme gelmişti. Yunanistan, adayı ilhak için Birleşmiş Milletler'e başvurmuş, ayrıca yaptığı mitinglerle de konuyla ilgili ülke içinde kamuoyu oluşturmuştu. Birleşmiş Milletler bünyesinde de davasının desteklenmesi için, İsrail yüzünden ilişkilerimizin bir süredir gergin olduğu Arap ülkelerine yanaşmıştı. Türkiye ise Kıbrıs konusunda çok duyarlı idi. Adanın Yunanistan'a terk edilmesine seyirci kalmak mümkün değildi.

İngiltere, Kıbrıs sorununu çözüme kavuşturmak için bir konferans düzenleyeceğini Türkiye ve Yunanistan'a 1955 Haziranında bildirdi ve bu ülkeleri konferansa davet etti. Türkiye'nin Kıbrıs'ın geleceği konusunda söz sahibi olması kuşkusuz DP'nin dış politik zaferiydi. Hükümet bu daveti hemen kabul etti ve davada kararlılığını göstermek için Yunanistan'a sert bir nota vererek Kıbrıs konusundaki kışkırtmalarına son vermesini istedi.

Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasındaki görüşmeler 27 Ağustos 1955'te Londra'da başladı. Dışişleri Bakanlığına vekalet eden Fatin Rüştü Zorlu'nun savunduğu Türk tezine göre, ada Türkiye'ye verilmeliydi. Nitekim Lozan Antlaşmasıyla Kıbrıs Adasına ayrı bir statü tanınmış, Türkiye, Kıbrıs'taki egemenlik haklarını yalnız İngiltere'ye devrettiğini belirtmişti. Yine Lozan Antlaşmasıyla Adada yaşayan halklara iki yıl içinde Türk ya da İngiliz uyruklarından birini seçme hakkı verilmişti. Ada dört yüz yıla yakın bir süre Türklerin elinde bulunmuşken, tarihin hiç bir döneminde Yunanlıların idaresine geçmemişti. Kıbrıs, Yunanistan'a bin mil uzaklıktayken, Türkiye'ye yalnızca kırk mil uzaklıktaydı. Ayrıca adada tapulu toprakların % 60'ı Türklere aitti, Birinci Dünya Savaşı'na kadar da adada çoğunluğu Türkler oluşturmaktaydı. Bu nedenle Kıbrıs'ta Yunanlılar, Türkiye'nin muhatabı bile değildi. Ayrıca İngilizler, Türkiye'den aldığı bir toprağı Yunanistan'a devredemezdi.

¹⁴⁷ Semih Günver, **Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü**, Bilgi Yayınevi; Ankara-1985, s.52

6 Eylül akşamı İstanbul'da bulunan Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Başbakan Adnan Menderes saat 20.00 treniyle Ankara'ya hareket etmişlerdi. İzmit'e vardıklarında olaylar kendilerine haber verildi. Onlar da hemen İstanbul'a geri döndüler. Bizzat göstericilerin arasına girip olayları bastırmak için çaba harcadılar. Aynı akşam Başbakanlıktan yayınlanan bildiri ile İstanbul ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edildi.

6-7 Eylül Olaylarının Londra Konferansını olumsuz etkileyeceği aşıkardı. Nitekim siyasi görüşleri Fatin Rüştü Zorlu'yla hiçbir zaman örtüşmeyen Emekli Büyükelçi Mahmut Dikerdem de Londra'daki Lancaster House Konferansına katılmış ve anılarında Türkiye'ye dönüş yolculuğunu şu şekilde anlatmıştır:

“Lancaster House'tan doğruca, havaalanına gittik. Uçağımız Belçika ve Almanya üzerinden İstanbul'a uçacaktı. Yolda uğradığımız iki kentte de gazetelerin büyük manşetlerle 6-7 Eylül olaylarını anlattığını gördük. Fatin Bey, yolculuk sırasında çok üzgün ve suskundu. Bir aralık yanına giderek, kendisini teselli etmek istedim. ‘Bütün çabalarımız, Londra'da elde ettiğimiz başarı, bir gecede heba olup gitti’ dedi.”¹⁴⁸

27 Mayıs darbesinden sonra Fatin Rüştü Zorlu, Yassıada'da 6-7 Eylül olaylarının tertipçilerinden olmakla suçlanarak yargılandı. Kendisine yapılan haksız ve kasıtlı ithamlar karşısında Mahmut Dikerdem, gerçekleri çarpıtan tanıklıklara karşı savunma tanıklığı yapmak üzere, Zorlu'nun avukatına başvurdu. Yüce Divan bu davada aleyhte 76 tanık dinlemişken savunma tanıklarının dinlenmesine gerek görmediğini bir ara karar ile bildirdi. Bu karar üzerine Yunanistan, Türkiye'nin sert, kararlı ve hukuki mesnetlere dayanan tavrı karşısında şaşkına döndü. Çünkü Türkiye'nin böylesi bir tavrına o güne kadar alışık değildi. Enosis'te direnmek için geldikleri “Lancaster House”ta geri adım atmak zorunda kalan Yunanlıları, ilişkilerin son derece gergin olduğu bir ortamda 5 Eylül 1955 Pazartesi günü Selanik'te Atatürk'ün doğduğu ev ile Türkiye'nin Selanik Konsolosluğu arasında patlatılan bomba kurtardı. Bomba haberi üzerine, 6 Eylül 1955 Salı günü İstanbul Beyoğlu'nda

¹⁴⁸ Günver, a.g.e.,s.70

toplanan kalabalık, sloganlarla Atatürk'ün evine yapılan saldırıyı protesto etti. Ancak akşam saat 19.00'dan itibaren protesto, toplum psikolojisi ve tabii ki bazı provokatörler sebebiyle nitelik değişti. Daha çok Rum vatandaşların bulunduğu bölgelerde dükkanların vitrinleriyle kepenkleri kırıldı, yine Rumlara ait binalar, kiliseler, eğlence yerleri, okullar hatta mezarlıklar bile tahrip edildi. 7 Eylül Çarşamba sabahına kadar devam eden olaylar sonunda yanmış, yıkılmış ya da ağır şekilde tahrip edilmiş beşbin bina vardı. Bu binaların büyük çoğunluğu Rumlara; bazıları da binaları tahrip edilen Rumlara komşu Türk, Ermeni ve Musevi'lere aitti. Bu tecavüzler, İstanbul'a nazaran çok daha küçük ölçüde olmak üzere İzmir'de ve Ankara'da da görüldü. Zorlu: "Savunma tanıklarının dinlenmesine gerek görülmemesini Yüksek Mahkemece suçsuzluğuma kanaat getirilmiş olmasının delili sayıyorum" dedi. Altı yıl hapse mahkum edildi. Ayrıca bu davanın görülmesi sırasında Fuad Köprülü ve damadı Coşkun Kırca'nın Bayar, Menderes ve Zorlu aleyhine verdiği ifadeler yüzünden Yunanistan Türkiye'ye nota vererek maddi manevi tazminat istemiştir.¹⁴⁹

6-7 Eylül Olaylarının gerginliği iç politikaya da yansdı. Olaylardan bir ay sonra, DP IV. Büyük Kongre hazırlıklarının yoğunlaştığı günlerde, DP'li 11 milletvekili "ispat hakkı" konusunu gündeme getirdiler. Basına "ispat hakkı" tanınmasını, böylelikle yayın organlarının kolayca sansür edilmesinin önüne geçilmesini isteyen milletvekilleri bazı önemli isimleri de yanlarına çekerek genişlediler. Ancak DP, bu milletvekillerinin bir kısmını ihraç etti, kalanlar da DP'den istifa etti. Ayrılan milletvekilleri 20 Aralık 1955'te Hürriyet Partisi isimli bir parti kurdular. Genel Başkanlığını Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun yaptığı Hürriyet Partisi'nde hiçbir zaman düzenli ve akılcı bir çalışma ortamı kurulamadı. Partinin bir çalışma programı yoktu. Partinin ileri gelenleri gece yarısına kadar toplantılar yapıyor, ancak bu toplantılarda partinin gelişmesiyle ilgili herhangi bir karar alınmıyordu. Üstelik, bu toplantılardaki önemsiz konuşmalar, ertesi gün DP ve CHP Genel Merkezi koridorlarına çoktan ulaşmış oluyordu. Parti kurucuları ve Yönetim Kurulu Üyeleri kendi seçim bölgeleri dışında başka yerlerle ilgilenmiyor, yurt

¹⁴⁹ Yücel, a.g.e.,s.115

gezileri düzenlemiyorlardı. Hürriyet Partisi milletvekili sayısında bir ara CHP'yi geçip ana muhalefet partisi olduysa da, muhalefetini meclis dışına taşıyamadı.

Oysaki 1955 sonbaharında muhalefet yapmak için elverişli bir ortam vardı. 1955 yılının ilkbaharında havaların soğuk gitmesi tarım ürünlerinin fiyatlarının aşırı yükselmesine yol açmıştı. Ayrıca inşaat malzemesi, traktör, yedek parça, otomobil lastiği, kalay, çivi, mih, ilaç gibi birçok ihtiyaç maddesi de döviz darlığı sebebiyle piyasada bulunmuyordu. 1955 Haziran sonunda tekel maddelerine ve Sümerbank ürünlerine yapılan zamlar halk arasında memnuniyetsizliği arttırmış, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu'nun 300 milyon dolarlık bir kredi temin etmek üzere ABD'de uzunca bir süre kaldıktan sonra Türkiye'ye elleri boş olarak dönmesi havayı daha da ağırlaştırmıştı.

Bütün bu olumsuzluklar içinde Demokrat Parti, tarihinin son Büyük Kongresi olan Dördüncü Büyük Kongreyi topladı. Yaklaşık 1300 delegenin katıldığı kongrede seçimler, ilk üç kongrenin aksine hemen ikinci gün yapıldı. 15 Ekim 1955'de çalışmalarına başlayan kongrede, 16 Ekim günü seçimler gerçekleşti. 17-18 Ekim günleri delegelerin eleştiri ve dileklerini dile getirmeleriyle geçildi. Son iki günün tek önemli olayı, 18 Ekim 1955'te İstanbul delegelerinden 50 imzalı önerge verilmesiyle başladı. Önerge, uzun tartışmalara ve kavgalara yol açtı. Önerge ile "partiden ayrılan milletvekillerinin milletvekilliği sıfatının da kaldırılmasını sağlamak üzere bir kanun çıkarılması" teklif ediliyordu.¹⁵⁰

1957 seçimlerinde Manisa, Burdur ve Ankara'da başarılı bir seçim kampanyası gerçekleştiren Hürriyet Partisi, seçimlerde 350 bin oy ve 4 milletvekili kazanabildi. 24 Kasım 1958 tarihinde topladığı kongre ile 5 muhalife karşı 175 oyla CHP'ye katılarak siyasal hayattan çekildi Muhliflerince, Demokrat Parti'nin dikta rejimi kurma teşebbüsünün bir adımı olarak nitelenen bu önerge ile getirilmek istenen uygulama, günümüzde de tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Uygulamanın, milletvekillerinin hareket serbestisini ve hürriyetini kısıtladığı; ayrıca, Genel Başkanların milletvekilleri üzerindeki nüfuz ve otoritesini, hatta baskısını

¹⁵⁰ A.g.e.,s.115

arttırması anlamına geldiği için eleştirilmektedir. Bu tür eleştiriyi yapanlar, yasaklarla parti değişimin önüne geçilemeyeceğini, nitekim 1985-1995 yılları arasında kurulan “hülle partileri”nin bu tür ihtiyaca cevap verdiğini savunmaktadırlar. Öte yandan başka bir kesim, çirkin transfer dedikoduları yüzünden TBMM’nin yıpratıldığını savunmakta ve milletvekilinin seçildiği partiden istifa edip başka bir partiye katılmasının doğru olmayacağı görüşündedir.¹⁵¹

Dördüncü Büyük Kongreden yaklaşık 45 gün sonra yaşanan önemli bir olay Demokrat Parti’yi karıştırdı ve partinin dönüm noktası oldu: 29 Kasım 1955 Salı günü Dr. Burhanettin Onat başkanlığında toplanan DP Meclis Grubunda İktisat ve Ticaret Bakanı Sıtkı Yırcalı hakkındaki gensoru önergesi görüşülecekti. Ancak Grup, yoğun baskısıyla gensoruyu hükümete yöneltti ve arkası arkasına kürsüye çağırdığı bakanları istifa ettirdi. Bunun üzerine kürsüye gelen Menderes, Bakanlar Kurulu’ndaki bakanların toptan çekildiğini belirterek, kendisi ile ilgili kararı da grubun vermesini “kaderimi sizlerin reylerinize terk ediyorum” sözleriyle istedi. Başbakanın bu konuşması gruptaki havayı yumuşattı. Gruba başkanlık eden Burhanettin Onat, Adnan Menderes hakkındaki güven oylamasına geçti. Bir-iki milletvekili hariç bütün grup Menderes’in lehinde oy kullandı. Menderes’in bakanlarını düşüren grup Menderes’e aşırı sevgi ve heyecanla sahip çıkmıştı. Bunun üzerine Menderes tekrar kürsüye geldi, gruba teşekkür etti ve “Aslanlar gibi insanlarsınız; siz isterseniz hilafeti bile getirirsiniz. Size layık olmaya çalışacağım” diyerek kürsüden indi.

1954-1957 Döneminin önemli dış politika gelişmeleri sadece Londra Konferansı ve 6-7 Eylül Olayları’nın yankılarından ibaret değildir. Türkiye’nin öncülük ettiği Bağdat Paktı Türkiye, Irak, İran, İngiltere ve Pakistan tarafından imzalanmış, ancak Irak’taki darbeden sonra bu pakt yaşamamıştır.

Dış politikada bir başka önemli gelişme 1956 yılında İsrail, İngiltere ve Fransa’nın, Mısır’a saldırmaları sonunda başlayan Arap-İsrail Savaşı’dır. Savaş sürerken Sovyetler Birliği, İsrail, İngiltere ve Fransa’yı açıkça tehdit etti ve

¹⁵¹ A.g.e.,s.116

Ortadoğu'ya asker göndereceğini açıkladı. Bunun üzerine Amerika devreye girerek savaşı sona erdirdi. Savaş bittiğinde ABD'nin Arap dünyasındaki itibarı olağanüstü sarsılmıştı. Ortadoğu'da güç boşluğu doğmuş ve bu boşluğun da SSCB tarafından doldurulması ihtimali yükselmişti. ABD, Ortadoğu ülkelerinin ekonomisini güçlendirmeye yardım ederek bu ülkeleri yanına çekmek istiyordu. Sözü edilen yardımları sağlamak amacıyla ortaya atılan Eisenhower Doktrini, aslında Ortadoğu'daki güç dengesini ABD'nin çıkarlarına ve yararına göre yaratma amacını taşıyordu. Türkiye, Eisenhower Doktrini'ne 22 Mart 1957 günü katıldığını, ayrıca doktrini bölgede gerçekleştirebilmek için hazır olduğunu açıkladı. Eisenhower Doktrini, Menderes Hükümeti için 1947 yılında Truman Doktrini'nin açıklanması ile başlayan askeri ve ekonomik yardımın, Türkiye'nin yanı sıra diğer Ortadoğu ülkelerine de genişlemesi olarak değerlendirilebilir. Başbakan Adnan Menderes, söz verilen bu askeri ve ekonomik yardım sayesinde ülke içinde de prestijini arttırmayı ümit ediyordu.

3.1 1954-1957 Dönemi Yabancı Sermaye Kaynaklı Yatırımlar

3.1.1. İstanbul Hilton Otel

1955 yılında açılan Türkiye'nin ilk beş yıldızlı oteli Hilton İstanbul ile Türkiye, modern turizme kapılarını ilk kez aralamış oldu. Avrupa'nın halen faaliyetlerdeki en eski Hilton'u olan Hilton İstanbul'un kuruluşu, Türk delegasyonunun oteller zinciri kralı Conrad N. Hilton ile New York Waldorf-Astoria otelinde tesadüfî bir şekilde bir araya gelmesiyle başladı. Türk delegasyonunun İstanbul'da ilk modern oteli açma teklifine olumlu yanıt vererek Türkiye'ye gelen Conrad N. Hilton, İstanbul' a Türkiye'nin ilk 5 yıldızlı otelini yapma kararı aldı. 15 Aralık 1950 günü de Türk Hükümeti ile Hilton International arasında bir anlaşma imzalandı. Conrad N. Hilton'un İstanbul'a yaptığı gezi sonucu otelin yapılacağı yer belirlenirken, otelin mal sahibi Emniyet Sandığı oldu. Otelin mimari tasarımı Amerikalı Skidmore, Owings and Merrill firması ve Prof. Dr. Sedat Hakkı Eldem tarafından üstlenildi. Otelin temeli, 1952 yazında atıldı ve otelin inşası 21 ayda tamamlandı. Otelin yapımı tamamlandığında 300 lüks odası mevcuttu. Türk

turizmi açısından milat olarak kabul edilen 10 Haziran 1955 günü, Hilton International'in sahibi ve Yönetim Kurulu Başkanı Conrad N. Hilton International 'in Avrupa'daki ilk kapısını açtı. Çok sayıda yıldız, işadamı, diplomat, medya mensubu, yazar katıldı. Hilton İstanbul'un açılış tarihi olan 10 Haziran'dan itibaren 5 gün 5 gece İstanbul'un çeşitli yerlerinde kutlamalar yapıldı. Türkiye, Amerika dışında açılan ilk otel olarak Hilton zincirinde ayrı bir yeri olan Hilton İstanbul ile modern turizme kapısını aralarken Hilton International da Amerika dışındaki ilk adımını atıyordu.¹⁵²

3.1.2. Migros

Migros, Türkiye'nin ilk perakende zinciridir. Demokrat Parti, ikinci kez iktidara geldiği 1954 Seçimleri'nden sonra en çok halkın "hayat pahalılığı" yakınmalarıyla karşı karşıya kalmıştı. 1950'lerin ikinci yarısında iktidarın bulduğu çözüm, ucuz mal satışını gerçekleştirecek mağazaların açılması fikriydi. Süpermarketlerin kurulmasındaki amaç, gıda ve tüketim maddelerini belediye kontrolü altında üreticiden sağlamak ve bu ürünleri sağlığa uygun koşullarda ve ekonomik fiyatlarla vatandaşlara ulaştırmaktı.

İsviçre Migros Kooperatifler Birliği ve İstanbul Belediyesi'nin girişimleriyle kurulan Migros, resmi satışlarına 1955'in 1 Ekim günü başladı.(Bkz. Resim 6) O günün sabahı Eminönü Hal binasından, satış kamyonları İstanbul'un çeşitli semtlerine doğru yola çıktı. Migros, başta İstanbul'da tüketim maddelerini tüketicilere satış kamyonlarıyla ulaştırıyordu ve bu yolculuklar pazar günü hariç her gün tekrarlanıyordu.

Migros satış kamyonlarının haftanın hangi günü, hangi saatte hangi semte geleceğini öğrenen İstanbullular, Migros durağında bekliyordu. İstanbullular, hayatlarında ilk kez kollarına sepet takarak, raflardan mal seçiyor ve kapıdan çıkarken de pazarlık yapmadan ödeme yapıyorlardı. Migros, tüketicileri el değmeden ambalajlanan ürünlerle tanıştırıyor ve self servis alışveriş yapmayı da öğretiyordu. İlk yıllarda özel yapılmış kamyonlarla seyyar satış yapan Migros, daha sonraki

¹⁵² Şafak Altun,a.g.e.,s.62

yıllarda iki kasalı küçük marketleri faaliyete geçirdi. Migros mağazacılık alanında ilk "self servis" mağazasını 1957'de Balıkpazarı'nda açtı.¹⁵³

3.1.3. İpana

Türkiye, dünyanın en büyük ilaç firmalarından Bristol Myers tarafından geliştirilen İpana diş macunuyla 1956'da tanıştı. Türkiye'nin ilk florürlü diş macunu İpana, bu yıl Bristol Myers'in Eczacıbaşı'na verdiği lisansla piyasaya sunuldu. İpana, Türkiye'nin popüler hayatında da önemli izler bıraktı. Evlerde henüz televizyonun olmadığı ve hayatın radyonun etrafında döndüğü yıllarda, İpana tüketicilere ulaşmak için radyoyu etkin bir şekilde kullandı. İpana, 1960'lı yıllarda ilk radyo reklamına ve bilgi yarışmasının sponsorluğuna imza attı. İlk bilgi yarışması Şakir Eczacıbaşı ile Faruk Yener-Tarık Gürcan reklam şirketinin ve sunucu Orhan Boran'ın ortak eseri idi. İpana'nın sponsorluğunda düzenlenen "İpana 21 Puan Bilgi Yarışması", dönemin Türkiye'sinin en çok dinlenen radyo programı oldu. Yıllarca devam eden bu bilgi yarışmanın en önemli özelliği soruların zorluğuydu. Yıllarca İpana'nın adıyla yayınlanan bu yarışma, Türkiye'nin genel kültürüne de önemli ölçüde katkı sağladı. 1982 yılında Eczacıbaşı İpana markasının kullanım hakkını Bristol Myers'den satın aldı.¹⁵⁴

3.1.4. Ford Motor Company

Nisan 1956'da Koç Şirketi'nin Bayiler Dünya Yarışması'nda birinci olduğunu ve 2 kişilik Amerika seyahatini kazandığını bildirmişti. Vehbi Koç, Kenan İnal ve Bernar Nahum 26 Ekim'de Amerika yolundaydılar. Bu sefer için iyi hazırlık yapılmış ve hükümetin de desteği alınmıştı. Başbakan Adnan Menderes Henry Ford II'ye hitaben aşağıdaki mektubu yazmış ve elden götürmesi için de Vehbi Koç'a vermişti. Bugün orijinali Otosan'ın kayıtlarında bulunan mektup, 9 Ekim 1956 tarihini taşımaktadır. Mektupta Başbakan Menderes, Koç'un Ford ile Türkiye'de kuracağı tesisi hükümet olarak desteklediğini belirtiyordu.¹⁵⁵

¹⁵³ A.g.e.,s.63

¹⁵⁴ A.g.e.,s.64

¹⁵⁵ A.g.e.,s.65

*Henry Ford II, Ford Motor Co. Reisi
Dearborn-Michigan, USA*

Sayın M.Ford:

Türkiye acenteniz sıfatıyla uzun senelerden beri şirketinizle çalışmakta bulunan, memleketimizin ticari ve sınai sahasının sivrilmiş bir siması olan Bay Vehbi Koç'u takdim etmekle memnuniyet duyarım.

Bu münasebetle şu noktayı tebarüz etmek isterim ki, Ford Motor Co.nin Bay Vehbi Koç grubu ile ihdas edeceği işbirliğini Türk hükümeti ve şahsım müsbet olarak karşılayacaktır.

Mutasavver işbirliği tatbik sahasına konulduğu taktirde mer'i kanunların imkanları dahilinde Türk Hükümeti'nden azami müzaheret ve yardım göreceğine emin olmanızı rica ederim.

Belki de malumunuz olduğu veçhile, son seneler zarfında çıkarılmış bulunan kanunlar ve bilhassa Ecnebi Sermayeyi Teşvik Kanunu, yabancı sermayenin Türkiye'ye akışı için lüzumlu şeraiti ihdas etmiş, emniyet ve garanti altında sermaye yatırımları için gerekli zemini hazırlamıştır.

Bütün alakalıların menfaati icabı mutasavver projenin yakın bir istikbalde tatbik sahasına konulacağını ve böylelikle Türk-Amerikan işbirliğinin başka bir delilini elde edeceğinizi ümit ederim.

Saygılarımla

Adnan Menderes

Başvekil

1956 yılı DP iktidarının yatırımlarının en yoğun olduğu yıldır. Yıllık enflasyon % 16,6 idi. 1956 yılı sonunda iki büyük baraj Seyhan ve Sarıyar üretime başlamıştı. Üç büyük baraj Demirköprü, Kemer ve Hirfanlı ise inşa halindeydi. Bu beş barajın kurulu gücü 419 Megawatt – ortalama 84 Mw idi. 14 Mayıs'ta toplam kurulu güç (307 küçük santralda) 382 MW idi. Santral başına ortalama 1,2 MW 14 Mayıs'ta Türkiye'de en pahalı elektrik üretiliyordu. Taşkömürü ve ithal akaryakıt ile 1956 yılı sonunda yalnız baraj ve hidroelektrik santralleri ile 1950 yılının toplam kapasitesine % 110 kapasite ekleniyordu. 1,2 Megawattan 84 Megawatt ölçeğine geliniyordu. Barker Raporu; Türkiye'nin elektrifikasyonunu tesis başına 1,2 Megawatt'ta tutmak istiyordu, Sarıyar barajından başka baraj yapılmasına kesinlikle karşıydı.¹⁵⁶

Dünya Bankası ile 1954 kavgasının temelinde bu görüş ayrılığı yatmaktadır MENDERES, 1954 yılında enerji yatırımlarını kredilendirmediği için Dünya Bankası'nın Ankara bürosunu kapattırmış ve temsilcisini geri göndermiştir. Banka'nın temsilcisi Hollanda eski Maliye Bakanı Pieter J. Lieftinck idi.

3.1.5. Ataş

1950'li yıllarda dünyanın 4 önde gelen petrol firmasının Türk hükümetinden 40 milyon dolar alacağı birikmişti. Türk hükümeti bu parayı petrol ithal edildiği tarih rayicinden Türk lirası olarak ithalatçı şirketlerin hesabında tutmaktaydı. Mersin Rafinerisi Anlaşması ile şirketler, bu meblağı Türkiye'de tasfiyehane kurmak, araştırma yapmak ve tesis geliştirmek için kullanmayı kabul etti. Böylelikle Türkiye, dolar ödemek zorunluluğundan da kurtulmuş oldu. 1957 yılı Mayıs ayında Anadolu Tasfiyehanesi (ATAŞ), yabancı sermayeli şirketler tarafından Mersin'de kuruldu. (Bkz. Resim 7) Kurucu yabancı sermayeli şirketlerin sermaye oranları ise öyleydi: Mobil Oil (% 37), Caltex (% 34), Shell (% 18), BP (%11). 20 Ekim 1959 tarihinde Caltex firması hükümet ile bir başka anlaşma yaparak İzmit'te bir başka tasfiyehane kurmaya karar verdi. Caltex çekilince hisseleri, diğer hissedarlar olan Mobil Oil (%)

¹⁵⁶ Mehmet Arif Demirel, **Demokrat Parti'nin Yatırımları**, DP Yayınları No: 1, Ankara, 2006 s.29

56), Shell (% 27) ve BP (% 17) tarafından satın alındı. Mersin rafinerisi 1962 yılı Nisan ayında faaliyete geçti.¹⁵⁷

3.1.6. BP

Türkiye'nin en eski yabancı sermayeli şirketlerinden, Türkiye'deki faaliyetine 1912'de başlayan British Petroleum Company (BP), 1949 yılına kadar Steaua Romana adıyla çalışmalarını sürdürdü. Bu tarihten sonra Anglo Iranian Oil Company adını kullanmaya başlayan şirket, 1953'te "BP Aegean Limited" adını aldı. BP Aegean Limited Company 1957'de, bir Türk şirketi olarak yeniden kurularak tescil edildi. Bu tarihten itibaren de, BP Petrolleri Anonim Sirketi (BP Petroleum Limited), akaryakıt ve madeni yağ operasyonlarıyla ticaret hayatındaki yerini aldı. Türkiye'deki en büyük yabancı yatırımcılardan biri olan BP, pazarlama ve rafineri alanlarındaki girişimleriyle Türkiye ekonomisine önemli katkılar sağladı. BP, Türkiye ekonomisiyle birlikte büyüdü ve gelişti.¹⁵⁸

3.1.7. Pfizer

1849 yılında kuzen olan Charles Pfizer ve Charles Erhart tarafından ABD’de kurulan Pfizer İlaçları, Türkiye’de 1957 yılında yüzde 100 yabancı sermayeyle kurularak faaliyete geçti.¹⁵⁹

3.1.8. 1954-1957 Dönemi Diğer Yabancı Sermaye Yatırımları

25 Ocak 1955’de Hirfanlı Barajı ve Hidroelektrik Santrali ihalesi yapıldı. İhaleyi İngiliz Wimpey şirketi kazandı.

17 Şubat 1955 tarihinde TOE Kamyon Fabrikası kuruluş anlaşması imzalandı. Fabrikanın ortakları; Federal Motor Truck Co. – MKE – Ziraat Bankası Tarih – Çukobirlik’ten oluşmaktaydı.

4 Mart 1955 tarihinde ABD Columbia Steel şirketi ile 230 bin ton kapasiteli çelik silo anlaşması yapıldı.

¹⁵⁷ Altun , a.g.e.,s.66

¹⁵⁸ A.g.e.,s.67

¹⁵⁹ A.g.e.,s.68

11 Mart 1955 tarihinde Etibank ile Fransız Pechiney şirketi arasında ferro krom fabrikası anlaşması imzalandı.

24 Nisan 1955 tarihinde İzmit'te Sümerbank-Mannesmann Boru fabrikası ortaklığı temel atma töreni yapıldı.

24 Temmuz 1957 tarihinde ise THY'ye İngiliz BOAC şirketi 500.000 Sterlin ile ortak oldu. İngiliz havayolu işletmecisi BOAC, THY'nın % 25 hissesini satın aldı. Ayrıca 10 sene vadeli 1.5 milyon Sterlin kredi verdi ve THY böylelikle çok büyük ihtiyacı olan 4 motorlu, türbin pervaneli (yarı jet) 54 kişilik 5 adet yeni uçağa kavuştu.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Demirel, a.g.e.,s.96

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1957-1960 DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ YABANCI SERMAYE VE YATIRIMLAR

1954 Seçimlerinden sonra arkası arkasına yaşanan krizler, başta Menderes olmak üzere Demokrat Partilileri yıpratmıştı. İktidar yorgun düşmüş, Menderes aşırı derecede sinirli ve çevresine karşı kırılcı olmaya başlamıştı. Öte yandan muhalefet partileri, 1958 yılında yapılacak seçimlere tek listeyle girmek için görüşmeler yapıyordu. Demokrat Parti, muhalefete fazla hazırlanma imkanı tanımadan 27 Ekim 1957 günü erken seçimlere gitti.

Seçimlerde muhalefete önceki seçimlerde olduğu gibi yine CHP öncülük etti. O güne kadar meydan mitingleri ve kahve toplantılarından öteye gitmeyen propagandalara 1957 seçimleri ile birlikte ev toplantıları da eklendi.

Nitekim 29 Kasım 1955 tarihinden sonra Demokrat Parti’de doğrular söylenmedi, söyleyenler harcandı. 29 Kasım, Adnan Menderes’in “dostlarını, yol arkadaşlarını satan adam” olarak değerlendirilmesine yol açtı ve Menderes’in parti içi diktasına kadar gidecek süreci başlattı.¹⁶¹

Aynı gün ABD, Bağdat Paktı Askeri Komitesine gireceğini ilan etti.

Seçimlere katılım oranı % 76,6 seviyesinde gerçekleşti. Demokrat Parti oylarını yüzde ellinin altına düşürdü ve % 47,3’te kaldı. Cumhuriyet Halk Partisi 3.753.136 ise % 40,6 oranını yakaladı. Çoğunluk sistemi yürürlükte olduğundan, oy oranlarına göre milletvekili sayılarındaki adaletsizlik bu seçimlerde de göze çarpıyordu; DP 408 milletvekili, CHP 173 milletvekili kazandı.

¹⁶¹ Yücel, age, s. 128

Demokrat Parti'nin 1957 seçimlerinde aldığı % 47,3 oranındaki oy genellikle tüm tarihçiler tarafından “ağır yenilgi” olarak ifade edilir. Halbuki bu oran 7 yıllık iktidar yıpranmışlığına ve etkin muhalefete karşı bir başarı olarak da değerlendirilebilir. Demokrat Parti, 1950, 1954 ve 1957 seçimlerini kazanarak, Türkiye’de üst üste 3 seçim kazanan tek parti olma özelliğini de taşımaktadır..

Bütün bunlara rağmen Demokrat Parti, 1957 seçimlerinden, 1954’e oranla % 9,3 oy kaybederek çıktı. İki il hariç, oy oranları her seçim çevresinde düştü. DP, çoğunluk sisteminin kendisine sağladığı avantaja rağmen milletvekili sayısı bakımından da eski gücünde değildi. Bu düşüşün sebeplerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Milli Korunma Kanunu’nun uygulamasındaki başarısızlık döviz sıkıntısını doğurmuş; cam, lastik, pil, inşaat malzemesi, çay, kahve, ilaç, gözlük camı gibi maddeler karaborsaya düşmüştü. Bu da, milletin Demokrat Parti iktidarını haklı eleştirilerine yol açıyordu.

2- Demokrat Parti’nin 1946-1950 arası yaptığı demokrasi mücadelesinden ve söylediği sözlerden eser yoktu. Aynı sözler şimdi muhalefet tarafından söyleniyordu. Bu da sayıca az, ancak “özgül ağırlık” bakımından fazla olan toplumun önemli kesimlerinin DP’ye sırt çevirmesine ve dolayısıyla toplumun diğer katmanlarının da etkilenmesine yol açmaktaydı.

3- Demokrat Parti ispat hakkı konusunda son derece inatçı ve yanlış tutum izlemişti. Bu, partinin küçülmesine, önemli partililerini kaybetmesine ve Hürriyet Partisi’nin doğmasına neden olmuştu. Muhalefetin “hırsıza hırsız denilemeyecek” sözleri haklı bir eleştiri olarak görünüyordu.

4- Kırşehir, 1954 Seçimlerinde Millet Partisi’ne oy vermesi yüzünden cezalandırılmış ve 30 Haziran 1954’te ilçe yapılmıştı. Bu durum üç yıl sürdü ve DP

iktidarı 12 Haziran 1957 günü TBMM’de kabul edilen bir kanun ile Kırşehir’in yeniden il olmasını sağladı.¹⁶²

1957 seçimlerinde DP’nin muhalefete şiddetli baskı uyguladığı iddia edilmiştir. Oysaki 1946 seçimlerinde halkın alışık olmadığı “Hasolarla Memoların ayağına gidilen” seçim kampanyası gibi, 1957 Seçimleri de, bu kez “propaganda teknikleri” açısından yepyeni bir dönemin başlangıcıydı. Özellikle 1980 sonrası, her seçimden önce yenilenen seçim kanunları ve günümüzde partilerin rakiplerine karşı yürüttükleri kampanyalar göz önüne alındığında, DP’nin 1957 seçim kampanyasının sadece propaganda teknikleri bakımından farklı olduğu görülecektir.

5- Aday listelerinin tanziminde yapılan hatalar, yerel unsurlara önem verilmemesi, adayların Menderes ve yakınındaki üç-beş kişi tarafından belirlenmesi, 1957 seçimlerinde oy kaybının en önemli sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır: Demokrat Parti Genel İdare Kurulu tarafından aday tespitinin yapıldığı 28 ilin 14’ünde tamamen, 3’ünde de kısmen seçimler kaybedilmişti. Adayların önseçimle belirlendiği yani aday tespitinin teşkilatlara bırakıldığı 39 ilin 33’ünde seçimler kazanılmıştı.

6- Yeni yüzler, yeni sözler isteyen seçmenlerin, yedi yıldır sürmekte olan Demokrat Parti iktidarından bıkmaları da oy kaybının bir başka sebebidir. Ayrıca, bazı seçim çevrelerinde, oralara özgü işlenen hatalar da oy kaybına yol açmıştır. Örnek olarak, doğunun ilk üniversitesi Elazığ’a açılacakken, Erzurum Milletvekili Merhum Rıfkı Salim Burçak’ın Milli Eğitim Bakanlığı yaptığı dönemde kanun teklifi “Atatürk Üniversitesi’nin Erzurum’a kurulması” yönünde verilmiş ve öyle de gerçekleşmiştir. 1957 seçimlerinde de Elazığ, elbette DP’yi cezalandırmıştır.¹⁶³

Seçimlerden sonra kurulan Beşinci Menderes hükümeti, 1950-1960 Döneminin son hükümeti olmuştur. Bu hükümet göreve gelir gelmez yaşanan “Dokuz Subay Olayı” 1958 Türkiye’sinin önemli gündem maddelerinden biriydi.

¹⁶² Yücel, a.g.e.,s 138

¹⁶³ Aynı yer.

Kurmay Binbaşı Samet Kuşçu'nun ihbarıyla dokuz subay 26 Aralık 1957'de tutuklandı. Bu subayların askeri bir darbe hazırlığı içinde oldukları iddia ediliyordu. Fakat böyle bir cuntanın varlığı kanıtlanamadığı için, Samet Kuşçu iftiradan mahkum oldu.¹⁶⁴

DP iktidarı 4 Ağustos 1958 tarihinde Türk Lirasının 11 yıldır sabit tutulan değerini düşürmek zorunda kaldı. Hükümet, borç erteleme ve yeni kredi talepleriyle başvuruda bulunduğu uluslararası kuruluşlardan, ciddi bir istikrar programı uygulanması ve Türk Lirası'nın devalüe edilmesi gibi önlemler alınmadığı takdirde hiçbir destek göremeyeceği cevabını alınca istikrar programını hazırlamak zorunda kalmıştı. İstikrar paketinin ilk önemli kararı, 8 Ağustos 1958'de Türk Lirası'nın Amerikan Doları karşısındaki değerinin 2.82 liradan 9.45 liraya düşürülmesi oldu.

1958 istikrar programının diğer unsurları arasında ise, ithalat ve ihracat rejimlerinde serbestleşmeye yönelinmesi, KİT'lerin ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatlarına zam yapılması, özel kesimin ürettiği mal ve hizmetler üzerindeki fiyat denetiminin kaldırılması, Merkez Bankası'nın kamu kesimine açtığı kredilerde ciddi kısıtlamalar getirilmesi gibi önlemler yer alıyordu. Bu önlemlerin alınmasıyla birlikte Türkiye'nin dış borçları konsolide edildi ve ödemeler dengesi açığı azaldı, enflasyon düştü. Ancak, büyüme hızı geriledi ve iktisadi durgunluk baş göstermeye başladı.

1959 yılının başında Kıbrıs Sorunu'nda çözüme yaklaşıldığının ciddi belirtileri ortaya çıktı: Taraflar, bağımsız bir cumhuriyet kurma hususunda ilke anlaşmasına vardılar. Türk ve Yunan Hükümetlerinin Başbakanları Menderes ile Karamanlis, 11 Şubat 1959'da Zürih'te bu konuda bir antlaşma imzaladılar. Esas antlaşmanın da, bir hafta sonra Londra'da imzalanmasını kararlaştırdılar. Üçlü Kıbrıs Konferansı adı verilen Londra'daki bu imza töreni için Başbakan Menderes ve beraberindeki heyeti taşıyan uçak 17 Şubat 1959'da Londra yakınlarında düştü. Uçakta bulunan 35 kişiden 15'i öldü, içlerinde Menderes'in de bulunduğu 10 kişi yaralı kurtuldu.

¹⁶⁴ Mete Tunçay, **Türkiye Tarihi-4** (*Siyasal Tarih 1950-1960*), Cem Yayınevi; İstanbul 1989; s.184-185.

Adnan Menderes, Kıbrıs'la ilgili Londra Antlaşmalarını 19 Şubat 1959'da klinikte imzaladı. Londra Antlaşmaları dört antlaşmayı içeriyordu:

- Kıbrıs'taki İngiltere egemenliğinin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne devrine ilişkin Kuruluş Antlaşması,
- Kıbrıs'ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve anayasa düzenini teminat altına alan Garanti Antlaşması,
- Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs arasında yapılacak Askeri İttifak Antlaşması,
- Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın temel maddeleri¹⁶⁵

Menderes, 26 Şubat'ta İstanbul'a döndü. Menderes'in yurda dönüşü, onun halk tarafından nasıl sevildiğini gösteriyordu. Yeşilköy Havaalanı'nda yüz binler Menderes'i muazzam bir tezahüratla karşıladı. Yurdun dört köşesinde binlerce kurban kesildi. Halkın içinde Menderes'in kazadan kurtuluşu "Allah'ın sevgili kulu" olmasına bağlanıyordu. 27 Şubat'ta Menderes Ankara'ya geçti. Ankara'da da muazzam bir karşılama yapıldı. Karşılayanlar arasında bulunan İsmet İnönü, Menderes'e geçmiş olsun dileklerini ilettiler ve el sıkıştı.

Londra ve Zürih Antlaşmaları 4 Mart 1959 tarihinde TBMM'de görüşülerek kabul edildi. 16 Ağustos 1960'a kadar süren hazırlık devresinden sonra Kıbrıs bağımsız bir devlet statüsünü kazandı. İngiltere'ye Londra-Zürih Antlaşmaları çerçevesinde adada 99 mil² tutarında iki deniz üssü verildi, adadaki İngiliz kuvvetleri bu üslere nakledildi. Kıbrıs'ta cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra, Anayasa hükümlerinin uygulanmasına ilişkin sorunlar, taraflar arasında görüş ayrılıklarına ve toplumlar arasında gerilimlere yol açtı. 1962'de iki Türk Camiine yapılan bombalama eylemiyle tırmanan olaylar, 1963'de Makarios'un Kıbrıs Anayasası'nda değişiklik yapılmasını önermesiyle çatışmalara dönüştü. Zürih ve Londra Antlaşmalarının ihlal edilmesi anlamına gelen bu gelişmeler sonucunda, 1964'de Üçüncü Londra Konferansı toplandı. Ancak, 1974 hareketine kadar siyasi irade, DP dönemindeki gibi net tavır ortaya koyamadı. Nihayet, 15 Kasım 1983 tarihinde

¹⁶⁵ Cumhuriyet'in 75 Yılı, YKB Yayınları, 1999

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edildi. 2002 yılına gelindiğinde “Avrupa Birliğine girmek için Kıbrıs’tan vazgeçelim” görüşünü dillendiren “ver kurtulcu”lar mevcuttur.

Bu, Menderes ile İnönü’nün son tokalaşmasıydı. Nitekim sonu 27 Mayıs Darbesine kadar gidecek olan süreç başlamıştı.¹⁶⁶

Muhalefet partilerinin bir araya gelmesi amacını güden “Milli Muhalefet Cephesi” için ilk gelişme Cumhuriyetçi Millet Partisi ile Türkiye Köylü Partisi’nin 16 Ekim 1958 tarihinde birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) adını alması ile yaşandı. Diğer muhalefet partisi olan Hürriyet Partisi de 24 Kasım 1958’de CHP’ye katıldı. Bu katılımdan bazı demokratlar, kendi deyimleri ile “adeta irkildi.” Bu irkilmenin ürünü olarak “Vatan Cephesi” doğdu. DP içinde Vatan Cephesi kurulmasına karşı cılız bir ses yükseldiyse de Celal Bayar’ın da devreye girmesiyle Kasım ayı içinde Vatan Cephesi’ne hız verildi. Ancak Demokrat Parti yönetimi Vatan Cephesi Teşkilatı ile ilgili yeterli tanıtım ve propaganda yapılamamasından şikayetçiydi. DP, basının desteğini kaybetmişti. Zafer gazetesinin yayınları da yetersiz bulununca, geriye bir tek radyonun, Vatan Cephesi’nin propaganda aracı olarak kullanılmaya başlanması kalıyordu. Demokratlar bu düşüncelerini hayata geçirerek, her haber saati öncesinde, Vatan Cephesi’ne katılanların isimleri ve mensup oldukları illerin listesini radyodan okutmaya başladılar. Ancak, bu durum öylesine abartıldı ki, vatandaşların çoğu radyolarını kapatma yoluna gittiler. Diğer taraftan muhalefet, radyoda okunan isimlerin hayali kişilerden oluştuğunu iddia ediyordu. Muhalefete göre Konya’daki demokratlar, Vatan Cephesi’ne katılanların listesi hazırlanırken isim uydurmakta güçlük çekmişler, Konya Mezarlığındaki mezar taşlarından 1200 ismi yazarak Ankara’ya göndermişlerdi. Sonuçta Vatan Cephesi gereksiz yere havayı gerginleştiren bir örgüt olarak tarihteki yerini aldı.¹⁶⁷

Demokrat Parti Vatan Cephesi ile uğraşırken muhalefet, özellikle de CHP, iktidar aleyhine Ankara merkezli kampanyalar yürütüyordu. Ancak halk, muhalefete

¹⁶⁶ Eroğul, a.g.e., s. 147

¹⁶⁷ Yücel, a.g.e., s.138

fazla ilgi göstermiyordu. Bunun üzerine CHP, muhalefeti halk hareketi haline dönüştürmeye karar verdi. Bu çerçevede CHP, Ege illerini kapsayan ve “Büyük Taarruz” olarak adlandırdığı propaganda seferini 29 Nisan 1959’da Uşak’tan başlattı. Grup, DP İl Binası’nın önünden geçerken, iki partinin taraftarları arasında karşılıklı sataşmalarla başlayan kavgada DP İl Binası tahrip edildi. CHP kafilesi, ertesi sabah Manisa’ya hareket etmek üzere Uşak Garı’na geldiğinde bu kez DP’li bir grup kafileye saldırdı. Bu arada atılan taşlardan biri İsmet İnönü’nün başına isabet etti. Bu olayı Manisa konuşmasında değerlendiren İnönü “...benim hayatıma kastetmek için harekete geçmişlerdir. Muhalefet aleyhine ehli salıp isnadı ve muhalefeti karınca gibi ezmek tavsiyesi, gece sabaha kadar Ankara’da tertiplenerek tatbikata konmuştur. Azınlıkta olan iktidar, nihayet kaba kuvvetle bir dehşet idaresi kurarak, vatandaşları insan haklarından mahrum yaşatmaya karar vermiş görünüyor” diyecekti.

Büyük Taarruzun Ege ayağını tamamlayan İnönü 4 Mayıs 1959’da İstanbul’a geçti. Yeşilköy Havaalanına inen İnönü, oradan arabayla şehre hareket etti. Arabası Topkapı’ya gelince 10-15 kişilik bir grubun saldırısına uğradı. Araba tekmelendi, camları taşlandı. Büyük Taarruz 7 Mayıs’ta bitti. İnönü Ankara’ya döndü. Ankara’da da yer yer polisle çatışmalar oldu.

Gerçi kavga eden gruplar hiçbir yerde ellişer kişiyi geçmiyordu. Ancak idarenin olayları önlemekteki beceriksizliği her yerde ortaya çıkıyordu. Kavgalara karışan az sayıdaki insana önlem alınamayınca toplum psikolojisi devreye giriyordu. Meydanlar, toplum psikolojisine terk edildiğinde ise provokasyonların ardı arkası kesilmiyordu.

1959 yılının yaz aylarında siyasi hava bir parça yumuşadıysa da, Eylül ayında CHP’nin Çanakkale Gezisi ile olaylar dönemi yeniden başladı. 1960 yılının Şubat ayının ilk günlerinde İnönü’nün Konya gezisinde Konya olayları yaşandı. İsmet İnönü’nün her gittiği yerde kavga çıkması –İnönü şimdi de Kayseri gezisi düşündüğünden- Kayseri Valisi Ahmet Kınık’ı tedirgin ediyordu. Vali; siyasi

toplantıları yasakladığından dolayı İnönü'den Kayseri'ye gelmemesini istedi.¹⁶⁸ Ancak İnönü, programını değiştirmede. Kayseri'de Valinin bu anlamsız tutumu hariç bir olay yaşanmadı.

İdarenin, İsmet İnönü'ye ve CHP'lilere yaklaşımı, görüldüğü gibi 1959 yılından itibaren oldukça sertleşmişti. CHP zaten siyasi havayı sertleştirmek istiyordu. DP ise CHP'nin oyununa gelmiş ve 1946-1950 arasında CHP'nin kendisine uyguladığı baskıların benzerlerini bu kez kendisi, CHP'ye karşı kullanmaya başlamıştı. Halbuki 27 Mayıs Darbesi'ne giden yolda idare, demokrasinin asgari kurallarını işletebilseydi, hem DP'nin gücü ortaya çıkacaktı, hem de CHP'nin kamuoyu desteğini kaybettiği görülecekti.

Halbuki DP, ortamı daha da germek için sanki özel çaba gösteriyordu: Tahkikat Komisyonu kuruldu. Komisyon, CHP'nin yasa dışı yöntemlerle siyasi mücadele yaptığını, bir kısım basın da onu bu yolda desteklediği iddialarını inceleyecekti. Tahkikat Komisyonu ilk iş olarak siyasi faaliyetleri durdurdu, yayın yasakları koydu. Komisyon bir ay içinde görevini tamamladı.

Tahkikat Komisyonu'na yetki veren kanunun TBMM'de kabul edilmesinden bir gün sonra İstanbul'da, iki gün sonra da Ankara'da binlerce öğrencinin katıldığı hükümeti protesto gösterileri yapıldı. İstanbul'daki olaylar, 28 Nisan Polis müdahale ettiği grup, DP'lilere göre taşkınlık yapan Halkçılar; CHP'lilere göre İnönü'ye saldırmaya gelen Demokratlardı.

25 Mayıs'ta çalışmalarını tamamladığı Menderes tarafından söylenen Tahkikat Komisyonu, raporunu hazırlama fırsatı bulamadan 27 Mayıs Darbesi yaşanmıştır.

27 Mayıs 1960 tarihinde saat 9.30'da başlayan ve yaklaşık 7 saat süren darbede polis, göstericilerin önüne barikat kurduysa da öğrencileri durduramadı.

¹⁶⁸ Yücel, a.g.e.,s.139

Çatışma çıktı. Turan Emeksiz isimli öğrenci seken bir kurşunla öldü. Ayrıca 16'sı polis 40 yaralı vardı.

Olaylar büyünc İstanbul Valisi Ethem Yetkiner hükümete “derhal sıkıyönetim ilan edilmesi” teklifinde bulundu. Hükümet de bu teklife uyarak saat 15.00'den itibaren İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan etti. Sıkıyönetimin ilanı, olayların 29 Nisan 1960 Cuma günü Ankara'ya sıçramasına engel olamadı. Ankara'daki daha büyük gösteri 555K parolası ile 5 Mayıs günü saat 5'te Kızılay'da yapıldı.

Adnan Menderes, sıkıntılı günlerinde kendisini halkın içine atardı. Kalabalıklar, kendisine gösterilen sevgi, onun ilacıydı. Gerginleşen siyasal atmosfer Menderes'i bunaltıyor, o da, bu havadan kurtulmanın yolu olarak yine kendini miting alanlarına atmayı düşünüyordu. Demokrat Partili milletvekillerinin bir kısmı ise Menderes'in geziye çıkması ve miting yapması fikrine sıcak bakmıyordu. Ankara karıştı. Gerginleşen siyasal hava DP'nin aleyhine idi. Darbe söylentileri ayyuka çıkmıştı. Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmiş, buna rağmen olaylar önlenememişti. İlginçtir ki olaylar yalnızca sıkıyönetimin olduğu Ankara ve İstanbul'daydı. Böyle bir ortamda Menderes'in geziye çıkmak yerine Ankara'da kalıp duruma hakim olması gerekirdi. Ancak Menderes, kendisini yine halkın arasına attı. İlk olarak, denizyoluyla geçtiği Çanakkaleli halk Menderes'e sahip çıktı. Daha sonra da miting için geldiği İzmir'de bütün Ege'li yurttaşlar. Bergama, Manisa ve Turgutlu mitinglerinin de diğerlerinden kalır yanı yoktu. 1946-1950 arasındaki coşku geri gelmişti. Çocuklarına bayramlık elbiselerini giydirip miting alanlarına koşan Egeliler, Menderes'i bağırlarına bastılar. Menderes kendisini dinlemeye gelen yüzbinlerin duygularını, düşüncelerini, hasletlerini ve kendisine olan sevgilerini iyi biliyordu. Menderes, kendisini dinlemeye gelen yüz binlerin özlemlerini, taleplerini biliyordu. Hatta aralarında neler konuştuklarını bile tahmin edebilirdi. Ancak, Menderes'in bilmediği bir şey vardı: Konuşma yaptığı platformun hemen altında, kürsünün yanında bulunan ve kendisine en yakın olarak görünen kişilerden oluşan çember. O çemberin ayak oyunları, bakan, milletvekili veya en azından “bir şey”

olmak için verdikleri mücadele, siyaset oyunu Menderes'e çok yabancıydı.¹⁶⁹ O, halktan biriydi, siyaset sınıfından değil. Mecliste kaldığı yirmi dokuz, başbakanlık yaptığı on yıllık süre içinde de “kürsünün altında neler konuşulduğunu” öğrenemedi. Öğrenmek için çaba sarf etmedi. Bedelini de ağır ödedi.

1970'li yıllarda sıkça görülecek bu manzara Türkiye'nin o günkü şartlarına çok yabancıydı.

Menderes, son gezisi olan Eskişehir'de, 25 Mayıs'ta “Yolumuz, seçim yoludur. Serbest seçim yoludur” sözleriyle erken seçimin sinyallerini verdi. Ama 27 Mayıs 1960 Darbesi Menderes için sonun başlangıcıydı.

4.1. 1958 İstikrar Programı

Dış kredilerin kurulması DP yönetimini gerçekleri kabule zorladı. 1958 Ağustos'unda IMF ile bir istikrar programı üzerinde anlaşmaya varıldı.

İstikrar programının belli başlı altı ögesi vardı; Devalüasyon; Dış Borç Ertelemesi; Para ve Maliye Politikasına Kısıtlamalar; Dış Ticaretin Serbestleşmesi; KİT Fiyatlarının Serbestleşmesi.

Programı açıklayan kararnamelerde veya sonradan ilan edilen metinlerde “devalüasyon” sözcüğü geçmez. Ondan sonra da Demokrat Parti iktidarda olduğu sürece bürokraside “Türk Lirası'nın Devalüasyonu” sözü milli değerlere bir hakaret gibi sayılır ve ağza alınmazdı. Gerçek durumun kabulünden başka bir şey olmayan, bir anlamda geçmişteki politikaların başarısızlığını simgeleyen ve bir anlamda da gelecekteki iktisadi büyümeyi sağlayıp, işsizliğin artışı önlemek için çok gerekli bir adım olan bu basit iktisat politikası tedbiri büyük bir şeref ve haysiyet sorunu haline getirilmişti

Sonuçta devalüasyon hukuki bir değişiklik olarak değil, fiili bir uygulama olarak yapıldı: TL'nin değerini düşürmek yerine bütün döviz çıktısı gerektiren

¹⁶⁹ Yücel, a.g.e.,s.140

işlemlerden 1 dolar başına 6,22 TL vergi alınması ve döviz girdisi sağlayan işlemlere aynı miktarda destek verilmesi kararlaştırıldı.¹⁷⁰

O zamanın koşulları altında, sorunun akılcı bir şekilde tartışılması mümkün değildi. Pek sık olmayan tartışmalarda ileri sürülen en ağırlıklı argüman devalüasyonun enflasyon getireceği idi.

Bu görüş ne kadar geçerliydi? Bir kere dolar kurunu 2,8 TL'den 9,0 TL'ye düşürmek, büyük ölçüde birçok dış ticaret işleminde veya karaborsada zaten fiili olarak kullanılan kuru resmen kabul edip döviz piyasasına açıklık getirmekten başka bir şey değildi. İkincisi, 1958 Ağustos'unu izleyen aylarda gözlenen enflasyon oranındaki artışın ne kadar enflasyonla ilgiliydi, ne kadar ithalatın aylarca tamamen durmasıyla ilgiliydi? Çünkü 3 Ağustos Kararnamesi, devalüasyonun yapıldığını halkın anlamasını önlemek amacıyla, sadece yeni ithalat ve ihracat yönetmelikleri yayınlanıncaya kadar dış ticaretle ilgili bütün ödeme işlemlerinin durdurulduğunu ilan ediyordu. İthalatla ilgili yönetmeliklerin eylül ayı sonlarında, ihracatla ilgili yönetmeliklerin ise ekim ayında ilan edilmesi, zaten yıllardan beri bir kargaşa içinde olan ithalatçı ve ihracatçının yabancı alıcı ve satıcıyla ilişkilerinin yenilenip düzenlenmesi aylar aldığından ithal mallarının piyasaya çıkması 1959 Mayıs-Haziran aylarını bulmuştur. İthalatın en az 7-8 ay süreyle çok düşük bir düzeyde kalması doğal olarak enflasyonu baskı altına almıştır. Bir kere ithalat yapılmaya başlandıktan sonra, çeşitli sebeplerden ortaya çıkan büyük liman tıkanıklıkları yine enflasyonu kamçılayan öğelerdendir. İthalatın fiili olarak piyasaya çıkmaya başlamasından sonra, çeşitli sebeplerinde katkısıyla enflasyonun nihayet kontrol altına alındığını görüyoruz. Dolayısıyla, devalüasyonu, enflasyonun nedeni olarak görmek yanlış.

Dış borç miktarının bilinmemesi ve alacakların çok olması sebebiyle ancak alacaklı ülke hükümetlerinin gazetelere ilan vererek alacaklıları başvurmaya çağırması yoluyla borç miktarı ve alacaklılar belirlenmiş. 1959 ilkbaharında Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü ülkelerine olan borçların ödenmesi 1959'dan 1970'e kadar yayılan bir takvime bağlanmıştı. Anlaşma 5 Ağustos tarihine kadar geri ödenmesi gereken borçları (422 milyon dolar) kapsıyordu. Bu şekilde bir yandan

¹⁷⁰ Atilla Sönmez, **Doğu Asya Mucizesi ve Bunalımı**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Şubat 2001, s.96

normal ticari işlemlerin çalışmaya başlanması sağlanmış, diğer yandan Türkiye'nin bundan böyle yalnız Hazine kanalıyla borç alabileceği ve Hazine'nin borçları bir düzen içinde kayda almaktan ve borç yönetiminden sorumlu olacağı konusunda anlaşmaya varılmıştır. ¹⁷¹

Borç ertelemesine ek olarak, Türkiye'ye 359 milyon dolar değerinde kredi açılıyordu. 25 milyon IMF'den, 250 milyon ABD'den, 75 milyon diğer OEEC ülkelerinden. Bu krediler, devalüasyon öncesi hüküm süren kaos durumunun bir an önce düzelmesi, normal ticari ilişkilerin yeniden canlanması, sanayideki atıl kapasitenin bir an evvel harekete geçirilip büyümenin yeniden başlaması ve nihayet enflasyonun kontrol altına alınmasında önemli bir rol oynadılar.

Türkiye, ithalatının bundan böyle satıcı kredileriyle ve genel uluslar arası uygulama gereğince, sadece bankalar arası kredi mektubu kullanarak bu işin yapılacağını kabul ediyordu. Bütçe açığı, bütçe harcamaları, Merkez Bankası kredileri, KİT'lerin cari ve yatırım harcamaları gibi büyüklere sınırlar konmuş, bu sınırların ancak IMF oluruyla aşılabileceği Türk hükümetince kabul edilmişti. Tarım destekleme harcamaları bundan böyle bütçe harcamaları arasında gösterilecekti.

İthalatın düzenli bir şekilde işlemesi, ekonominin çalışması için gerekli hammadde ve yedek parçaların öncelikle ithalinin sağlanması ve kıt döviz kaynaklarının lüks tüketim malları ithalatına gitmesinin önlenmesi için, bundan böyle ithalat üç aylık programları sınırları içinde verilecek ithal izinleriyle yapılacaktı. İlk üç aylık program 150 milyon dolarlık bir toplam öngörüyordu. Bunun 100 milyon dolardan fazlası otomobil ve kamyon parçaları, lastiği, akaryakıt ve makine yağları, demir-çelik vb. gibi yedek parça ve ara mallara ayrılmıştı. Bu malların çoğu 1950-58 döneminde devlet kurumları tarafından ithal edilip piyasaya dağıtılırken, bundan böyle ihtiyaç sahipleri ithalatlarını doğrudan doğruya yapacaklardı. Ancak "ithal izni ticaretini" ve döviz kaçakçılığını önlemek için ithalat başvurusundan başlayarak bir hafta içinde Merkez Bankası'na ithal değerinin % 100'ü kadar bir ithalat güvencesi yatırmak gerekiyordu. Bütün bu kısıtlamalara rağmen, ekonominin ithal malı açlığı o derecedeydi ki, ithal başvuruları verilen ithal izinlerinin birkaç katı oluyordu. Dolayısıyla devlet memurları hangi ithal

¹⁷¹ Sönmez, a.g.e., s:99

başvurusunun hangisinden daha öncelikli olduğunu kararlaştırıyordu. Ayrıca ithal fiyat kontrolleri de bir süre devam etti: Aynı devlet memurları ithal belgelerinde gösterilen fiyatların gerçek fiyatlar olup olmadığını denetliyordu.

İhracat üzerindeki fiyat kontrolleri devam etmekle beraber gittikçe daha gerçekçi bir şekilde uygulanmaya başladı. Fiyat kontrolleri 1959'dan başlayarak ex ante olmak yerine ex post yapılmaya başladı. Bu değişiklikler ihracattaki en önemli dar boğaz olan bürokratik denetimleri bir derece hafifletti. İhracatçılar artık yaptıkları ihraç anlaşmalarının onaylanıp onaylanmayacağını bilmeden aylarca beklemekten kurtulmuşlardı; iş, sadece ihracatı yaptıktan sonra ilgili devlet memurunun fiyat denetiminden başarıyla geçmeye kalıyordu.

Ağustos 1958'den başlayarak bazı KİT fiyatları artırıldı. Ancak bu zam, programdaki hedeflerin (KİT'lerin cari gelirleriyle giderlerini karşılaması) gerçekleşmesi için yeterli olmaktan uzaktı. Mayıs 1959'da KİT fiyatları % 20 ve kamu sektöründe maaş ve ücretler % 40 artırıldı. 1954'den bu yana, küçük ayarlamalar bir yana, kamu kesimi ücretleri artırılmamış ve enflasyon karşısında memurların büyük kısmının reel gelirleri erimişti.

Aynı şekilde, kontrol düzeni devam etmekle birlikte, buğday, kömür vb. dışında özel sektörün üretilip sattığı mallar üzerindeki fiyat kontrolleri uygulanmaz oldu.

İthalattan alınan vergi ve ihracata verilen destek primleriyle, fiyat değişimleri de hesaba katılarak hesaplanan TL/dolar kurunun değişimi şu şekilde oldu.¹⁷²

	<u>Aralık 1957</u>	<u>Aralık 1959</u>
İhracat için ağırlıklı ortalama	4.23	7.50
-geleneksel ihracat :	3.93	6.54

¹⁷² Atilla Sönmez, a.g.e., s.102

-diğer ihracat :	3.74-6.67	8.70
ithalat için ağırlıklı ortalama :	7.93	13.83
-tüketim malları ith. :	9.97	18.03
-iç üretimle rek.eden :	11.07	20.50
-yatırım/ara mallar :	7.15	12.20

Yukarıda özetlenen karmaşık sistem ve daha da karmaşık uygulamaya rağmen, Ağustos kararları ithalat ve ihracat üzerinde beklenen sonuçları verdi. Yıllar süren ithalat kısıtlamasından sonra, devalüasyon ithalatı frenleyici etkisinden çok, serbestleşme etkisinin daha güçlü çıkması doğaldır. Nitekim dış krediler ve yeni ithalat rejimi işlemeye başladıktan sonra, liman kapasitesinin el verdiği ölçüde ithalatta artışlar olmuştur. Benzer şekilde ihracattaki artışlarda beklendiği gibi olmuştur.

Fiyatlarda da beklenen sonuçlar alındı: Devalüasyonun ithal fiyatları üzerindeki mekanik etkisine ek olarak KİT fiyatlarında yapılan artışlar 1959 yılı fiyat artışlarının önceki yıllar düzeyinde kalması sonucunu vermiştir. Ancak, önceki yıllarda fiyat endekslerinin kontrollü fiyatları kullanması ve 1959'da fiyat kontrollerinin ve karaborsanın azalması 1959 yılının fiyatlar bakımından başarılı bir yıl olduğunu düşündürmektedir. Gerçekten de 1959'dan sonra Türkiye, son elli yılın fiyatlar bakımından en uzun (11 yıl) istikrar dönemini yaşayacaktır.¹⁷³

4.2. 1957-1960 Dönemi Yabancı Sermaye Kaynaklı Yatırımlar

4.2.1. Siemens

Siemens, II. Dünya Savası sonrasındaki kalkınma yıllarında, Türkiye'nin elektrikle buluşmasında önemli bir rol oynadı. İller Bankası ile birlikte 75 kasabanın elektrifikasyonunu gerçekleştiren Siemens 1953 yılında, yüzde 40'i Vehbi Koç'a ait olan Türkeli Şirketi'ne mümessillik vererek faaliyetlerini bu şekilde devam ettirdi. Türkiye'deki radyo rüzgarlarını arkasına alan Türkeli, o dönemde ağırlıklı olarak

¹⁷³ Gülten Kazgan, **Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 1999, s.98

radio ithalatıyla uğraştı. Radyonun yanı sıra telefon santralleri ve cihazları da getiren Türkeli, ayrıca elektrik şalterleri ve elektrik motorları kablo da ithal ediyordu. 1956'da Türkeli yavaş yavaş imalata geçmeye, bazı malzemeleri üretmeye başladı. TBMM'nin elektrik tesisat işleri, Sabancı Grubu'nun Adana'daki fabrikaları, Çukurova Elektrik Santrali, Hilton Oteli gibi işler yapılırken, demiryollarında da modern sisteme gelmesinde Türkeli aracılığıyla Siemens yer aldı.¹⁷⁴

4.2.2.Roche

1896 yılında, İsviçre'nin Basel kentinde, ülkenin ilk ilaç şirketi olarak kurulan Roche'un Türkiye yolculuğu, 1958 yılında İstanbul/Esentepe'de 8 kişiyle başladı. 1971 yılında Levent'teki tesislerine taşınan Roche, bugün Türkiye geneline dağılmış büroları ve 700'un üzerinde çalışanıyla Türkiye'nin hemen her noktasına hizmet götürmektedir.¹⁷⁵

4.2.3.Singer

Türkiye'de ilk mağazasını yüzyılın başında açan Singer, ilk fabrikasını da 1959'da faaliyete geçirdi. Bugün milyonlarca evde bulunan ve nesilden nesile geçen, çeyiz ve miras olan Singer dikiş makineleri, ülkenin geçirdiği tüm değişimlerin en önemli görgü tanığı oldu. Ülkenin her köşesinde tüketiciye ulaşan Singer, sadece ürünleriyle değil özellikle verdiği eğitimle de Türk halkıyla yakın bir ilişki yakaladı. Singer Türkiye'de pek çok halkla ilişkiler yöntemini uygulayan ilk marka oldu. Bayrak veya asker üniforması diken Türk kadınlarının resimleriyle tasarlanmış kartpostallar, ücretsiz dikiş-nakış kursları, kadınlara ücretsiz dikiş-nakış modelleri, takvimler ve birçok promosyon materyalleriyle bu ilişkiyi sağladı. İlki New York'ta 1927'de açılan ücretsiz kursları Singer, Türkiye'de 1930'dan itibaren düzenlemeye başladı. 1930'larda 'Türk Kadınları Biçki Yurdu' adlı kuruluşla işbirliği yapan Singer, biçki-dikiş kursları açmış kursu bitirenlere verilen diplomayı, dönemin ünlü grafik sanatçısı İlhan Hulusi hazırlamıştı. Singer, "doğrudan pazarlama" yöntemlerini Türkiye'de ilk kullanan firma oldu. Satıcılar yıllarca Singer dikiş makinelerinin nasıl

¹⁷⁴ Altun, a.g.e.,s.75

¹⁷⁵ A.g.e.,s.76

kullanılacağını göstermek ve anlatmakla görevli öğretmenler ve teknisyenlerle dağ köylerine kadar gitti. "İzinli pazarlama yöntemi"ni de ilk kullanan firma olan Singer, tüketicinin iznini alarak, akşamları ev ziyaretleriyle ürün tanıtımı ve satışını gerçekleştirdi. "Yetkili satıcı" modelini Türkiye ilk uygulayan şirketlerden biri yine Singer oldu. Türkiye’de kullanma kılavuzunu hazırlayan, yaygın servis hizmeti veren, "garanti kuponu" uygulamasını başlatan, dikiş-nakış konusunda eğitim veren, Türk halkını gaz sobası ve ocak ile tanıştıran ilk kurum yine Singer’di. Singer, Türkiye 'de önde gelen bütün konfeksiyon markalarının tarihinde de pay sahibi oldu.¹⁷⁶

4.2.4. 1957-1960 Dönemi Diğer Yabancı Sermaye Yatırımları

31 Temmuz 1959 tarihinde Türkiye, Ortak Pazar'a üyelik için başvurdu. 17-22 Ağustos 1959 tarihinde ise Almanya Ekonomi Bakanı Erhardt Türkiye'ye geldi. Menderes kendisi ile bizzat ilgilendi. Erhardt, Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesini destekleyeceğini vaat etti ve yatırımcılara Türkiye'yi önerdi.

1 Eylül 1959 tarihinde OECD'den bir heyet Türkiye'ye geldi. Heyet üç yıllık yatırım programını inceledi ve öngörülen 600 milyon dolarlık krediyi görüştü.

19 Kasım 1959 tarihinde Rusya'nın Türkiye'ye kredi vereceği öne sürüldü. 13 Aralık'ta DP çiftçilerin borçlarının erteleneceğini ve ek krediler açılacağını ilan etti. "1960 yılında erken seçim" işareti oldu. 22 Aralık'ta ise Hükümet ABD'den 38 milyon liralık buğday alacağını açıkladı.

6 Ocak 1960 tarihinde Adnan Menderes ATAŞ'ın temelini attı. Tesisin kapasitesi 3.200.000 ton/yıl idi. Bu tesisin tamamı yabancı sermaye kaynaklıdır.(Amerikan+İngiliz) (Bkz.Resim 7)

23 Nisan 1960 tarihinde ise Adnan Menderes, İPRAŞ rafinerisinin temelini attı. ABD ile ortak yapılan rafineride yabancı sermaye oranı % 50 idi. Bu rafinerinin kapasitesi ise 1 milyon ton/yıl'dı. (Türkiye'nin en büyük sanayi kuruluşu – 2005)

¹⁷⁶ A.g.e.,s.77

1950-1960 Döneminde yabancı sermaye yatırımlarını genel olarak inceleyecek olursak;

1950-1960 Döneminde Yabancı Sermaye Müsaadeleri Ve Bunlara Katılan Yerli Sermaye Tutarları

Yıllar	Yabancı Sermaye (1000 TL.)	Yerli Sermaye (1000 TL.)
-----	-----	-----
1951	4.241	250
1952	7.430	5.800
1953	3.450	3.245
1954	56.609	137.127
1955	49.688	85.988
1956	91.914	56.436
1957	85.239	9.092
1958 (a)	49.768	47.335
1959	107.030	136.897
1960	93.073	31.742
Toplam	548.441	513.921

(a) 4 Ağustos 1958 tarihinden itibaren 1 Dolar : 9 TL üzerinden işlem yapılmıştır.¹⁷⁷

Tablo, Türkiye'ye 1951-60 döneminde her yıl giren yabancı sermaye tutarlarını ve bunların Türkiye'de harekete geçirdiği yerli sermaye tutarlarını göstermektedir. Bu tabloda da görüldüğü üzere söz konusu dönemde, Türkiye'ye giren yabancı sermaye kendi miktarına eşit tutarda yerli sermayeyi Türkiye'de toplamıştır. Ancak dikkati çeken bir nokta daha vardır. Türk parasının resmi değerinin gerçekten uzaklaştığı yıllarda ihtiyaç duyulan yerli para azalmıştır. Bu paralar daha çok resmi olmayan kanallardan giren döviz ile sağlanmış, Türk parası, dolar 2.80 rayıcı üzerinden ortaklığa sokulmak istenmemiştir. 1958 devalüasyonundan sonra yabancı sermayenin ortaklık için yerli para talebi tekrar artmıştır.

¹⁷⁷ Kenan BULUTOĞLU, **100 Soruda Türkiye'de Yabancı Sermaye**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1980,s.158

Genel olarak, Türkiye'ye giren yabancı sermaye yatırımları 1950-1960 döneminde bir artış göstermiştir. Ancak bu artış sürekli olmamış, belli bir seviyede tekrar duraklamıştır.

Bu gelişmelerin ışığında 1950-1960 yılları arasında ;

Türkiye'nin Milli Geliri 1950 yılında cari fiyatlarla 10 milyar 384 milyon TL iken, bu sayı 1960'da 48 milyar 963 milyon TL oldu. (Sabit fiyatlarla 29 milyardan 50 milyara yükseldi). Para arzı 1 milyar 3 milyon liradan 4 milyar 586 milyona, ihracat 263 milyon dolardan 321 milyona yükselirken ithalat 286 milyon dolardan 468 milyon dolara çıktı. Kamu yatırımları 1950'de 327 milyon lira iken 1960'da 4 milyar 30 milyona yükseldi. Özel yatırımlar ise 673 milyon liradan 3 milyar 749 milyon liraya çıktı.

1950'de 14 milyon 542 bin hektar olan ekim alanları, 1960 yılında 25 milyon hektara yaklaşmıştı. Tarımda modernizasyonla birlikte (traktör sayısı 10 yılda 16.585'ten 42.135'e yükselirken, gübre kullanımı 10 yılda 4 kat arttı) Türk tarımı altın devrini yaşadı. Buğday üretimi 4 milyon tondan 8.5 milyon tona, pancar üretimi 850 bin tondan 4.5 milyon tona, pamuk üretimi de 120 tondan 180 tona yükseldi. Bu gelişme, tahılı muhafaza ve onun ihraç pazarlarına sevkini kolaylaştıracak tesislere olan ihtiyacı da arttırdığından yeni silolar ve hububat depoları inşası programını ortaya çıkardı. DP döneminde 14 betonarme silo, 70 çelik silo, 390 çelik depo ve ambar inşa edilerek hizmete alındı.

1950 yılında 58 bin 101 köy ve mahallenin 8 bin 809'unda içme suyu varken, 1959 yılında bu sayı 33 bin 554'e yükseldi.

DP iktidarı 19 büyük baraj inşasını programa aldı ve bunların büyük bir kısmını gerçekleştirdi: Sarıyar, Seyhan, Ayrancı, Silile, Kemer, Demirköprü, Samsa ve Hirfanlı Barajları DP iktidarı döneminde tamamlanarak faaliyete geçti.

Taşkömürü   retimi 4 milyon tondan 6 milyon 550 bin tona; linyit üretimi de 957 bin tondan 2 milyon 602 bin tona yükseldi.

Türkiye 1950-1960 yılları arasında elektrik   retiminde büyük hamle yaptı. 1950 yılında 737 milyon kw saat olan enerji üretimi, 1960 yılında 2 milyar 815 milyon kw saate yükseldi.

Yıllık kapasitesi 300 bin ton olan Batman Rafinerisi'nin kapasitesi 700 bin tona yükselirken, Mersin'de 3 milyon 250 bin ton kapasiteli, İzmit'te ise 1 milyon ton kapasiteli iki büyük rafinerinin temelleri atıldı.¹⁷⁸

Endüstri on yılda 9 kat büyüdü. Ayrıca   zel sektör teşvik edildi. Yönlü ve pamuklu sanayide i   sayısı 290 bin iken 1958 sonunda bu sayı 1 milyona yükseldi. Mevcut tezgah sayısı 6.316'dan 18.257'ye   ıktı. Tekstil sanayiinde üretim miktarı 250 milyondan 785 milyona ulaştı.

DP döneminde yapılan 16 yeni fabrika ve mevcut 4 fabrikanın kapasitelerinin genişletilmesi sonucu 1950'de 395 bin ton olan   imento üretimi 1960 yılında 2 milyon tona; 1962 yılında da 2 milyon 700 bin tona ulaştı.

11   eker Fabrikası tamamlanarak hizmete alındı, 2 fabrika da 1961 yılında tamamlandı. 1950'de 137 bin ton olan şeker üretimi 1959 yılında 500 bin tona yükseldi.

Kok, pik ve pik boru   retimleri on yıl içinde üçer kat arttı. Öte yandan   elik üretimi de % 208 oranında yükseldi.

1949 yılının 18 bin ton kağıt üretimi 1960'a gelindiğinde 63 bin tona ulaştı. 1949'da kişi başına kağıt üretimi 1 kg iken, bu sayı 1960'a gelindiğinde 6 kg oldu.

¹⁷⁸ Demirer, a.g.e., s. 85

Karayolları üzerine 1323 köprü yapıldı. Bu köprülerin uzunluğu 52.647 metredir. 1950-1960 arası asfalt yollar 17 bin 465 km'den 40 bin 800 km'ye yükseldi. Ayrıca DP iktidarı döneminde hedeflenen 150 bin km'lik köy yolları şebekesinin 54.670 km'lik kısmı tamamlandı.

Mersin, İskenderun, Haydarpaşa, Salıpazarı, Samsun, Giresun ve Trabzon limanları yapılarak hizmete girdi.¹⁷⁹

Ayrıca 1 Ağustos 1951 tarihinden 31 Aralık 1960 tarihine kadar Türk hükümetine 431 yabancı şirket yatırım teklifi için başvurmuştur. Bunların 230'u kabul edilmiş, 201'i reddedilmiştir. Yatırım yapmalarına izin verilen sermaye sahiplerinin teklif ettikleri sermaye miktarı 548 milyon Türk Lirası idi. Reddedilenlerinki ise 146 milyon lira idi. Kabul edilen sermayenin 18 milyonu ilk kanuna göre, 530 milyonu ise 6224 sayılı kanuna göre kabul edilmiştir. İlk kanuna göre 15 milyon civarında 21 talep, ikinci kanuna göre ise, 131 milyon tutarında 180 talep reddedilmiştir.

¹⁷⁹ A.g.e.,s.86

SONUÇ

Türkiye’de yabancı sermaye girişi Osmanlı Devleti dönemine rastlamaktadır. Osmanlı döneminde, yabancı sermaye 1838 Ticaret Anlaşması’ndan sonra girmeye başlamıştır. Bu dönemde, yabancı sermaye yatırımları, demiryolu, elektrik, havagazı, bankacılık gibi hizmet sektörlerinde gerçekleştirilmiştir. 19.yy başlarından 20.yy başlarına kadar Osmanlı Devleti’ndeki yabancı yatırımların özellikleri, sömürgelerdeki yabancı sermaye hareketleri ile özdeşlik gösterir. Yine bu dönemde Duyun-u Umumiye ile birlikte yabancılar bugünkü anlamda işletmeciliğe başlamışlardır. Yabancı sermaye için Osmanlı Hükümetleri özel bir mevzuat hazırlamamışlar, yalnızca tescil usul ve şartlarını belirleyen birkaç kanun çıkarmışlardır.

Cumhuriyet’ in ilanından sonra Türkiye’ nin Osmanlı borçlarından kendi payına düşeni ödeyip ödemeyeceği konusundaki belirsizlik, Türkiye’ ye yeni yabancı sermaye gelmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Buna rağmen 1930 yılına kadar, yabancı sermaye girişleri artan bir tempoyla gerçekleşmiştir. Türkiye’nin 1923-1950 dönemine ilişkin ödemeler dengesi hakkında güvenilir rakamlar olmadığından bu dönemde ki yabancı sermaye girişi ve uluslar arası sermaye hareketleri konusunda bir değerlendirme yapmak güçtür.

Türkiye’de yabancı sermaye ile ilgili ilk mevzuat 1925 yılında yürürlüğe giren 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunudur. Bu kanun döviz kontrolünü düzenlemiştir. Bu yasayla borsalarda serbest işlem gören yabancı hisse senetleri alışverişleri denetim altına alınmıştır. Bunu 1930 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu izlemiştir. Bu kanunun amacı ise döviz ve yabancı sermaye hareketlerini düzenlemek ve denetlemektir. Bu kanun 1947 yılına kadar, Türkiye’ de yabancı sermayeyi engelleme politikasının bir aracı olarak da kullanılmıştır. Bu dönem, bu kanuna ilişkin olarak çıkarılan Bakanlar Kurulu Kararı

ile (22 Mayıs 1947 tarihli ve 13 sayılı karar) son bulmuştur. Bu kararlar yabancı sermayenin geliş şekli, transferi, amacı hakkında ek düzenlemeler yapılmıştır.

Atatürk döneminde yabancı şirketlerin Türkiye’de geniş yatırımlara girişmemelerinin sebebi, bu dönemdeki siyasi kadronun yabancı sermayeye karşı isteksiz olmasından değil, büyük şirketlerin artık Türkiye’de kapitülasyonlar döneminde elde ettikleri sınırsız ayrıcalıkları bulamamalarından ileri gelmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası döneme Türkiye, yeni ekonomi politikası arayışları ile girmiştir. Bu arayışta yalnızca ülke içi etmenler değil ülke dışı etmenler de etkili olmuştur. Bunlara ilave olarak, Türkiye ekonomisindeki ekonomik dönüşümün 1950 sonrasında başladığı görüşü hakimdir. Ancak, 1950 dönemindeki gelişmeleri hazırlayan koşullar 1946 yılında başlamıştır. Dolayısıyla 1950-1960 yılları arasındaki gelişmeleri incelerken, ülke içindeki ekonomi politikasındaki önemli değişikliklere neden olan, önceki beş yıldan başlamak gerekmektedir.

1950 Seçimleri ile iktidara gelen Demokrat Parti, özel girişimciliğe öncelik tanıma ve dış ticarete serbestleşme yoluyla dünya ekonomisiyle bütünleşme politikalarının ilk adımlarını atmıştır. 1950’li yıllar, holdinglerin gelişiminde ve çok uluslu şirketlerle yapılan işbirliğinin gerçekleşmesi hasebiyle önemli bir dönemi ihtiva etmektedir. DP bu dönemde ekonomik gelişmeyi sağlayacak sermayenin devlette ve özel sektörde bulunmadığından hareketle ekonomik gelişmenin ancak yabancı sermaye girişiyle sağlanabileceğini savunuyordu. Söz konusu dönemde Türk tüccarları da bu politikaya uyum sağlamış ve yabancı şirketlerle ortaklıklar kurmaya başlamışlardı.

1950-1960 yılları arasında Türkiye’de liberal ekonomi tam anlamıyla uygulamaya konularak, serbest piyasaya dayalı bir kalkınma modelinin ilk adımları atılmıştır. DP iktidarı döneminde, yabancı sermaye mevzuatıyla ilgili geniş düzenlemeler yapıp, hükümet programları da buna göre düzenlenmiştir.

1950-1954 Dönemi'ni DP yönetiminde yabancı sermayenin önünü açan kanuni düzenlemeler dönemi olarak adlandırabiliriz. Bu dönemde Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuş olup, 1951 yılında yabancı sermaye kanunu çıkarılmıştır. Ancak kanunun, 3 yıllık uygulaması beklenen sonucu vermeyince, 1954 yılında 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. "Dünyanın en liberal yabancı sermaye kanunu" olarak tanımlanan bu kanunun yanında, 7 Nisan 1954 tarih ve 6326 sayılı Petrol Yasası düzenlenerek yürürlüğe konulmuştur.

Bu çerçevede Türkiye'nin Dünya Bankası ile temasının ilk en önemli adımlarından biri olarak ortaya çıkan ve 1950 sonrasındaki gelişmelerin yönünü ve niteliğini tayin eden Barker Raporu da bu dönemde yayınlanmıştır.

Söz konusu dönemde yabancı sermaye, ağırlıklı olarak Amerika'dan alınan dış borçlar kanalıyla giriş yapmıştır. Bu borçlanmaların Türkiye'de ekonomi, siyasi, eğitim ve sosyal alanlarında etkileri oldukça fazladır.

1954-1957 dönemi 10 yıllık DP döneminde yabancı sermayenin en yoğun girişi yaptığı yıllardır. Bu dönem Türkiye'de büyük çaplı firmaların temellerinin atıldığı yıllardır. Hilton Oteli, Migros, İpana, Ataş Rafinerisi, Ford Motor, Pfizer, BP bunların başlıcalarıdır. Ancak anılan firmaların montaj sanayisi veya acentelik şeklinde kurulması bu dönemin en çok eleştirilecek yönlerinden birisini teşkil etmektedir. Bu durum sermayenin Türkiye içerisinde birikmesi önünde en büyük engellerden birisini oluşturmuştur.

1957-1960 yılları ise siyasi olduğu kadar, yabancı sermaye yatırımlarında da çalkantılı bir dönemi kapsar. Bahse konu dönemde yabancı sermaye yatırımları gelişmelerden etkilenmiş olup, önceki dönemlerdeki hıza yetişememiştir. Bütün bunlara rağmen varlığını 2000'li yıllarda sürdüren Siemens, Roche, Singer gibi büyük

ölçekli şirketler yatırımlarına devam etmiştir. Yine 2005 yılı itibarıyla Türkiye'nin en büyük sanayi kuruluşu olan İPRAŞ şirketi bu dönemin ürünüdür.

Söz konusu 1950-1960 Demokrat Parti Dönemi'nde dış kredi imkanları artmış, özel girişimciliğe önem verilmiş, dış ticarete serbestleşme sağlanmıştır. Anılan dönemde devlette ve özel sektörde yeterli sermaye birikimi olmadığından yatırımların yabancı sermaye yoluyla gerçekleştirilmesi çabasına gidilmiştir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- 1- ALPAR Cem, **Çok Uluslu Şirketler ve Kalkınma**, Ankara, Turhan Kitabevi, 3. Baskı, 1980.
- 2- ALTUN Şafak, **Türkiye’de Yabancı Sermayenin Tarihsel Gelişimi**, İstanbul, YASED Yayınları, 2008
- 3- ATALAY Beşir, **Sanayileşme ve Sosyal Değişme**, (Kırıkkale Araştırması) Ankara, D.P.T. Yayınları, No:1917, 1983.
4. AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İnkılap ve Kadro**, 3. Baskı, İstanbul, 1986
- 5- BOZKURT Ünal, **Ekonomide Yabancı Sermaye**, İstanbul, YASED Yayınları No:15, 1984.
- 6- BULUTOĞLU Kenan, **100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1980.
- 7- BURÇAK Rıfkı Salim; **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**; Olgaç Matbaası; Ankara-1979.
- 8- ÇEBECİCAN Gürkan, **Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketleri**, Ankara.
- 9- DEMİRCAN Daim, **Türkiye’de Yabancı Sermaye**, İstanbul, Dilek Matbaası, 1971.
- 10- DEMİNER Mehmet Arif, **Demokrat Parti**, DP Yayınları No: 1; İstanbul-1994.
- 11- DİRİMTEKİN Halil, **Türkiye Ekonomisi**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 1971.
- 12- **Ekonomide Yabancı Sermayenin Yeri ve Önemi**, İstanbul, YASED Yayınları No:20, 1985
- 13- ELDEM Vedat, Osmanlı **İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- 14- EROĞUL Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İkinci Baskı; Ankara-1990
- 15- FRANK Isaiah, **Foreign Enterprise in Developing Countries**, Baltimore, The John Hopkins University Pres, 1980.
- 16- GÜNVER Semih, **Fatin Rüştü Zorlu’nun Öyküsü**; Bilgi Yayınevi; Ankara-1985
- 17- GÜRSEL, Seyfettin, “**Osmanlı Dış Borçları**”, Osmanlı, ed. Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

- 18- GÜRSEL, Seyfettin, “Osmanlı Dış Borçları”, **Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
- 19- İNAN Afet, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat- 4 Mart 1923**, XVI Dizi, Ankara, 1989
- 20- KARAKOYUNLU Erdoğan, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları (24 Ocak 1980 Öncesi ve Sonrası) ve Yabancı Sermaye Dairesinin 1980 Faaliyetleri Sonuçları**, İstanbul, Çeltüt Matbaacılık, 1981.
- 21- KARLUK Rıdvan, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul İ.T.O., Ekonomik Yayınlar Dizisi, No:13, 1983.
- 22- KARPAT Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul,1967 .
- 23- KAZGAN Gülten, **100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye**, Gen.3. Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1975.
- 24- KAZGAN Gülten, **Tanzimattan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1. Baskı,
- 25- KEYDER Çağlar, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Yurt Yayınları,1982
- 26- KIRAY, Emine, **Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İstanbul, İletişim Yayınları,1995.
- 27- KONGAR Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul, Remzi Kitabevi,2003, 33.b.
- 28- KOVACI Nef’i, **Türkiye’de Dış Ticaret ve Yabancı Sermaye Politikaları**, İstanbul, İ.T.O. Yayınları,1982.
- 29- MİNKARİ Ali Ese, **1950-1960 Yılları Arasında İktisadi Kalkınma ve Gelişme**, Demokratlar Kulübü Yayınları: 6; Ankara,1992.
- 30- OĞUZ, ZAFER, **Duyun-ı Umumiye İdaresi, Teşkilat Kanunu ve uygulama Usulleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, 1994
- 31- ÖZYÜKSEL Murat, **Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, İstanbul, Arba Yayınları,1988.
- 32- PAMUK, Şevket, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913**, Ankara, Yurt Yayınları, 1984.
- 33- PAMUK, Şevket, **Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500- 1914**, 2.B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1990.
- 34- SELİK Mehmet, **Türkiye’de Özel Yabancı Sermaye (1923-1960)**, Ankara, S.B.F. Maliye Enstitüsü, 1962.

- 35- SERİN Necdet, **Kalkınma ve Dış Ticaret: Azgelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden**, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları No:463, 1981.
- 36- ŞAHİN Mehmet, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, Ankara, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar No:3, 1975,
- 37- ŞATIROĞLU Kadir, **Çok Uluslu Şirketler**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları No:536, 1984.
- 38- TEZEL Yahya Sezai, **Cumhuriyet Tarihinin İktisadi Tarihi**, Yurt Yayınevi, 1986.
- 39- TUNCER Baran, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Sorunu**, Ankara, S.B.F. Yayınları No:241, 1968.
- 40-TUNÇAY Mete, **TC’de Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınevi, 1989
- 41- TÜRK İsmail, **İktisadi Gayeli Mali Yardımlar**, Ankara, Yeni Matbaa, 1957.
- 42- URAS Güngör, **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları**, İstanbul, İktisadi Yayınlar, 1979.
- 43- **Yabancı Sermaye ve Uygulaması**, 2.Basım, İstanbul, Otomotiv Sanayi Derneği Yayını No:5, 1979.
- 44- YAŞA Memduh, **İktisadi meselelerimiz**. İstanbul,1966.
- 45- YAVUZ Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, 1919- 1922**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.
- 46-YENİAY, İsmail Hakkı, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İstanbul, Ekin Basımevi, 1964
- 47- YERASİMOS Stefenos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, 2.Tanzimattan I. Dünya Savaşı**, çev. Babür Kuzucu, İstanbul, 1974
- 48- YILMAZ Faruk, “Sonuçları Açısından Osmanlı Dış Borçları”, **Osmanlı**, ed. Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- 49- YİĞİT, Sinan, **Osmanlı Dış Borçları ve Düyun-ı Umumiye İdaresi**, Basılmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uludağ Üniversitesi, 1989
- 50- YÜCEL M. Serhan, **Demokrat Parti Kongreleri**, Emek Matbaası; Ankara,1997.

MAKALE VE TEBLİĞLER

- 1- ALKİN Erdoğan, *Yabancı Sermaye Hakkında Görüşler*, İstanbul, YASED Yayınları No:3, 1982.
- 2- CİLLOV Haluk, “*Yabancı Sermaye’de Sahte Büyüme*”, **Yabancı Sermaye Hakkında Görüşler**, İstanbul, YASED Yayınları No:3, 1982.
- 3- DOĞAN Hüsni, **Yabancı Sermaye Hakkında Görüşler**, İstanbul, YASED Yayınları No:3, 1982.
- 4- GÖNENSAY Emre, “*Türkiye Ekonomisi ve Yabancı Sermaye*” (Açık Oturum), Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Yıl:19, Sayı:11 (Kasım-1982).
- 5- HORNFIELD Arnold, “*Dış Sermaye (Yabancı Sermaye Konusunda Gelişmeler)*”, (Açık Oturum), Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Yıl:21, Sayı:11, (Kasım-1984).
- 6- KARAKOYUNLU Erdoğan, “*Türkiye’de Yabancı Sermaye ve Yatırımları*”, **Yabancı Sermaye Hakkındaki Görüşler**, İstanbul, YASED Yayınları No:3, 1982.
- 7- ÖZTEKİN Basri, **Yabancı Sermaye Hakkındaki Görüşler**, s. İstanbul, YASED Yayınları No:3, s.45-46, “*Dış Sermaye (Yabancı Sermaye) Konusunda Gelişmeler*”, (Açık Oturum), **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Yıl:21, Sayı:11, (Kasım-1984).
- 8- ÖKÇÜN A.Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi**, AÜSBF Yayınları, 1968
- 9- PROFFET Edgar, “*Dış Sermaye (Yabancı Sermaye) Konusunda Gelişmeler*” (Açık Oturum), **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Yıl 21, Sayı 11.
- 10- URAS Güngör, “*Türkiye’de Teknoloji Transferi Konusunda Uygulamada Ortaya Çıkan Sorunlar*”, **Teknoloji Transferi Sorunu ve Türkiye**, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, No:1974/5.
- 11- “*Türkiye’nin Yabancı Sermaye’den Yapısal Sorunlarının Çözümü İçin Yararlanması Olanakları Üzerine Bir Tartışma*”, **Yabancı Sermaye Hakkındaki Görüşler**, İstanbul YASED Yayınları, No:3, 1982.

DİĞER KAYNAKLAR

1. D.İ.E. Yıllıkları
2. İ.T.O. Ekonomik Raporları
3. T.O.B.B. Yıllık Ekonomik Raporları
4. TC Merkez Bankası İstatistikleri

SÜRELİ YAYINLAR

Akşam gazetesi
Cumhuriyet gazetesi
Resmi Gazete
Ulus gazetesi
Vakit gazetesi
Vatan gazetesi
Zafer gazetesi
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 9, Cilt 6

EKLER
EK-1
1952 YATIRIMLARI

Tarih		Yatırım Konusu
1	2 Şubat	Dünya Bankası ile Seyhan Barajı kredisi hakkında görüşmeler yapıldı. (25.2 milyon \$)
2	12 Nisan	Konya’da kurulacak şeker fabrikası hakkında teknik tetkikler yapıldı.
3	15 Nisan	Hükümet turizme önem veriyor, Hilton oteli inşaatına hızla devam ediliyor .
4	19 Haziran	Dünya Bankası Yönetim Kurulu Seyhan barajı kredisini onayladı. Kredinin ön şartı, Çukurova Elektrik A.Ş.’nin halka açık anonim şirket olmasıydı.
5	22 Haziran	Karabük’te dökme boru fabrikası kurulması kararlaştırıldı.
6	24 Temmuz	Amasya şeker fabrikası kuruluş anlaşması imzalandı. Bu fabrikanın çoğunluk hisseleri pancar üreticilerinde olacaktı.
7	28 Temmuz	Sümerbank’ın, Taşköprü- Denizli-Erzincan-Diyarbakır Fabrikalarının inşaatı tamamlandı.
8	1 Ağustos	Seyhan Barajı’nın dış kredi dışındaki iç para sorunu halledildi.
9	12 Eylül	Adapazarı şeker fabrikası temeli atıldı.
10	3 Ekim	Elazığ Gölcük Santrali ve Elazığ İplik Fabrikası temelleri atıldı
11		İzmir ÇİMENTAŞ çimento fabrikası temeli atıldı.
12	23 Kasım	Eczacıbaşı İstanbul ilaç fabrikası açılışı yapıldı.

EK-2

1953 YATIRIMLARI

Tarih		Yatırım Konusu
1	5 Ocak	Unilever-İş bitkisel yağ (VİTA-SANA) fabrikası açılışı yapıldı.
2	31 Ocak	Batman rafinerisi (330 bin ton/yıl) inşaat sözleşmesi imzalandı.
3	6 Nisan	Enerji Kongresi yapıldı.
4	16 Nisan	Bakanlıklar arası çimento toplantısı yatırım programı belirlendi.
5	6 Mayıs	İller Bankası'nın hedefleri açıklandı. Belediyesi olan 600 yerleşim merkezi elektrik ve suya kavuşturulacaktı.
6	12 Mayıs	Sarıyar'da derivasyon tüneli tamamlandı.
7	17 Mayıs	Derme (Malatya) Hidroelektrik Santrali - hizmete açıldı.
8	5 Haziran	Etibank'ın yatırım kararı: Çatalağzı % 100 tevsi edildi
9	20 Haziran	Güney Sanayi tesislerinin açılışı yapıldı.
10	11 Temmuz	Batı Anadolu Enerji Nakil Hatları (ENH) – ihalesi yapıldı.
11	13 Temmuz	PTT, KİT oldu.
12	16Temmuz	Erzurum Kombinası hazır hale getirildi.
13	17 Temmuz	Seyhan Barajı yapım sözleşmesinin ihalesi yapıldı
14	28 Temmuz	TCDD, KİT oldu.
15	28Temmuz	Sivas fabrikasında yük vagonları üretimi başladı.
16	1 Ağustos	Yeşilköy uluslar arası hava limanı ve terminal binası Açıldı.
17	6 Ağustos	Çatalağzı tevsii işi İngilizlerle imzalandı.
18	8 Ağustos	DHY (Devlet Hava Yolları) KİT oldu.
19	15 Ağustos	İşletmeler Bakanı Yırcalı kurulacak 12 çimento fabrikasını açıkladı.

20	23 Ağustos	İşletmeler Bakanı Yırcalı kurulacak 9 şeker fabrikasını açıkladı.
21	26 Ağustos	Çukurova Elektrik A.Ş. (ÇEAŞ) ile imtiyaz sözleşmesi imzalandı.
22	27 Ağustos	Trabzon Visera santralının genişletilmesi tetkik edildi.
23	31 Ağustos	Samsun limanı inşaatı ihale edildi.
24	6 Eylül	Balıkesir Dokuma Fabrikası – temel atma töreni yapıldı.
25	10 Eylül	Gediz nehri üzerindeki Demirköprü barajı yakında ihale edildi. (İhale bedeli 203 milyon TL)
26	13 Eylül	Amasya ve Konya şeker fabrikalarında temel atma töreni yapıldı.

EK-3

1954 YATIRIMLARI

Tarih		Yatırım Konusu
1	20 Ocak	Master Plan’a göre 7 şeker fabrikası daha ihale edildi.Kayseri – Susurluk – Burdur – Erzincan – Erzurum – Malatya –Elazığ
2	22 Ocak	20 Çimento fabrikası ihale edildi.
3	23 Ocak	30 il merkezinin otomatik telefon santrali ihalesi yapıldı.
4	29 Ocak	Türk ve Dünya Bankası teknik heyetleri Gediz Barajını tetkik için İzmir’e gitti.
5	11 Şubat	Karabük-Ankara, Bolu-Düzce ENH ları ihaleleri yapıldı.
6	3 Mart	Soma Termik santrali sözleşmesi yapıldı.
7	28 Mart	Demirköprü (Gediz) ve Kemer Barajları ihalesi yapıldı. (bir Fransız grubuna 11 yıllık kredi ile)
8	31 Mart	Karabük çelikhane ve haddehane tevsii yatırımları - temel atma töreni yapıldı.
9	2 Nisan	Mersin limanı inşaatı – ihalesi yapıldı. (65 milyon lira)

10	3 Nisan	Hirfanlı Barajı ön ihalesi yapıldı.
11	4 Nisan	Samsun limanı inşaatı – ihalesi yapıldı.
12	7 Nisan	Kayseri şeker fabrikası - temel atma töreni yapıldı.
13	13 Nisan	Haydarpaşa ve Salıpazarı limanlarında tevsii inşaatı - temel atma töreni yapıldı. SEKA 3. Kağıt Fabrikası açılışı yapıldı.
14	19 Nisan	Susurluk şeker fabrikası temel atma töreni yapıldı.
15	24 Nisan	İskenderun gübre fabrikası (süperfosfat) açılışı yapıldı. Şirketin % 51’i kamu kuruluşları, % 49’u ABD sermayesi
16	25 Nisan	Mersin limanı temel atma töreni yapıldı.
17	26 Nisan	Burdur şeker fabrikası temel atma töreni yapıldı.
18	10 Mayıs	Ankara’daki uçak motorları fabrikası traktör fabrikasına dönüştü.
19	24 Mayıs	İngiliz Simon Handling Engineering şirketi ile 6 milyon Sterling kredi kapsamında 200 bin tonluk 4 betonarme hububat silosu, 1 un değirmeni ve 40 adet pelemir temizleme cihazı için anlaşma imzalandı.
20	1 Haziran	Çatalağzı tevsii – temel atma töreni yapıldı.
21	29 Haziran	8 HES – ihalesi yapıldı.
22	22 Ağustos	Çorum çimento fab. temel atma - 85 bin ton/yıl, 12.5 m. TL
23	11 Eylül	Erzincan şeker fabrikası temel atma töreni yapıldı.
24	16 Eylül	Afyon çimento fabrikası temel atma töreni yapıldı
25	17 Eylül	Tunçbilek termik santral temel atma töreni yapıldı.

EK-4**1955 YATIRIMLARI**

Sıra no	Tarih	Yatırım Konusu
1	8 Ocak	İkizdere Baraj ve HES ihalesi yapıldı.
2	19 Ocak	Elazığ Şeker Fabrikası temel atma töreni yapıldı.
3	22 Ocak	Sümerbank'ın devam eden yatırımları: 190 milyon TL olarak açıklandı.
4	23 Ocak	Hububat silo kapasitesi 1 milyon tona ulaştı.
5	24 Ocak	Özel Sektör Konya'da çimento fabrikası kuruldu (Krupp ile)
6	25 Ocak	Hirfanlı Barajı ve HES ihalesi yapıldı (İngiliz Wimpey şirketi kazandı.)
7	3 Şubat	Adana çimento fabrikası temel atma töreni yapıldı.
8	8 Şubat	Simon Handling Engineering ile sözleşme imzalandı.
9	14 Şubat	Alsancak limanı inşaatı - temel atma töreni yapıldı.
10	17 Şubat	TOE Kamyon Fabrikası kuruluş anlaşması imzalandı. Ortakları: Federal Motor Truck Co. – MKE – Ziraat Bankası Tariş – Çukobirlik – Yeni bir anonim şirket kuruldu.
11	4 Mart	ABD Columbia Steel şirketi ile 230 bin ton kapasiteli çelik silo anlaşması yapıldı.
12	4 Mart	Traktör fabrikasında üretim başladı. İlk traktör Menderes'e hediye edildi.
13	11 Mart	Etibank - Pechiney (Fra) şirketi arasında ferro krom fabrikası anlaşması imzalandı.
14	23 Mart	Demirköprü Barajı ve HES temel atma töreni yapıldı.
15	3 Nisan	Antalya Dokuma Sanayi TAŞ kuruldu.
16	24 Nisan	Hirfanlı Barajı ve HES temeli atıldı.
17	3 Mayıs	Barış İçin Atom Enerjisi Sözleşmesi imzalandı. ABD'nin yabancı bir ülke ile imzaladığı İlk Sözleşme
18	14 Mayıs	SEKA ve Demir – Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü kuruldu. (KİT statüsü)
19	3 Haziran	Elmalı Bendi II – açılışı yapıldı.
20	11 Haziran	11 Haziran Hilton oteli açıldı.
21	23 Haziran	DSİ – TCK - TCDD, Amerikan Westinghouse şirketinden 32 milyon Dolar değerinde kredili iş makineleri ithal edildi.
22	28 Haziran	Kepez Baraj ve HES yapım anlaşması imzalandı. İmtiyazlı şirket kuruldu
23	23 Temmuz	Kütahya'da Azot Sanayii Kompleksi temeli atıldı.
24	24 Temmuz	İzmit Sümerbank-Mannesmann Boru fabrikası temel atıldı.
25	14 Ağustos	Pınarhisar çimento fabrikası temeli atıldı.

EK-5
1956 YATIRIMLAR

Sıra No	Tarih	Yatırım Konusu
1	1 Ocak	Bayar Erzurum’da Et Kombinası’nın tesislerini açtı.
2	5 Ocak	Antalya İplik Fabrikası temel atma töreni yapıldı.
3	7 Ocak	Bayar Konya’da Et Kombinasını ve Türkiye’nin en büyük tuğla ve kiremit fabrikasını açtı. Özel sektör, 4.5 milyon TL
4	8 Ocak	Konya Hotozlu’da 60 bin ton kapasiteli buğday silosu ve un değirmeni inşaatı başladı.
5	14 Ocak	İstanbul’da Divan Oteli açıldı.
6	31 Mart	Çatalağzı ikinci ünite üretime başladı. (120 MW)
7	6 Nisan	Tunçbilek termik santralinde üretim başladı.
8	6 Nisan	Çatalağzı – Karabük – Kırıkkale Ankara Enerji Nakil Hattı (ENH) tamamlanarak Akköprü trafo santrali hizmete açıldı.
9	8 Nisan	Seyhan Barajı hizmete açıldı. 24 Ekim 1953’de temel atma töreninde I. Ünitenin 15.3.1956, II. ünitenin ise 15.4.1956’da hizmete açılacağı açıklanmıştı.
10	8 Nisan	Adana’da Bossa fabrikası açıldı.
11	10 Nisan	Bayar ve Menderes Birecik Köprüsü’nü açtılar.
12	12 Nisan	Bayar Darıca çimento fabrikasının tevsiini hizmete açtı.Tevsi ile kapasite 40 bin tondan 300 bin tona çıkıyor ve Türkiye’nin en büyük çimento fabrikası oluyor – Aynı gün inşaatı devam eden fabrikalar geziliyor: Boru – Jeep – Yarımca gübre fabrikaları
13	25 Nisan	Jeep Fabrikası açılışı yapıldı.(Türkiye’de ilk taşıt aracı üretimi) Bir yıl önce traktör fabrikası da üretime geçmişti
14	4 Mayıs	İskenderun’da 20 bin tonluk beton hububat silosu açılışı yapıldı.
15	30 Mayıs	Ulaştırma Bakanı Arif Demirel Türkiye’nin ikinci uluslar arası hava limanı Esenboğa’yı hizmete açtı.
16	7 Haziran	Karabük haddehane tevsi – ihalesi yapıldı.
17	9 Haziran	Pfizer Türkiye’de antibiyotik üretime başlamak üzere – temel atma

EK-6**1957 YATIRIMLAR**

Sıra No	Tarih	Yatırım Konusu
1	4 Nisan	Eskişehir çimento fabrikasının açılışı yapıldı.
2	21 Nisan	SEKA 3. ünite üretime başladı.
3	26 Mayıs	Adana çimento fabrikası üretime başladı.
4	12 Haziran	SEKA tevsii – sözleşme imzalandı.
5	20 Haziran	Samsun’da Güney Oto Lastik ve Kauçuk A.Ş. kuruldu. Otomotiv yan sanayi.(Bugün FKK adıyla büyük bir kuruluş)
6	30 Haziran	Ankara Gülveren semtinde 4200 ucuz mesken yapılması için temel atma töreni yapıldı.
7	5 Temmuz	İstinye tersanesinde 750 kişilik 48 mt yolcu gemisi yapıldı.
8	5 Temmuz	27 MW’lık Almus barajı – ihalesi yapıldı.
9	6 Temmuz	SEKA 4. Kağıt Fabrikası temel atma töreni yapıldı.
	15 Temmuz	THY’na İngiliz BOAC yarım milyon Sterlin ile ortak oldu.
10	19 Temmuz	Maliye Bakanlığı Müsteşarı 1 iki proje ili ilgili protokollerin imzalandığını açıkladı: * 5 milyar kwst elektrik enerjisi üretecek Keban Barajı 2 * İstanbul Boğaz Köprüsü
11	24 Temmuz	İngiliz havayolu işletmecisi BOAC, THY’nın % 25 hissesini satın aldı. Ayrıca 10 seneli vadeli 1.5 milyon Sterlin kredi verdi ve THY böylelikle çok büyük ihtiyacı olan 4 motorlu, türbin pervaneli (yarı jet) 54 kişilik 5 adet yeni uçağa kavuştu.
12	28 Temmuz	Çanakkale’de temel atma törenleri yapıldı Özel sektör: Şarap ve meyve konserve Seramik (Kalebodur) fabrikaları Sümerbank (özel sektör ile ortak) palamut (valeks) tesisi
13	28 Temmuz	Haliç Tersanesi’nde Haydarpaşa-Sirkeci arasında demiryolu vagonu taşıyacak özel feribot üretimi yapıldı.
14	6 Ağustos	Zonguldak limanı ve lavvuar (kömür yıkama) tesisi (12 bin ton/gün) – açılışı yapıldı.(Lavvuar atıkları ile Çatalağzı’nda elektrik üretilmek üzere) Daha önce en pahalı taşkörü ile üretiliyordu.
15	7 Ağustos	Filyos tevsii açılışı yapıldı.

EK-7**1958 YATIRIMLAR**

Sıra no	Tarih	Yatırım Konusu
1	14 Şubat	İstanbul Oto Sanayi Sitesi temel atma töreni yapıldı.
2	15 Mart	DİMES – Türkiye’nin ilk meyva suyu fabrikası kuruldu.
3	1 Mayıs	Çorum Çimento Fabrikası açılışı yapıldı.
4	22 Mayıs	Ankara şeker fabrikası – temel atma töreni yapıldı.
5	31 Mayıs	Haydarpaşa liman ve 34 bin tonluk hububat silosu hizmete girdi.
6	7 Eylül	Soma Termik Santralı açılışı yapıldı.
7	17 Eylül	İstanbul’da Keresteciler Çarşısı temel atma töreni yapıldı. Motorlu Dokumacılar Sitesi temel atma töreni yapıldı.
8	22 Eylül	Alsancak limanı ve hububat silosu hizmete girdi.
9	25 Eylül	Kemer Barajı ve HES açılışı yapıldı.
10	26 Ekim	Balıkesir Çimento Fabrikası açılışı yapıldı.
11	27 Kasım	Pınarhisar Çimento Fabrikası açılışı yapıldı.

EK-8**1959 YATIRIMLAR**

Sıra no	Tarih	Yatırım Konusu
1	21 Şubat	Elazığ Çimento Fabrikası açılışı yapıldı.
2	26 Haziran	Afyon beton travers fabrikası temel atma töreni yapıldı.
3	7 Kasım	OTOSAN şirketi kuruldu.2005 yılında TÜPRAŞ’dan sonra Türkiye’nin 2 inci büyük sanayi kuruluşu 2 Ağustos 1960 tarihinde üretime geçti.

EK-9**1960 YATIRIMLAR**

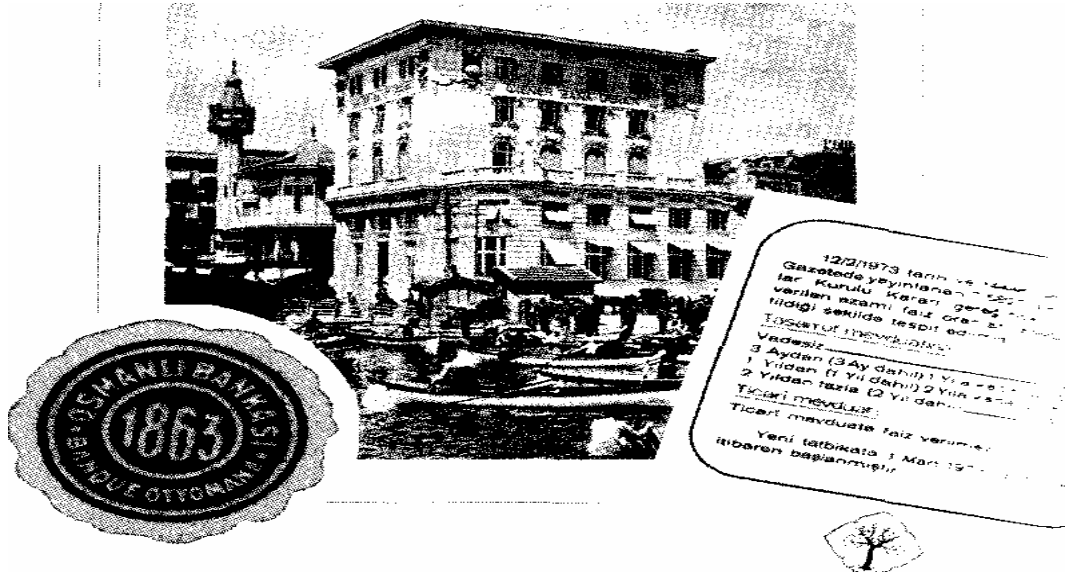
Sıra nu	Tarih	Yatırım Konusu
1	6 Ocak	Adnan Menderes - ATAŞ'ta temel atma töreni yapıldı.Kapasite 3 200 000 ton / yıl Tamamı yabancı sermaye(Amerikan+İngiliz).
2	8 Ocak	Hirfanlı Barajı ve HES Adnan Menderes Türkiye'nin en büyük baraj ve hidroelektrik santralini hizmete açtı. Göl hacmi 5980 hektometreküp (6 milyar m3) Kapasitesi 128 MW - ülke toplam gücünün % 12'si
3	8 Ocak	Adnan Menderes-Kesikköprü Barajı 76 MW temel atma töreni yapıldı.
4	23 Nisan	Adnan Menderes - İPRAŞ rafinerisi temel atma töreni yapıldı. Yabancı sermaye % 50 (ABD) Kapasite: 1 milyon ton/yıl. Türkiye'nin en büyük sanayi kuruluşu – 2005
5	23 Nisan	Adnan Menderes - İzmit boru fabrikasının tevsi yatırımı temel atma töreni yapıldı.Kapasite artırımı % 140 (Lisans ve kredi Mannesmann'dan)
6	27 Nisan	Mersin limanının bir bölümü hizmete açıldı. Limanda Avrupa'nın en büyük kapasiteli betonarme hububat silosunun (100 bin ton) inşaatı yapıldı.Birkaç ay sonra, 1960 yılında, tamamlandı.
7	11 Mayıs	310 Milyon Dolar yatırım bedeli olan Türkiye'nin en büyük sanayi kuruluşu Ereğli Demir Çelik Fabrikaları T.A.Ş. şirketi kuruldu.
8	17 Mayıs	Bergama dokuma fabrikası açılışı yapıldı.
9	17 Mayıs	Manisa dokuma fabrikası açılışı yapıldı.
10	18 Mayıs	Demirköprü barajı 3 ve HES açılışı yapıldı.
11	26 Mayıs	Eskişehir yem fabrikası temel atma töreni yapıldı.

RESİMLER

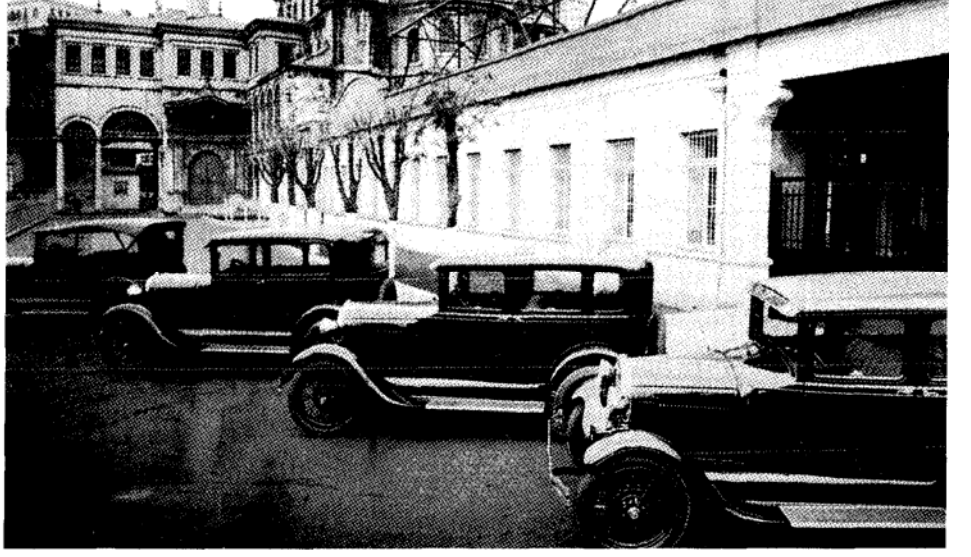
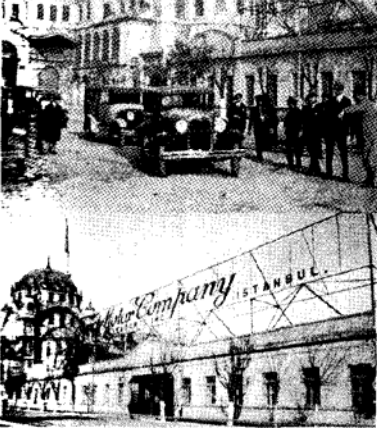
Resim 1 Wagon Litz Şirketi

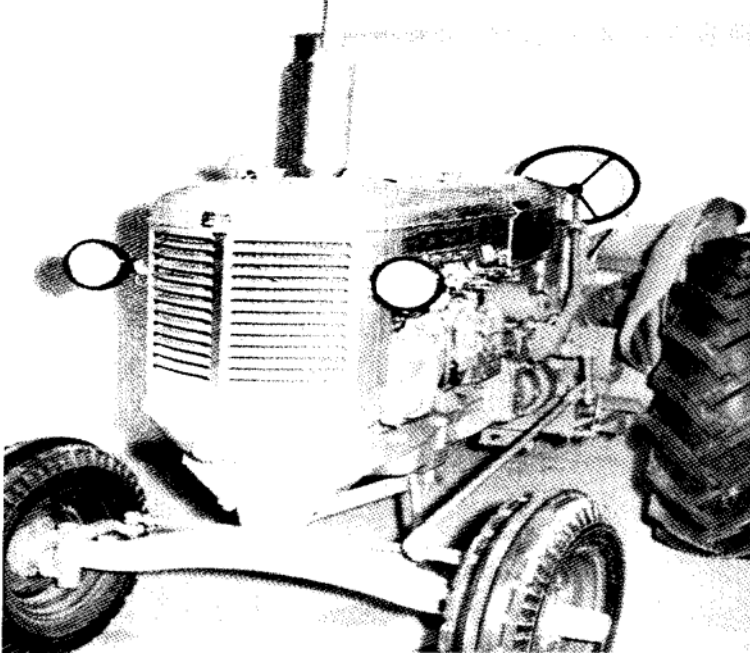
Resim 2

Resim 3: Ford Otosan

Resim 4-5 Türk Traktör

Resim 6 : Migros

Resim 7 Ataş Rafinerisi

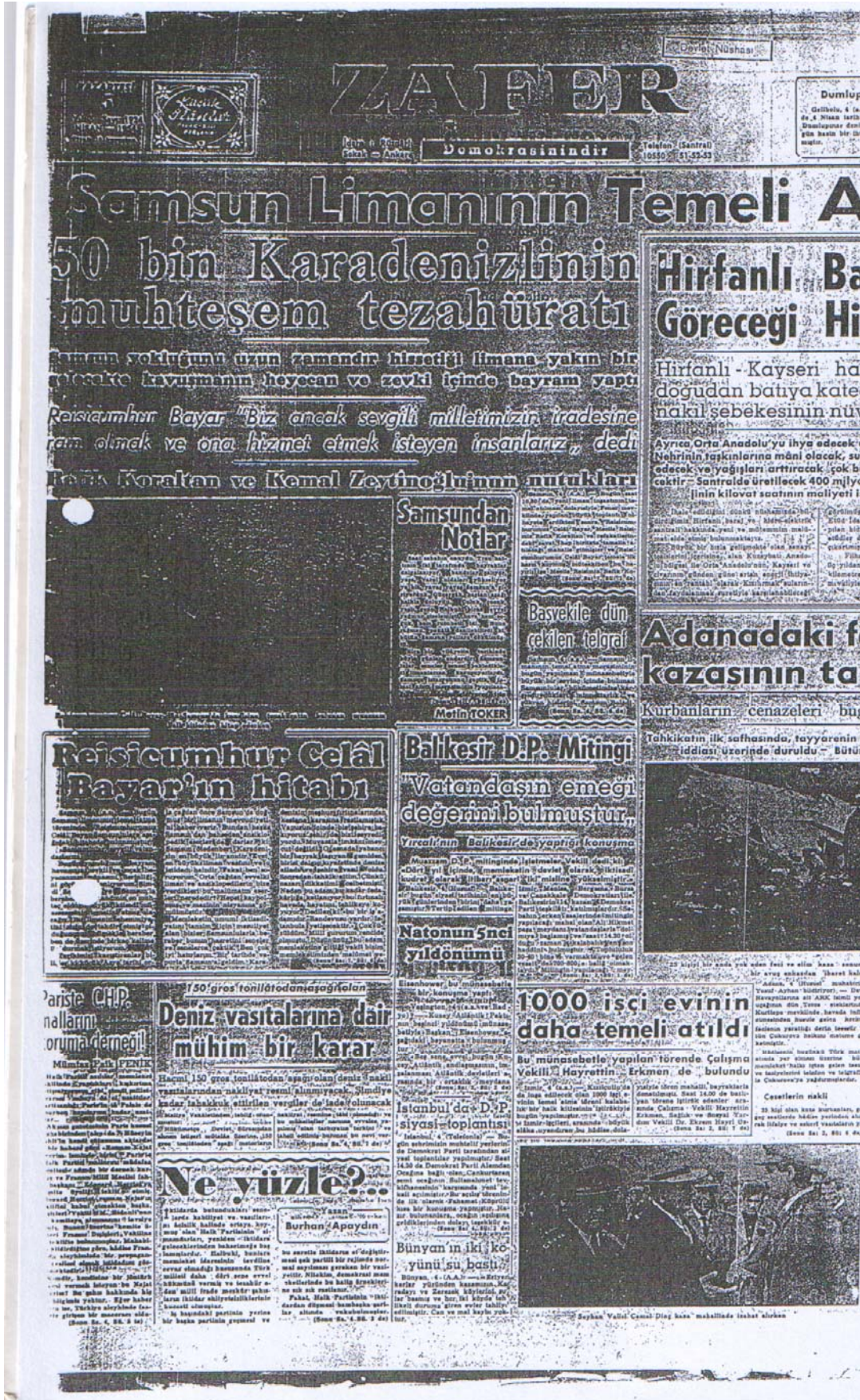

Resim 8

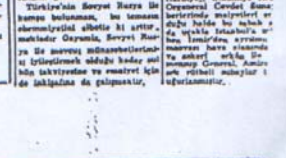

Batman rafinerisi 1954

142

144

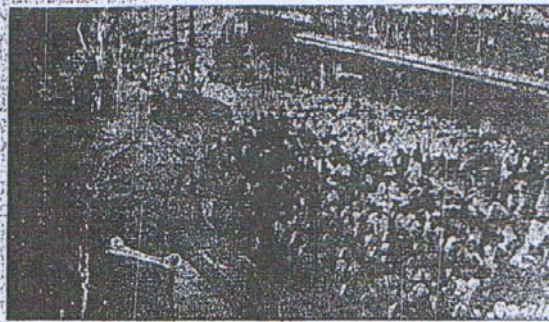

Saklar Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

(Foto: Mehmet Şeyhanlı)

Kalkınan Türkiye'de yeni âbideler Zonguldak liman ve lavuar tesisleri muhteşem bir merasimle hizmete girdi

Menderes kendisini, istisna'dan - uğurlayanları selamlıyor.

(Telefoto - Zafar)

Zonguldak cevap veriyor

İktidarın, milletin önüne ve emrine eser ve hizmet yığma faaliyeti, yalnız dünkü gün ve yalnız Zonguldakta artık muazzam ve müessesem eh'ada çıkmıştır

Bayvekilimize gösterilen emsalsiz hüsna kabul, kalkınma gayretlerinin ne büyük bir samimiyetle benimsendiğini gösteriyordu

Zonguldak, tarihinin en büyük bayramını yaşadı

Bütün Zonguldaklılar, civar kasaba ve köylerden gelen muazzam bir kalabalık sahili baştan başa doldurmuştu. Bu muazzam kalabalık Menderes büyük sevgi tazahurları ile ve Heyecanla bağrına bastı

Filyosda bugün yapılacak tören

Zonguldak, 6 (sa.) - Başlıca Zonguldak, Bayvekilimiz Adnan Menderes'in buraya gelmesi limanın inşaatına yapması ve bir çok lavuarlarını ve liman tesislerini açmasıyla, bütün limanında mühtesem merasime konat ve bayramını bir bayram günü yapıyor.

Katın - erkek bütün Zonguldaklılar, köyler ve liman işçileri, ayrıca diğer kasabaların Zonguldak'a geldiği olan köylerden gelenler, Zonguldak'ta büyük bir kalabalıkla, liman tesislerini açmasıyla, bütün limanında mühtesem merasime konat ve bayramını bir bayram günü yapıyor. Katın - erkek bütün Zonguldaklılar, köyler ve liman işçileri, ayrıca diğer kasabaların Zonguldak'a geldiği olan köylerden gelenler, Zonguldak'ta büyük bir kalabalıkla, liman tesislerini açmasıyla, bütün limanında mühtesem merasime konat ve bayramını bir bayram günü yapıyor.

Bayvekil Halka selamlıyor.

(Telefoto - Zafar)

Samed Ağaoğlu'nun Konuşması Türk Milli Müdafacasının ve Türk Milli İktisadının mühim merkezi: Zonguldak

«Yepyeni bir vatan ve millet telâkkisinin koca zamanında ne kadar muazzam işler başardığını göstermeye Zonguldak katılıyor»

Baki bir lütfen: Şimdi muhtelif çağrılarında bulunan en büyük işçilerimiz, bütün liman tesislerini açmasıyla, bütün limanında mühtesem merasime konat ve bayramını bir bayram günü yapıyor.

Bütün Zonguldaklılar, civar kasaba ve köylerden gelen muazzam bir kalabalık sahili baştan başa doldurmuştu. Bu muazzam kalabalık Menderes büyük sevgi tazahurları ile ve Heyecanla bağrına bastı

Filyosda bugün yapılacak tören

Zonguldak, 6 (sa.) - Başlıca Zonguldak, Bayvekilimiz Adnan Menderes'in buraya gelmesi limanın inşaatına yapması ve bir çok lavuarlarını ve liman tesislerini açmasıyla, bütün limanında mühtesem merasime konat ve bayramını bir bayram günü yapıyor.

Katın - erkek bütün Zonguldaklılar, köyler ve liman işçileri, ayrıca diğer kasabaların Zonguldak'a geldiği olan köylerden gelenler, Zonguldak'ta büyük bir kalabalıkla, liman tesislerini açmasıyla, bütün limanında mühtesem merasime konat ve bayramını bir bayram günü yapıyor.

Bütün Zonguldaklılar, civar kasaba ve köylerden gelen muazzam bir kalabalık sahili baştan başa doldurmuştu. Bu muazzam kalabalık Menderes büyük sevgi tazahurları ile ve Heyecanla bağrına bastı

Filyosda bugün yapılacak tören

Zonguldak, 6 (sa.) - Başlıca Zonguldak, Bayvekilimiz Adnan Menderes'in buraya gelmesi limanın inşaatına yapması ve bir çok lavuarlarını ve liman tesislerini açmasıyla, bütün limanında mühtesem merasime konat ve bayramını bir bayram günü yapıyor.

Katın - erkek bütün Zonguldaklılar, köyler ve liman işçileri, ayrıca diğer kasabaların Zonguldak'a geldiği olan köylerden gelenler, Zonguldak'ta büyük bir kalabalıkla, liman tesislerini açmasıyla, bütün limanında mühtesem merasime konat ve bayramını bir bayram günü yapıyor.

Bütün Zonguldaklılar, civar kasaba ve köylerden gelen muazzam bir kalabalık sahili baştan başa doldurmuştu. Bu muazzam kalabalık Menderes büyük sevgi tazahurları ile ve Heyecanla bağrına bastı

Filyosda bugün yapılacak tören

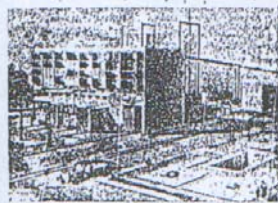
Zonguldak, 6 (sa.) - Başlıca Zonguldak, Bayvekilimiz Adnan Menderes'in buraya gelmesi limanın inşaatına yapması ve bir çok lavuarlarını ve liman tesislerini açmasıyla, bütün limanında mühtesem merasime konat ve bayramını bir bayram günü yapıyor.

Katın - erkek bütün Zonguldaklılar, köyler ve liman işçileri, ayrıca diğer kasabaların Zonguldak'a geldiği olan köylerden gelenler, Zonguldak'ta büyük bir kalabalıkla, liman tesislerini açmasıyla, bütün limanında mühtesem merasime konat ve bayramını bir bayram günü yapıyor.

Bütün Zonguldaklılar, civar kasaba ve köylerden gelen muazzam bir kalabalık sahili baştan başa doldurmuştu. Bu muazzam kalabalık Menderes büyük sevgi tazahurları ile ve Heyecanla bağrına bastı

Filyosda bugün yapılacak tören

İktidarın, milletin önüne ve emrine eser ve hizmet yığma faaliyeti, yalnız dünkü gün ve yalnız Zonguldakta artık muazzam ve müessesem eh'ada çıkmıştır

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

KIBRIS hakkında üçlü konferans için sondaj

Londra gazetelerine göre İngiltere hükümeti Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor

Londra, 6 (sa.) - Bu akşamki Londra gazetelerinde, İngiltere hükümeti hakkında yeni bir konferansa ilişkin adımlar atılıyor. Gazetelerde, İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor. İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor.

Londra, 6 (sa.) - Bu akşamki Londra gazetelerinde, İngiltere hükümeti hakkında yeni bir konferansa ilişkin adımlar atılıyor. Gazetelerde, İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor. İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor.

Londra, 6 (sa.) - Bu akşamki Londra gazetelerinde, İngiltere hükümeti hakkında yeni bir konferansa ilişkin adımlar atılıyor. Gazetelerde, İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor. İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor.

Londra, 6 (sa.) - Bu akşamki Londra gazetelerinde, İngiltere hükümeti hakkında yeni bir konferansa ilişkin adımlar atılıyor. Gazetelerde, İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor. İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor.

Londra, 6 (sa.) - Bu akşamki Londra gazetelerinde, İngiltere hükümeti hakkında yeni bir konferansa ilişkin adımlar atılıyor. Gazetelerde, İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor. İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor.

Londra, 6 (sa.) - Bu akşamki Londra gazetelerinde, İngiltere hükümeti hakkında yeni bir konferansa ilişkin adımlar atılıyor. Gazetelerde, İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor. İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor.

Londra, 6 (sa.) - Bu akşamki Londra gazetelerinde, İngiltere hükümeti hakkında yeni bir konferansa ilişkin adımlar atılıyor. Gazetelerde, İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor. İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor.

Londra, 6 (sa.) - Bu akşamki Londra gazetelerinde, İngiltere hükümeti hakkında yeni bir konferansa ilişkin adımlar atılıyor. Gazetelerde, İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor. İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor.

Londra, 6 (sa.) - Bu akşamki Londra gazetelerinde, İngiltere hükümeti hakkında yeni bir konferansa ilişkin adımlar atılıyor. Gazetelerde, İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor. İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor.

Londra, 6 (sa.) - Bu akşamki Londra gazetelerinde, İngiltere hükümeti hakkında yeni bir konferansa ilişkin adımlar atılıyor. Gazetelerde, İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor. İngiltere hükümeti, Türk ve Yunan hükümetleriyle üçlü bir konferansa ilişkin adımlar atıyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

Zonguldak limanının açılış töreninde - bulunan büyük kalabalıkta bir kısmı. Sağda Bayvekilimiz kurdelağı kesiyor.

[illegible]

ÖZGEÇMİŞ

20 Nisan 1980 tarihinde Düziçi- Osmaniye’de doğdum. İlkokul, Ortaokul ve liseyi Adana’da bitirdim. Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi’nden 06.06.2005 tarihinde mezun oldum. Merkez Bankası Piyasalar bölümünde staj yaptım.1 sene özel sektörde çalıştım. 30 Mayıs 2007’de 4’üncü Kara Havacılık Alayı Helikopter Taburunda vatani görevimi tamamladım. Vakıfbank Ankara Şubesi’nde Portföy Yöneticisi olarak bir süre çalıştım. Halen Başbakanlık’ta Uzman Yardımcısı olarak çalışmaktayım. Evliyim, eşim sınıf öğretmeni olarak görev yapmaktadır.